

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HEDLEY BULL'UN ORTAK ÇIKAR VE ORTAK
DEĞER KAVRAMLARI İLE MARTIN WIGHT'IN
ORTAK KÜLTÜR KAVRAMININ
KARŞILAŞTIRILMASI: İNGİLİZ OKULU
PERSPEKTİFİNDEN KIRIM SAVAŞI VE PARİS
ANTLAŞMASI ANALİZİ

Esmâ Nur KOÇAK ERTOKTAŞ

2501160775

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ESMA NUR KOÇAK
ERTOKTAŞ Numarası : 2501160775

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY

Tez Savunma Tarihi : 31.05.2019 Saati : 15.30

Tez Başlığı : HEDLEY BULL'UN ORTAK ÇIKAR VE ORTAK DEĞER KAVRAMLARI İLE MARTİN
WIGHT'IN ORTAK KÜLTÜR KAVRAMININ KARŞILAŞTIRILMASI: İNGİLİZ OKULLU
PERSPEKTİFİNDEN KIRIM SAVAŞI VE PARİS ANTLAŞMASI ANALİZİ.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **GYÇOKLUGUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY		Kabul
2- PROF. DR. NAMİK SINAN TURAN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ YAŞIN ASAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. LEVENT ÜRER		
2- DOÇ. DR. GİZEM BİLGİN AYTAÇ		

ÖZ

HEDLEY BULL'UN ORTAK ÇIKAR VE ORTAK DEĞER KAVRAMLARI İLE MARTIN WIGHT'IN ORTAK KÜLTÜR KAVRAMININ KARŞILAŞTIRILMASI: İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDEN KIRIM SAVAŞI VE PARİS ANTLAŞMASI ANALİZİ

Esmâ Nur KOÇAK ERTOKTAŞ

Bu çalışmada İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilere kazandırdığı “uluslararası toplum” kavramı, söz konusu ekolün kurucu düşünürleri olan Martin Wight ve Hedley Bull üzerinden incelenecektir. Devletlerin iş birlikçi tavırlarını resmeden uluslararası toplumu oluşturan temel taşın ne olduğu konusunda farklı sonuçlar bulmaları tartışmanın ana unsuru olacaktır. Martin Wight'ın uluslararası toplumu oluşturan temel taşın, “ortak kültür” olduğu iddiasına karşı, Hedley Bull'un uluslararası toplumu oluşturan unsurların “ortak çıkar/ortak değer” olduğu iddiası öncelikle teorik çerçevede incelenecektir. Ardından teorik çerçeve tarihsel olaylarla somutlaştırılacak ve tez, tarih-teori-olay düzleminde ilerleyecektir. Konu, 1789 yılından başlatılacak ve 1856 yılında noktalanacaktır. Özellikle, 1789-1856 yılları arası süreçte uluslararası toplumun düzenleyici kurumlarının (savaş, büyük güçler, diplomasi, uluslararası hukuk ve güç dengesi) dönüşümü incelenecektir.

1789 Fransız Devrimi, 1856 yılında Kırım Savaşı sonucunda Paris Antlaşması ile kurulan yeni düzenin anlaşılması için önemli bir başlangıç noktasıdır. 1789 Fransız Devrimi başlangıcının ardından 1792 yılında Napoleon'un tarih sahnesinde görünürlük kazanması ve 1815 yılına kadar Avrupa'yı bir dizi savaşa sürüklemesi konu edilecektir. Napoleon'un uluslararası sistemi yok edişi, 1815 yılında yeni bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1815 yılında Viyana Kongresi ile kurulan bu düzen, 1856 yılında Paris Antlaşması ile değişmiştir. 1815 ve 1856 düzenleri incelenirken Martin Wight ve Hedley Bull'un uluslararası topluma bakış açıları ön plana çıkarılacak ve İngiliz Okulu'nun kavramlarından yararlanılacaktır. Böylelikle 1853 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında

başlayan Kırım Savaşı'nın sınırları aşması tarihsel düzlemde incelenecek, bu savaşın çıktısı olan Paris Antlaşması ise Martin Wight ve Hedley Bull'un kavramları ile analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Okulu, Martin Wight, Hedley Bull, Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı, uluslararası toplum, 1815 Viyana Kongresi

ABSTRACT

A COMPARISON HEDLEY BULL'S THE COMMON INTEREST AND THE COMMON VALUE CONCEPTS TO MARTIN WIGHT'S THE COMMON CULTURE CONCEPT: THE CRIMEAN WAR AND TREATY OF PARIS ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF THE ENGLISH SCHOOL

Esma Nur KOÇAK ERTOKTAŞ

In this study, the concept of international society introduced by the English School in the discipline of international relations will be examined in the light of the thoughts of Martin Wight and Hedley Bull, the founders of the British School. It will be the main aim of the discussion to find their different conclusions about what was the keystone that constituted the international community that depicts the collaborative attitudes of the states. Martin Wight and Hedley Bull have different thoughts about the international community. According to Martin Wight, the international community is created thanks to the common culture, as for that Hedley Bull international community is generated thanks to common interest/common value, this topic will be analyzed from the theoretical framework. Then the theoretical frame will be concretized with historical events and the thesis will proceed in the history-theory-event plane. This topic will be started in 1789 and ended in 1856. In particular, the transformation of the regulatory institutions of the international community (war, great Powers, diplomacy, international law and balance of power) between the years 1789 and 1856 will be examined.

The French Revolution of 1789 is an important starting point for understanding the new order established by the Treaty of Paris as a result of the Crimean War in 1856. After the beginning of the French Revolution of 1789, Napoleon would be seen in the history scene in 1792 and would lead Europe into a series of wars until 1815. Napoleon's annihilation of the international system led to the emergence of a new order in 1815. This order, which was established with the Congress of Vienna in 1815, changed with the Treaty of Paris in 1856. Examining the 1815 and 1856 schemes, Martin Wight and Hedley Bull's perspectives of the

international community will be highlighted and the concepts of the British School will be utilized. Thus, the Crimean War which started in 1853 between the Ottoman Empire and Russia will be interpreted in a historical context and the Paris Treaty, which is the output of this war, will be analyzed with the concepts of Martin Wight and Hedley Bull.

Keywords: English School, Martin Wight, Hedley Bull, Ottoman Empire, The Crimean War, international society, 1815 Congress of Vienna

ÖNSÖZ

Teori tarihsel olarak yaşanan deneyimlerin düşünce biçimi şeklini almış halidir bu nedenle teori ve tarih ayrılmaz bir sistemdir. Çalışmamızda da teori ve tarih paralel ilerleyecek, İngiliz Okulu perspektifinden Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması analizi yapılacaktır. Bu analiz özellikle İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilere kazandırdığı uluslararası toplum kavramı üzerinde şekillenecek ve bu kavrama önemli katkılar yapan Martin Wight ve Hedley Bull merkezli olacaktır. Martin Wight'ın ortak kültür kavramı ile Hedley Bull'un ortak çıkar ve ortak değer kavramlarının çatışması Kırım Savaşı ve savaşa giden süreç üzerinden değerlendirilecektir.

Kırım Savaşı'na giden süreç özellikle 1789 Fransız Devriminden başlatılmıştır. İncelediğimiz süreç birçok çalışmaya farklı şekilde konu edilmiş olsa da bu çalışma tarihsel kaynakların yanı sıra İngiliz Okulu düşünürlerinin kaynaklarını kullanarak bu süreci analiz edecektir. Türkiye'de İngiliz Okulu'nun analiz aracı olarak kullanılması oldukça az çalışmaya konu olmuştur. O nedenle tarihsel olarak birçok çalışmada önem atfedilen bir sürecin İngiliz Okulu merkezli analiz edilmesi hem literatüre katkısı hem de sonraki çalışmalara etkisi bakımından önemli olacaktır. Analiz noktalarının doğru belirlenebilmesi içinde çalışma iki düşünür ile sınırlandırılmış olsa da İngiliz Okulu düşünürlerinin kavramlarını dışlamamıştır.

İngiliz Okulu üzerine Türkiye'de ki çalışmaların yetersiz olması sebebiyle seçtiğim bu konu ile birlikte uzun bir yolculuğu beraberinde getirdi. Öncelikle Martin Wight'ın, Hedley Bull'un düşüncelerinin yeşerdiği en önemlisi İngiliz Okulu'nun temellerinin atıldığı İngiltere'de üç ay boyunca Londra, Oxford ve Cambridge şehirlerinde teorinin ve tarihin izini sürdüm. Bu çalışmayı yaparken Cambridge Üniversitesi'nin kütüphanesinin koridorlarını adeta ezberledim. Ama ülkeme döndüğümde elimde bir çok kaynak ve sağlam bir literatür taraması vardı. O nedenle bana bu imkânı sunan annem Hülya Yıldız Güner'e ve kız kardeşim Ayşe Nur Koçak'a fedakârlıklarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tez sürecimin başında hayatıma giren ve ardından hayat arkadaşım olan eşim Yusuf

Levent Ertoktaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Onlar bana sonsuz sabır gösterdiler, pes etmeden devam etmem için bana birçok neden verdiler. Bu sebeple bu satılarda onlara teşekkür etmenin gururu içindeyim. Bu çalışmanın asıl mimarı onlardır, tezimin her kelimesini değerli aileme ithaf ediyorum. Elbette ki lisans bitirme tezinde de birlikte çalışma şerefine nail olduğum danışmanım Prof. Dr. Burak Samih Gülboy'a da teşekkürü borç bilirim. Burak hocamın zihnimden geçen düşüncelere tanıdığı özgürlük alanı olmasaydı böyle bir tarih-teori-olay çalışması ortaya çıkmazdı. Ortaya sunduğum çalışmanın eksikleri içinse sizlerin affına sığınır, buradaki eksikliklerin giderilerek ileride daha iyi çalışmaların ortaya konmasını ümit ederim.

ESMA NUR KOÇAK ERTOKTAŞ

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ OKULU

1. İngiliz Okulunda Üç Gelenek.....	5
1.1.Uluslararası Sistem ve Realizm.....	8
1.2.Uluslararası Toplum ve Rasyonalizm.....	11
1.3.Dünya Toplumu ve Devrimcilik.....	14
2. Çoğulculuk ve Dayanışmacılık.....	17
2.1. Çoğulculuk ve Ardılları.....	19
2.2. Dayanışmacılık ve Ardılları.....	23
2.3.Çoğulculuk ve Dayanışmacılık Tartışması.....	27
3. Ortak Kültür ve Ortak Çıkar.....	29
3.1. Martin Wight'ın Ortak Kültür Kavramı.....	30
3.2.Hedley Bull'un Ortak Çıkar ve Ortak Değer Kavramı.....	37
3.3. Martin Wight ve Hedley Bull	44

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE AVRUPA ULUSLARARASI TOPLUMUNUN YAPISI

1. Uluslararası Toplumun Ortaya Çıkışı.....	49
1.1. Uluslararası Sistemin Çözülüşü: 1789 Fransız İhtilali.....	49
1.2. Uluslararası Sistemin Yok Oluşu: Napoleonik Savaşlar.....	56
1.3. Uluslararası Toplumun Kuruluşu: 1815 Viyana Kongresi.....	65
2. Osmanlı İmparatorluğu Merkezli Olayların Avrupa Uluslararası Toplumuna Etkisi	73
2.1. 1821 Yunan Ayaklanması	73
2.2. 1833 Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı.....	77
3. Avrupa’da Devrim Dalgasının Uluslararası Topluma Etkisi.....	82
3.1. 1830 Devrimleri.....	83
3.2. 1848 Devrimleri ve Macar Ayaklanması.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI VE AVRUPA ULUSLARARASI TOPLUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ

1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’tan Islahat’a Ortak Değerin Paylaşımı.....	91
1.1. Reform Dönemi Başlangıcı: Askeri Reformlar.....	92

1.2. Ortak Değerin Paylaşımı: Tanzimat Dönemi.....	94
2. Kırım Savaşı ve Uluslararası Toplum.....	103
2.1. Uluslararası Toplumda Anlaşmazlık: Kutsal Yerler Sorunu.....	104
2.2. Menşikov Misyonu ve Uluslararası Toplumda Rusya Algısının Dönüşümü	108
2.3. Uluslararası Toplumda Savaş ve Barış.....	112
2.3.1. Avrupa'nın Ortak Çıkarı ve Paris Antlaşması.....	119
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	130

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Dış Politika.....	6
Şekil 1.2: İngiliz Okulu teorisinin geleneksek üç yaklaşım modeli.....	7

GİRİŞ

Bu çalışma da, 1853-1856 yılları arası yapılan Kırım Savaşı ve onun sonucu ortaya çıkan Paris Antlaşması'nın İngiliz Okulu perspektifinden analizi denenecektir. On dokuzuncu yüzyılın yeni düzenini yansıtabilmek için İngiliz Okulu teorik temel seçilmiştir. Temel hipotez İngiliz Okulu teorisinin tarihsel süreci analiz ederken ana akım teoriler¹ kadar işlevsel olduğunu ortaya koymaktır. Bu nedenle ilk bölümde temel soru İngiliz Okulu'nun temelleri ve düşünce kodlarını incelemek olacaktır. İlk kısımda detaylandıracağımız üzere aslında İngiliz Okulu, realist bakış açısıyla her zaman güç maksimizasyonu amacı güden devletlerden oluşan ve bu devletlerin anarşik yapıdan yararlanarak kaotik bir "uluslararası sistemi" var ettiği yapı ile tüm devletlerin barış içinde olduğu hatta ileri bir devrimci anlayışla tek bir devlet görünümünde "dünya toplumu" oluşturacağı yapının arasında bir yerde durmaktadır. İngiliz Okulu teorisyenleri "uluslararası sistem" ile "dünya toplumu" arasında "uluslararası toplumu" savunmaktadır. İngiliz Okulu merkezinde uluslararası ilişkilere kazandırılan "uluslararası toplum" kavramını kullanırken bu uluslararası toplumun nasıl meydana geldiği konusunda bizleri farklı sonuçlara götüren Martin Wight ve Hedley Bull'un izlerini takip etmemiz tezimizin sağlam temeli için önem arz etmektedir.

İlk bölümde özellikle Martin Wight'ın *"International Theory: The Three Traditions"*² ve Hedley Bull'un *"The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics"*³ eserleri çalışmamız için yol gösterici nitelikte olacaktır. Başlangıçta Martin Wight'ın realist temelli uluslararası sisteminden ve devrimci temelli dünya toplumundan ayrı bir çizgide rasyonel temelli uluslararası toplumu anlatışı ve sınıflandırışı konu edilecektir. Elbette ki bu kısımda Martin Wight'ın düşüncelerinden yararlanırken, Martin Wight'ın atıf yaptığı düşünürlerden ve bu çalışmaya ileri ki yıllarda katkı yapan düşünürlerin anlatıları da göz ardı

¹ Tezimizde ana akım teoriler ifadesiyle çalışmalarda sıkça karşılaşılan uluslararası ilişkiler kuramlarından Realizm ve Liberalizme atıf yapılmıştır.

² Martin Wight, **"International Theory: The Three Traditions"** düz. Gabriele Wight ve Brian Porter, New York, Holmes&Meier Publishers, 1992, b.a.

³ Hedley Bull, **"The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics"** Palgrave Macmillan, 2002, ba.

edilmeyecektir. Nitekim 1789 yılı itibariyle değişen, dönüşen yapıları anlamlandırmak için öncelikle bu yapıların teorik düzlemde nasıl ortaya konduğu ve çalışıldığından bahsetme ihtiyacı şüphesiz çalışmada da hissedilmiştir. Ardından Hedley Bull'un, İngiliz Okulu'na ve uluslararası ilişkilere kattığı çoğulculuk-dayanışmacılık tartışmasına yer verilecektir. Hedley Bull'un dönüşümü ele alınırken, bu dönüşüm eserlerindeki değişim ile ortaya konacak, çoğulculuk -dayanışmacılık tartışması temalı birçok eserden de yararlanılacaktır. Çalışmamız Hedley Bull ve Martin Wight çizgisinden ayrılmazken, Barry Buzan, Tim Dunne, Herbert Butterfield, James Mayall, Adam Watson, Andrew Linklater gibi İngiliz Okulu'nun birinci ve ikinci kuşak düşünürlerini dışlamamıştır; ama tezimizin çizgisi dışında ki tartışmalarına da yer vermemiştir.

Martin Wight'ın ve Hedley Bull'un uluslararası toplumun oluşumunda farklılaşan bakış açılarının sebebi ilk bölümün sonunda daha derinden incelenecektir. Martin Wight'ın Hristiyan pasifizmine gönülden bağlı olması ilk baştaki realist çizgisinin çalışmalarına etki edip etmediği tartışılacaktır. Bu düşüncelerinin uluslararası toplumun ortak kültür temelli olduğunu savunması ile ilişkisi araştırılacaktır. Ardından Hedley Bull'un, hayatı boyunca etkilendiği isimler, inançları, hayatı gibi unsurlar üzerinde durulacak ve uluslararası toplumun ortak değer ve ortak çıkar düzleminde var olduğunu bahsetmesi ile ilişki kurulmaya çalışılacaktır. Her ikisinin uluslararası toplumu oluşturan temel unsurlar konusunda farklılaşan bakış açısı önce 1815 yılında kurulan yeni düzeni ardından 1856 yılında yapılan revizyonu anlamlandırmada çalışmamızın yol göstericisi olacaktır.

İlk bölümde ki teorik temel ikinci bölümde yerini tarihsel sürece bırakacaktır. Özellikle İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramının görünürlük kazandığı düşünülen tarihsel kesit detaylıca incelenecektir. 1789 Fransız Devrimi'nin uluslararası sisteme verdiği zararın telafi edilemez oluşu⁴ ve bu devrimin doğurduğu Napoleonik yıkıma bir tepki olarak 1815 yılında Viyana Kongresi ile oluşan yeni bir

⁴ 1789 Fransız Devrimi ile mevcut olan düzene yabancı unsurlar üretmiş ve ilerleyen süreçte devletlerarası ilişki biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet, milliyetçilik gibi kavramları çok-uluslu imparatorlukların olduğu uluslararası sisteme enjekte etmiş ve uluslararası sistem için bu zarar telafi edilemez olmuştur.

düzenden ve bu düzenin uluslararası toplum ile benzerliğinden bahsedilecektir.⁵ Ardından uluslararası toplum olarak kavramsallaştırılan bu yeni yapının içerisinde şekillenen ilişkilerin, zamanla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa devletleri merkezli sorunlarla kabuk değiştirmesi ve özellikle bu sorunların etkileri ve gösterdikleri tepkilerin sonuçları ile uluslararası toplumun devletler tarafından başka bir boyuta taşınmasının tarihsel olarak hazırlanması üzerinde durulacaktır. Sonuçta uluslararası sitemden ve dünya toplumundan ayrılan kurallar bütünü, devletlerin kontrollü bir düzlemde ilerlediği bir mekanizmayı andıran uluslararası toplumun bu dönemde hangi kurallar üzerine kurulduğu belirtilecek ve ardıl olaylarla bu kuralların dönüşümü tartışılacaktır.⁶

Son bölüm tezimizin temel tartışması üzerinde şekillenecek ve inceleme alanı “olay” bazlı olacaktır. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun aslında Tanzimat Devri denilen yani 1839’da Tanzimat Fermanı ile başlayan ardından 1856 Islahat Fermanı’nı içinde barındıran ve 1876’da I. Meşruiyet ile son bulan tarihsel süreçte bakılacaktır. Bu süreci incelerken Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası toplumda var olabilmek için Hedley Bull’un altını çizdiği ortak değeri benimsenmesi konusu tartışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri başarısızlığını, İngiliz Okulu’nun özellikle çoğulcu kanadının “diplomasi” mekanizmasını ve diplomatik araçları nasıl kullandığı üzerinde durulacaktır. Rusya’nın ve Fransa’nın planlarının hedefinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu’nun yaptığı ıslahatlarla birlikte, artık uluslararası toplumun dışında tutmanın zorlaşması üzerinde durulacaktır. Keza, İngiliz Okulu düşünürleri, uluslararası topluma gerçek yön verenlerin devletler ve kurumları adına düşünebilme yeteneğine sahip olan ve onlar adına davranabilen diplomatlar ve liderler olduğunu savunmaktadırlar.⁷ Burada tez uluslararası toplum aktörleri düzeyine çekilecektir; İngiliz Okulu’nun iki ana düşünürü Hedley Bull ve Martin Wight’ın bakış açısı ile uluslararası toplumda büyük etki yaratan 1853 Kırım Savaşı incelenecektir. Tarihsel açıdan büyük önem taşıyan bu savaşta tarihte ilk kez Avrupa

⁵ Martin Griffiths ve Terry O’Callaghan, **International Relations: The Key Concept**, London, Routledge, 2002, s.48.

⁶ Alan James: System or Society?, **Review of International Studies**, C:XIX, 1993, s.282-285.

⁷ Tim Dunne, “İngiliz Okulu”, **Uluslararası İlişkileri Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik**, çev. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.159.

devletleri bir Hristiyan devlete karşı bir Müslüman devletinin yanında savaşıdır.⁸ Bu savaşın sonunda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası topluma dâhil edilip edilmediği üzerinde durulacak özellikle 1856 Paris Antlaşması'na vurgu yapılacaktır. Tüm bu ilerleyişte teorik analiz ve tarihsel anlatı paralel hareket edecektir.

Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nın analizi ile 1856 yılında noktalanacak bu çalışma aslında 1789 yılından 1856 yılına kadar olan bir tarihsel süreci inceleyecektir. Bu süreçte teorik merkez İngiliz Okulu'nun kavramları olacaktır. Bu nedenle diğer teorilerin paradigmaları özellikle tarihsel süreç dâhil edildiğinde tezin dışında tutulacaktır. Bu çalışmada İngiliz Okulu düşünürlerinin çalışmaları tarihsel analiz yaparken de ağırlıklı kullanılacak kaynaklar arasında olacaklardır. Yine bu tezde özellikle tarihsel analiz yapılırken devlet düzeyinde inceleme yapılacak, sadece Napoleon'un bireysel öneminden dolayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Dönemi anlatırken gereklilik sebebi ile analiz seviyesi bireye indirilecektir.

⁸ Figes Orlando, **Kırım: Son Haçlı Seferi**, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.456.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ OKULU

1.İNGİLİZ OKULUNDA ÜÇ GELENEK

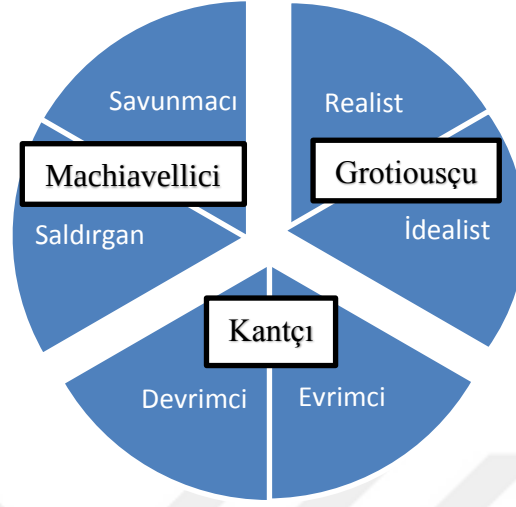
Bu kısımda İngiliz Okulu'nun en özgün tartışmalarından birisi olan üç gelenek tartışması incelenecektir. Üç gelenek tartışması İngiliz Okulu'nun kendini uluslararası ilişkilerde nerede konumlandığını ve teorisinin neye dayandığını anlatmaktadır. Bu tartışmanın yaratıcısı Martin Wight'a göre Machiavelli'den beri gelen uluslararası teori hakkında yazılmış ve etki bırakmış ünlü eserleri incelediğimizde bizler de fikirlerin çarpıcı bir biçimde üç grup altında toplandığını rahatlıkla görürüz.⁹ Bunlardan ilki Machiavelli'ya ve Hobbes'a atıf yapan uluslararası sistem bazında devletlerin güçlerini maksimize etmeye çalıştıkları ve bu nedenle çatıştıkları; realizmdir. İkincisi, köklerini Hugo Grotius'un düşüncesinden alan, uluslararası toplum bazında devletlerin anarşik yapı içinde bir düzen kuracaklarını düşünen; rasyonalizmdir. Üçüncüsü ise köklerini Kant'tan ve Marx'tan alan dünya toplumu bazında ulus sınırlarını aşan, dünyanın bütünleştiği küresel bir birliktelikten bahseden; devrimciliktir.¹⁰

Martin Wight'ın teorik tartışması ise üç grup düşünür arasındadır. Bu düşünüler; Machiavelliciler, Grotiousçular ve Kantçılardır. Machiavellici gelenek saldırgan ve savunmacı bir form içerirken, Grotiousçu gelenek realist ve idealist bir form içerir, Kantçı gelenek ise emperyalist ve kozmopolit formu ile evrimciliği ve devrimciliği içerir.¹¹ Bu üç gelenektan İngiliz Okulu Hugo Grotius'un düşüncesini temel alan rasyonalizm geleneğinin içindedir. Her ne kadar Martin Wight, Kantçı-Devrimci, Machiavellici-Realist ve Grotiousçu-Rasyonalist olarak kullanmış olsa da terimsel birliği sağlamak açısından ikincileri seçilecektir.

⁹ Martin Wight, **International Theory: The Three Traditions**, Edited by Gabriele Wight and Brian Porter, New York, Holmes & Meier Publishers, 1992, s.7

¹⁰ Martin Wight, "Western Values in International Relations", Martin Wight ve Herbert Sir Butterfield ed. **Diplomatic investigations: Essays in the theory of international politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1966, s.92-102.

¹¹ Hedley Bull, "Martin Wight and the Theory of International Relations: The Second Martin Wight Memorial Lecture", Cambridge University Press, **British Journal of International Studies**, C:II, No:2 1976, s.106

ŞEKİL 1.1: Dış Politika¹²

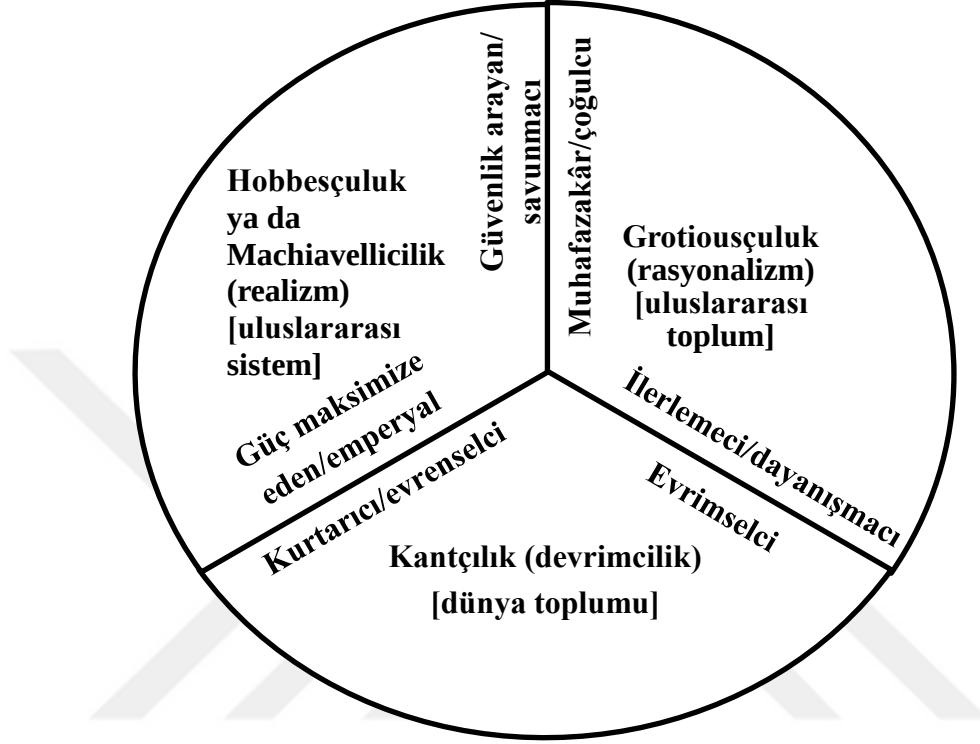
Her üç teori içinde kısaca giriş yapacak olursak eğer; Realizm uluslararası anarşiye vurgu yaparken; Rasyonalizmin odak noktası uluslararası bağlantılar, görüşmeler ve münasebetlerdir. Devrimcilerde ise ana tema insanlığın tümünün oluşturduğu bir toplumdur.¹³ Bu nedenle üç teorinin de uluslararası yapıya bakış açısı farklıdır. Realizm devletlerarasındaki güç siyaseti ile ilgilenen ve uluslararası anarşinin yapı ve süreçlerini merkeze koyan uluslararası sistem tanımlaması yapmaktadır. Rasyonalizm devletlerarasındaki karşılıklı çıkar ve kimliklerin kurumsallaşmasıyla ilgilenerek, ortak norm, kurum ve kuralların yaratılmasını ve devam ettirilmesini merkeze alan uluslararası toplum tanımını ortaya koyar. Devrimcilik ise bireyleri, birey dışı örgütleri ve son aşamada küresel kitleyi, küresel toplumsal kimlik ve düzenlemelerin odak noktası olarak bir bütün şeklinde alır ve devlet sisteminin aşkınlığını merkeze koyan bir dünya toplumu tahayyül eder.¹⁴ Bu üç gelenek aynı zamanda üç farklı düzen anlayışını içinde barındırır. Realizmde düzen siyasi bir çerçevede ancak güç dengesi ile sağlanırken, rasyonalizmde düzen hukuki bir çerçevede devletlerin karşılıklı saygıyla sağlanabilir. Devrimcilikte ise

¹² Martin Wight, **a.g.e**, 1992, s. 159

¹³ Hedley Bull, **a.g.e**, 1976, s.110

¹⁴ Barry Buzan, **Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu**, çev. Haluk Özdemir, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015, s.12-13

düzen etik çerçevesinde ancak halkın kendi kaderini tayin etme hakkı verildiğinde sağlanabilir.¹⁵

ŞEKİL 1.2: İngiliz Okulu teorisinin geleneksek üç yaklaşım modeli¹⁶

Uluslararası topluma üyelik açısından bakıldığında realistler devletleri, devrimciler bireyleri, rasyonalistler ise hem bireyleri hem de devletleri temel alır. Uluslararası yapı konusunda ise realistler toplum yerine bir arena görürken, rasyonalistler bir toplum görür fakat bu devletten farklı bir toplumdur, devrimciler ise uluslararası alanda tam bir bütünlük içeren bir devlet yapısı görür. Yani bu üç gelenek düzgün bir güvercin yuvasını oluşturmaya da belli noktalarda üst üste gelebilir ve bir düzen oluşturabilir.¹⁷ Özetle bu üç gelenek detaylandırılarak; rasyonalist geleneği takip eden İngiliz Okulu'nun farkı incelenecektir.

¹⁵ Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s.106

¹⁶ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.13

¹⁷ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.15-48.

1.1. ULUSLARARASI SİSTEM VE REALİZM

Realist geleneğin temeli insan doğasının kötü olması üzerine kurulmuştur. Martin Wight'ın çizgisinden gidildiğinde kötü insan doğası düşüncesinin kökleri bizi Niccolo Machiavelli'nin ve Thomas Hobbes'un söylemlerine götürmektedir. Machiavelli'nin söylemine bakıldığında insanlar nankör, değişken içten pazarlıklı, riyakâr, korkak ve çıkarıcıdır.¹⁸ Kötü yaradılışlı bu tip insanların bulunduğu doğa durumunda huzursuzluk hâkimdir; böyle bir ortamda insanlar birbirini kandırır ve güçlü, güçsüzü avlar. Hobbes'a göre ise insan doğasının kötü oluşunun temeli insanın içinde kavga unsurlarını barındırmasından kaynaklanmaktadır. İlk olarak insanın içinde rekabet duygusunu barındırması onun kazanç sağlama güdüsünü harekete geçirir. Harekete geçen kazanç sağlama güdüsünde olan insan ise güvensizlik duygusunu içinde barındırmaya başlar çünkü bakıldığında rekabet içindeki herkes kazanç sağlama güdüsünü taşımaktadır. Güvensizlik duygusu sebebiyle güvenlik arayışında olan insan şan ve şeref kazanmaya, kendine güvenli bir alan yaratmaya çalışır. Şan ve şeref kazanma amacını taşıyan insanın ise yine içindeki rekabeti duygusu körüklenir.¹⁹

İnsan doğasının, doğuştan gelen ve içinden barındırdığı bu çıkmaz ona kötü olmaktan başka çare bırakmaz. İnsanın kötü oluşundan ve devlet gibi bir üst yapı olmadığından dolayı savaş kaçınılmazdır yani doğa durumunda herkes herkese karşı daima bir savaş halindedir. İnsanları barışa iten ise ölüm korkusu, rahat bir hayat yaşama isteğidir.²⁰ Tüm bu sebeplerle birleşen insanlar aralarında sosyal sözleşme ile devleti meydana getirir ve otoritesizlik durumunu ortadan kaldırır.

Machiavelli ve Hobbes'un düşüncesinde kötü insanların hayatta kalmak amacıyla oluşturduğu, kötülüğü engelleyen devlet merkezidir. Temel amacı da açgözlülüktен ve şiddetten insanı korumak ve kurtarmaktır. Bu nedenle insanları dizginleyen bir işlevi vardır. Hiyerarşik bir yönetim ve örgütlenme biçimine sahip olan devlet yapılarında insanların kötü doğasının bir üst otorite tarafından kontrol edildiğini veya dizginlendiği bir yapıdır; fakat devletlerin oluşturduğu yapı olan uluslararası sistem

¹⁸ Niccolo Machiavelli, **Hükümdar**, Çev. Necdet Adabağ, 8 bs, İstanbul, Kültür Yayınları, 2014, s.64

¹⁹ Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim, 6 bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.94

²⁰ Thomas Hobbes, **a.e.**, s. 96

için bu dizginleme geçerli değildir. Çünkü uluslararası sistem için uluslararası anarşi durumu mevcuttur. Uluslararası anarşi üst bir otoritenin olmadığı kuralları uygulatabilecek bir merkezi hükümetin yokluğu anlamına gelmektedir.²¹ İnsanların oluşturduğu toplumda bu mekanizmayı devlet yürütürken, devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemde bu mekanizmayı yürütecek güç mevcut değildir. Böylelikle realistler, anarşik bir yapısı bulunan uluslararası sistemde insan doğasının dizginlenemediğini ileri sürer.²² Uluslararası anarşinin içsel kabulü nedeniyle, devletlerin savaşma özgürlüğü mevcuttur. İnsan irrasyonel kavga eden bir hayvandır ve onun doğası değişmeyeceği için savaş doğal ve kaçınılmazdır. Aslında realistler için savaş bir anlamda politikanın devamıdır.²³

Realizm uluslararası anarşiye ve onun yarattığı güvensizlik ortamında devletlerarasındaki savaşa ve güç politikalarına odaklanmış bir teoridir. Çünkü Realizmde insanın sonsuz ve huzursuz güç arzusuna benzer şekilde devletlerinde uluslararası arenada güç için sürekli bir mücadele durumunda olduğu varsayılır.²⁴ Realizm için her zaman çıkar çatışmasının olduğu bir uluslararası ilişkiler söz konusudur. Uluslararası arenada büyük güçlerin arasındaki ilişkiye odaklanır. Güçlünün güçsüzü avladığı bakış açısını takip eder bu nedenle de realizmin kurguladığı uluslararası sistemde büyük güçler lehine asimetri vardır.²⁵ Çünkü bu bakış açısında büyük güçlerin geniş dünya görüşü varken; küçük güçlerin çıkarları sınırlı ve görüşleri dardır. Küçük güçler, büyük güçler tarafından sınırlandırılmıştır; büyük güçler içinse böyle bir sınırlama mevcut değildir; bu nedenle düzeni bozacak riskleri alma ihtimalleri küçük güçlere göre daha fazladır.²⁶

Savaşın doğal bir görünüm arz etmesi sebebiyle realist gelenek için diplomasi güçler politikasının bir arenasıdır.²⁷ Çünkü Machiavelli'nin ve Hobbes'un öngördüğü

²¹ Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, BB101 yayınları, 2015, s.92

²² Şaban Kardaş, Ali Balcı, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.120

²³ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s. 208-220

²⁴ Nuri Yurdusev, "Thomas Hobbes and international relations: from realism to rationalism"

Australian Journal of International Affairs, C:LX, No:2, 2000, s.309

²⁵ Benjamin Miller, "International Systems and Regional security: From Competition to Cooperation, Dominance or Disengagement?", **Journal of Strategic Studies**, C:XVIII, No:2, 1995, s.57

²⁶ Tim Dunne, Mijla Kurki ve Steve Smith, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik**, çev. Özge Kelekçi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.73

²⁷ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s. 139

bir sistemde devletlerin sadece yaptıkları veya yapacakları savaşlar ön plana çıkar. Bu yüzden bir uluslararası sistemden bahsedebilirken, bir uluslararası toplumdan bahsedemeyiz çünkü uluslararası toplum siyasal organizasyonların geleceği son haldir. Bu nedenle realistlerin tahayyül ettikleri devlet adamları da kendilerine yetebilen, kendilerini düşünen, kendi çıkarlarını önemseyen devlet adamlarıdır. Çünkü insan doğasının kötü ve bencil yönleri diplomasinin yürütülmesinde de etkilidir.²⁸ Realist perspektife göre kendi kendine yetebilmenin altında dışarının onu yargılayamaması vardır bu nedenle onlar uluslararası hukuku sağlam bir kurallar bütünü olarak görmez aksine elastik ilkeleri olduğunu düşünür. Uluslararası hukukun varlığına inanmayan realist gelenek onun uygulayıcısı olan uluslararası mahkemeler yerine anlaşmazlıkların ya da tahkimlerin diplomatik şekilde çözülmesini savunur. Çünkü uluslararası mahkemeler işe yaramazdır ve bu mahkemelerin tarih tarafından da etkisiz olduğu kanıtlanmıştır.²⁹ Devlet içinde uygulanan pratiğin uluslararası sistemde uygulanması mümkün değildir. Devlette yasalar, kurumlar ve normlar iktidar mücadelesi bir ritüel haline getirilmiş; toplumsal olarak kabul edilebilecek kanallara yönlendirilmiştir. Uluslararası düzlemde düşünüldüğünde bu kadar kolay bir ehlileşme mümkün değildir.³⁰ Bu nedenle her zaman güç siyaseti ön planda kalacaktır.

Bu bakış açısıyla E.H. Carr'ın söylediği üzere siyaset iki elementten meydana gelir, idealizm (ütopya) ve realizm (gerçekçilik); ahlaklılık idealisttir, güç ise realisttir.³¹ Realizm için gücün fonksiyonu güvenlik sağlamaktır, güç ile güvenlik ilişkisel kavramlardır. Çünkü uluslararası sistem devletlerin hem birbirlerini etkiledikleri, hem de başkalarının eylemlerine karşı savunmasız oldukları yerdir.³² Bundan dolayı Machiavelli'ya göre birinin güçlenmesine yardım eden kişi kendi sonunu hazırlar çünkü bir tarafın fazla güçlenmesi karşı tarafın güvenliğini tehdit eder.³³ Realistler uluslararası sistemde temel aktörü devlet aldıkları için esas amaçları

²⁸ Kenneth Thompson, "Moralism and Morality in Politics and Diplomacy: The Credibility of Institutions, Policies and Leadership", **Univ Pr of Amer**, C:I, 1985, s..20

²⁹ Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.234

³⁰ Tim Dunne, **a.g.e.**, 2016, s.67

³¹ Edward Hallet Carr, **Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939**, çev. Can Cemgil, 2 bs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, b.a.

³² Karen Mingst, **Essentials of International Relations**, New York, Norton, 2001, s.84

³³ Nicholas Machiavelli, **a.g.e.**, s.15

da bu anarşik ortamda onun hayatta kalmasını sağlamaktır. Karşı tarafın güçlenmesi güvenliği tehdit eder ve hayatta kalmayı zorlaştırır.³⁴ Kısaca güç realist konsepttir. Güç mevcut siyasal organizasyonun güvenlik uyumunu temin etme kapasitesidir, devletlerin içsel ve dışsal iradelerini empoze etmek istemesidir.³⁵

Özetle realist gelenek kötü insan doğası temeli üzerinde kurulan devletlerin ilişkilerinin güç üzerinden okunabileceğini savunmaktadır. Keza uluslararası düzeyde bakıldığında anarşik olan uluslararası sistemin tamamen büyük güçlerin hareketleri üzerinden anlaşabileceğini, büyük güçlerin ise gücünü artırma isteğinden kaynaklı savaşın kaçınılmaz olacağı ve savaş sonrası diplomasinin güç siyasetinden başka bir şey olmadığı bu nedenle uluslararası hukukun geçersiz olduğu bir yapıyı bize açıklar.

1.2. ULUSLARARASI TOPLUM VE RASYONALİZM

Rasyonalistler Hobbes'un söylediği argümanlar yerine John Locke'un doğa durumunun savaş durumuna eşit olmadığı argümanını desteklemektedir.³⁶ Locke için doğa durumunda insanlar eşit, özgür ve bağımsızlardır, bu nedenle onayları olmaksızın bir yönetime bağlı kılınamazlar.³⁷ Yönetime bağlı kılınma isteği ise doğa durumunda insanın her hakka sahip olmasına rağmen bu hakkın kullanımının belirsiz ve sürekli olarak başkalarının tecavüzüne maruz kalacağından ve mülkiyetinin kullanımının güvensiz kılınacağından dolayı olduğunu söyler. İnsanların aslında devletlerde birleşmelerinin temel amacı mülkiyetin korunmasıdır. Locke'un mülkiyet başlığında topladığı unsurlar insanların yaşamları, hürriyetleri ve servetleridir; insanlar bunların korunmasına ihtiyaç duyduğu için birleşme fikrine sıcak bakar.³⁸ Bull ise bunu bir adım öteye taşıyarak ulusal ve uluslararası alanda üç temel amacı korumak için olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki şiddeti sınırlamak, ikincisi

³⁴ Ramazan Gözen, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.163

³⁵ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s. 107

³⁶ Martin Wight, **a.e.**, 1992, s.38

³⁷ John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, çev. Fahri Bakırcı, 4 bs, Ankara, Tarcan Matbası, 2018, s.105

³⁸ John Locke, **a.e.**, s.131-132

mülkiyet haklarını korumak ve son olarak ise sözleşme ve anlaşmalara uyulmasını kontrol etmektir.³⁹

Rasyonalizmde diplomasi ve ticaret ön plana çıkarılmaktadır. İlişkiler ise devamlı, organize bir şekildedir ve aslında uluslararası kurumsallaşmış ilişkiler mevcuttur. Merkez nokta uluslararası münasebettir. Rasyonalistler ağırlıklı olarak uluslararası anarşi koşulunda uluslararası münasebete konsantre olan ve bunun değerine inanan kimselerdir.⁴⁰ Realizmle paralel olarak rasyonalizmde de devletler merkezde bulunur. Ayrıca sisteminin işleyişi hakkında uluslararası anarşi unsurunu göz ardı etmezler.⁴¹ Rasyonalistler; insan doğası konusunda ne iyimser ne de kötümserdir. Rasyonalistler insanların günden güne oluştuğunu, kavga etmeyi seven ve irrasyonel hayvan olduğunu fakat insanın aynı zamanda rasyonel olduğunu çünkü onun politik ve sosyal düzenlemelere adapte olmakta başarılı olduğunu söyler.⁴² Çünkü rasyonalistler için uluslararası toplum, uluslararası hukukun olduğu geleneksel bir toplumdur.

Rasyonalistler, Grotiusçu geleneği izlerler ve bu gelenek orta yolcudur. Örneğin doğal hukukçular doğanın yasasına bakılarak yasaların oluşturulması gerektiğini söylerken yani devletlerin ne yapıp ettikleri ya da anlaşmaları ile değil derken; pozitif hukukçular ise devletlerin yapıp ettikleri ve anlaşmaları baz alınmalı doğa kanunları değil demektedir. Grotiusçu gelenek ise her ikisinin de baz alınması gerektiğini savunur.⁴³ Bu nedenle rasyonalistler uluslararası hukuku hem doğal hukukun hayat bulduğu hem de devletlerin var olan uygulamalarının ve antlaşmalarının konu edinildiği alan olarak düşünmektedir. Kusurlu ifadeler ise bazı temel standartlara ve normlara atıfta bulunarak sürekli olarak revize edilmektedir.

Otorite rasyonalist konsepttir; ahlaki ilkelere uyma ile meşrulaştırılan güçtür. Devletlerin içsel ve dışsal olarak serbestçe verilen karşılık ve güvenilirliği temin

³⁹ Hedley Bull, **The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics**, 3 bs, New York, Palgrave Macmillan, 2002, s.53-55

⁴⁰ Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.7-13

⁴¹ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.13

⁴² Martin Wight, **a.g.e.**,1992,s.29

⁴³ Martin Wight, **a.e.**,1992, s.237

etme kapasitesidir.⁴⁴ Rasyonalistler, realistlere gücün fonksiyonunun güvenliği sağlamak olduğu konusuna katılmazlar. Savaşın güvenlik için yapılmasından ziyade onlar için savaşın amacı barıştır ve tersi doğru değildir. Rasyonalistler için savaş gerekli olan bir kötülüktür çünkü siyasi gücün olmadığı yerde savaş ile adalet sağlanır fakat bunun minimize edilmesi gerekmektedir. Rasyonalistler için güç ve güvenlik ayrı kavramlardır. Güvenlik, ulusal gücün ötesinde bir konudur ve güvenlik ancak müttefiklerin güç ve güvenilirliği ile bunun da yanı sıra çıkar çatışmasının yokluğu ile sağlanır.⁴⁵ Rasyonalistler bir dünya vatandaşlığına yönelmezler yanı sıra uluslararası anarşiye de teslim olmazlar, onlar uluslararası anarşiyi hafifletmeye çalışırlar. Çünkü Rasyonalistler uluslararası anarşi durumunda dahi devletlerarası şiddetin/çatışmanın hayret uyandıracak kadar az olduğuna dikkat çekerler ve bu bizleri bir düzenin varlığını düşünmeye iter.⁴⁶ Bu nedenle devletlerarası kurumsal iş birliğine sıcak bakarlar.

Rasyonalist düşüncenin tahayyül ettiği devlet adamları güvenlik için işbirliği üzerine kurulu savunma ittifakları arayışındadırlar. Çünkü Rasyonalist anlayışta uluslararası toplumda yasalara uygun, düzeni korumak isteyen güçler her zaman düzeni bozmak isteyen güçlerden fazladır.⁴⁷ Rasyonalistler güç dengesini önemser, güçlerin eşit oranda paylaştırılmasını vurgular; güç dengesi uluslararası hukukta var olan yasal bir prensip değildir ama uluslararası siyasetin bir prensibidir ve uluslararası hukukun var oluşunun bir parçasıdır. Rasyonalist fikir dengede tutma fikri ile ilgilenir, bir önce ki paragrafta belirttiğimiz gibi bu orta yolcu bakış açısından gelir. Bu nedenle diplomasi çok önemlidir. Dar anlamıyla aslında diplomasi ve dış politika eliti uluslararası toplumun gerçek failleridir.⁴⁸ Çünkü onlar uluslararası iş birliğini sağlayacak kimselerdir. Uluslararası iş birliği ise ekonomik, ticari karşılıklı bağımlılık, kültürel bağ ve yardımseverliğin kabulü ile sağlanır. Rasyonalistler siyasal yaşamın insanların gelişimi için ihtiyacı olduğuna ve uluslararası toplumda diplomatik sistemin varlığına inanırlar. Bir sistem ancak düzenleyici kuralların, kurumların ve üyelerin ortak değerlerin farkında oldukları

⁴⁴ Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.107

⁴⁵ Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.129

⁴⁶ Scott Burchill v.d., **a.g.e.**, s.123-124

⁴⁷ Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.146

⁴⁸ Tim Dunne, **a.g.e.**, 2016, s.162

diplomatik alışkanlıklarla uluslararası bir topluma dönüşebilir.⁴⁹ Bu olasılığın rasyonalist gelenek için ihtimali vardır. Çünkü temel aldıkları Grotious'a göre insanlar bütünüyle çıkarıcı varlıklar değildir bu nedenle aralarında adaleti sağlamak mümkündür.⁵⁰ Birlikte çalışmaya istek duyarlar. Uluslararası hukukun usul şekilleri, diplomasi mekanizmaları ve uluslararası örgütlenme, savaşın gelenek ve görenekleri gibi kurumların çalışmalarında işbirliği yaparlar.⁵¹

Rasyonalizmde İngiliz diplomasi anlayışı klasik diplomasi olarak anılır. Klasik diplomasinin temel prensiplerin ilki dürüstlük ve güvenilirlik, ikincisi orantıyı sağlamak için ölçülü olma, sınırlama ve karşı tarafa saygıdır. Bu anlayışa göre diplomaside nezaket olması gerekir, bir zafer, düşmanlık ya da rekabet alanı değildir.⁵² Bu merkezi görüş Grotiousçu görüştür ve bu görüş güçler dengesi ile yakından ilgilenirken, başarılı diplomatik müzakereler için belli nesnel şartlar öngörür ve gerektirir. Diplomasi, her iki tarafında çıkarlarının özünü koruyarak taviz verebileceği ya da büyük ödünlerin telafi edilmesini sağlayan taraflara eşit şartlar sunmayı ve fırsat vermeyi gerektirir.⁵³ Bu nedenle Rasyonalistler için antlaşmaların muhafaza edilmesi önemlidir. Kısaca orta yolcu bir duruş benimseyen rasyonalistler, uluslararası hukuka, diplomasiye, devletlerarasındaki münasebetleri konu alan bütün hususlara uluslararası anarşiyi göz ardı etmeden sorular ve yanıtlar üretmektedirler.

1.3. DÜNYA TOPLUMU VE DEVRİMCİLİK

Martin Wight çizgisinden ilerlediğimizde devrimcilik düşüncesi bizleri iki kaynağa yönleltmektedir; Kant ve Marx. Kant yumuşak bir evrimle kozmopolitliğe ulaşırken, Marx sert bir devrimle tahayyül ettiği komün hayata ulaşır. Kantçı ve Marksist görüşte yeni uluslararası işbirliği yapıların bencil milli toplulukların yerini almak üzere olduğunu varsayar. Bunun doğal sonucu olarak, bunların kozmopolit etik taahhütleri göz önünde bulundurulduğunda, ahlaki ve siyasal topluluğun

⁴⁹ Scott Burchil v.d., **a.g.e.**, s.127

⁵⁰ Hedley Bull, Benedict Kingsbury ve Adam Roberts, **Hugo Grotious ve Uluslararası İlişkiler**, çev. Burç Beşgül, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015, s. 223

⁵¹ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.13.

⁵² Martin Wight, **a.g.e.**,1992, s.187

⁵³ Martin Wight, **a.e.**,1992, s.180

sınırlarını genişletmeyi vaat eden evrenselci bir süreci analiz etmeye yönelirler.⁵⁴ Bu devletlerin bir toplumu ya da ulusların aile olduğu bir dünya toplumdur. Aslında dünya toplumu politik baskın bir güç olmamasına rağmen, devletlerin çoğulluğun ahlakını kabul ettiği ve kültürel bir bütün oluşturduğu ayrıca bu bütünlüğün ahlaki ve psikolojik hatta yasal sorumluluklarını (politik olmasa bile) aldığı bir toplumdur.⁵⁵ Devrimciler ahlaka, maneviyata ya da başka bir deyişle değerler birliğine inananlardır. Nitekim Kant'ın Ebedi Barış adlı eserinde devletlerin ebedi barışa ulaşabilmeleri için çeşitli şartlar belirtmiştir.⁵⁶ Bunlar devletlerin birbirine saygısını koruyan, birbirlerine nasıl yaklaşacaklarını anlatan özetle bir değer bütünü, ortak bir anlayış geliştirmeye çalışan şartlar olmuşlardır.

Devrimciler için dünya toplumu üstündür ve onlar kozmopolit olmayı enternasyonal olmaya tercih ederler.⁵⁷ Kozmopolitlikte bireyler dünya toplumunu ortaya çıkarmak için devlet toplumunu reddeder. Yalnızca bireylerin oluşturduğu bir dünya toplumunu gerçek sayar ve kabul ederler. Karl Marx'ın Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldıkları “*Komünist Manifesto*”⁵⁸ adlı eserde kapitalizmin yıkılıp komünizme geçildiğinde sistemin nasıl olacağı tahayyül edilmiştir. Teoriye göre nihai sistemde özel mülkiyet yoktur, üretim araçları devlete aittir, herkes için eşit iş taahhüdü vardır, aslında özetle kastedilen bir bütünlüktür ve dünya toplumdur.⁵⁹ Bu nedenle Marksizm farklı yollardan Robespierre'ye ve Jakobenlere saygı duyar. Çünkü onlarda aslında burjuva devrimini temsil ederler.⁶⁰ Marksizm ise proletarya devriminin habercisidir, öncüsüdür, müjdesidir.

Devrimciler insan doğası üzerine iyimser ve hatta mükemmeliyetçilerdir.⁶¹ Aslında insanlarda sınırsız ve kontrol edilemeyen ihtirasta olsa, Hobbes'un bahsettiği

⁵⁴ Andrew Linklater, **Siyasal Topluluğun Dönüşümü**, ed. Halit Burç Aka, Röle Akademik Yayıncılık, 2015, s.39

⁵⁵ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.7

⁵⁶ Immanuel Kant, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:113-95, Dış Münasebetler Yayınları Enstitüsü Yayınları, No: 14, 1960, s.9-15

⁵⁷ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.8

⁵⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, çev. Celal Üster ve Nur Deriş, 16 bs, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2013.

⁵⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, **a.e.**, s.75-76.

⁶⁰ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, S.10

⁶¹ Martin Wight, **a.e.**, 1992,s.27

o evrensel savaş durumunu doğurmazdı ki zaten insan doğal olarak barışçıl ve ürkektir; en ufak bir tehlike anında bile ilk tepkisi kaçmaktır.⁶² Öyle olmasa bile devrimci gelenek insanın değişimine inanır; realizmde mevcut olan katı değişmez kötülük devrimci perspektif için mümkün olan bir inanış değildir. Bu nedenle dünya toplumuna ulaşmak onlar için mümkündür. Wight için dünya toplumuna ulaşmak üç yolla muhtemeldir: asimilasyonla bir araya getirmek, doktrinsel istikrar ki bu üyeler arası ideolojik, yapısal ve doktrinsel bir benzerlik olmasını sağlamayı içerir, son olarak ise doktrinsel emperyalizm ile büyük gücün yayılması için birliği zorlaması yani dominant bir güç tarafından sürecin kontrol edilmesidir.⁶³ Bu nedenle zorlama devrimci bir konsepttir. Mevcut siyasi örgütleri/yapıları yok etmek, iktidarı devirme ve insanın gereklilikleri yeniden düzenlemesi için yıkma kapasitesidir.⁶⁴ Marksizm devrimciliğin sert yönüdür. Proletarya ve burjuvazi arasındaki bu mücadele de uluslararası proletarya devrim aracılığıyla tüm insanları yoksulluk, sömürü ve baskıdan kurtaracak ve bir küresel dayanışma biçimi olan komünizmi getirecektir. Proletaryanın başta örtülü bir savaş sürdürmesi gerekirken ardından bu savaşın açıktan açığa patlak vermesi ve burjuvazinin zor yoluyla alaşağı edilmesi gerekir.⁶⁵

Devrimcilik, realizmin çıkar çatışmasının öncülünden yola çıkarak ulaştığı ulusal çıkar doktrininin aksine bir dünya toplumundan ve çıkarların dayanışmasından bahseder. Devrimcilikteki dayanışma kalıcı bir dayanışmadır. Devletlerin birbirlerinin egemenliğine saygı duyup zor kullanarak egemenlik ihlali yapmaması dahası daimi orduları zamanla tamamı ile ortadan kaldırması bize kalıcı dayanışmayı ve karşılıklı güveni anlatmaktadır.⁶⁶ Karşılıklılık ilkesi ile devletlerarasında işbirliği kolaylaştırılır. Kurum ve kurallar bütünü ile de dünya federasyonuna ulaşılır.⁶⁷ Bu dayanışma ve işbirliği tahayyülü devrimci gelenek diplomasi için açık diplomasiyi savunmayı gerekli kılar. Devrimci gelenek gerginliğin azaltılmasını ve açık diplomasiyi savunur çünkü açık toplum ancak açık bir diplomasi ile mümkündür.⁶⁸ Devrimciler için uluslararası ilişkilerde, aynı uyruktan olmayanları da açık bir

⁶² Faruk Yalvaç, **Rousseau ve Uluslararası İlişkiler**, 3 bs, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.73-74

⁶³ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.41-43

⁶⁴ Martin Wight, **a.e.**, 1992, s.107

⁶⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, **a.g.e.**, s. 59-63

⁶⁶ Immanuel Kant, **a.g.e.**, s.12

⁶⁷ Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, **a.g.e.**, s. 135

⁶⁸ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.199-201

diyaloga eşit birer üye olarak dâhil etmek önemlidir. Topluluğun sınırlarının genişletilmesi ve onu dünya toplumu haline getirmek bu şekilde mümkündür.⁶⁹ Devrimcilerdeki devlet adamı tahayyülü ise izolasyonculuğu benimsemelidir. Çünkü kozmopolitan anlayışın önemi egemen devlete ya da diğer politik kurumlara olan bağlılıkların mutlak olmamasında yatar.⁷⁰ Bu düşüncelerle aslında devrimci gelenek dış politikayı ortadan kaldırmaktadır. En temelde uluslararası topluma inanmadığı, insanlığı temel aldığı için geleneksel diplomatik sistemi ortadan kaldırmaktadır.⁷¹ Diplomasiye olmayan inançları, uluslararası hukuka da güç dengesine de inanmalarını engellemiştir. Güç dengesi onlar için sadece bir kuruntudan ibarettir ve uluslararası toplumun çalışmasını sağlayacak bir güç dengesinden bahsedilemez.⁷² Güç dengesini baştan sona reddederler çünkü onun güvenilmez ve yönetilemez olduğunu düşünürler; uluslararası hukuk ise esnek, keyfi ve belirsizdir. Sonuç olarak bir dünya toplumu düşüncesinde olan devrimciler bu bütünleşmeyi sağlamak için kurumları ortadan kaldırma eğilimindedirler. Uluslararası anarşiyi dünya devletine dönüştürmek için çaba sarfederler.

2. ÇOĞULCULUK VE DAYANIŞMACILIK

Hedley Bull'un çalışmasının içeriğinde dünya siyasetinin üç paradigmasının tohumları görülür; realizm, çoğulculuk ve dayanışmacılık. Bu paradigmaların her biri bir dış politika teorisi ve pratiği üretir; bunlar sırasıyla güç, düzen ve adalet temalarına odaklanır.⁷³ İngiliz Okulu'nun temel uluslararası toplum kavramı ise, realizmin vurguladığı sistemsel konularla ilgilenmez. Bundan ziyade düzen ve meşruiyet ilkeleri gibi sistemsel konulara odaklanmıştır.⁷⁴ Hedley Bull'un da dünya siyasetindeki düzene dair klasik çalışması, devletlerin anarşik toplumunda gelişen kurallar ve kurumların ortak çerçevesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yasayı uygulayan ya da işbirliğini sağlayan bir gücün olmadığı anarşi ortamında, devletlerin ortak kural ve

⁶⁹ Andrew Linklater, **a.g.e.**, s. 85

⁷⁰ Andrew Linklater, **a.e.**, s.56

⁷¹ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.154

⁷² Martin Wight, **a.e.**, 1992, s.173

⁷³ Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne: "Hedley Bull's Pluralism of the Intellect and Solidarity of the Will." **International Affairs**, C:LXXII, No:1, 1996.S.92

⁷⁴ Andrew Linklater, **Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations**, London: Macmillan, 1990, p. 17.

değerlerin bilincinde olduğunu varsayar ve ortak kurumların çalışmasında işbirliği yapan ve ortak çıkarları algılayan bir toplumdan bahseder.⁷⁵ Bu, kurallar ve kurumlar aracılığıyla çalışan bir uluslararası toplumdur. Bull'un tartıştığı temel konular, uluslararası hukukun kaynakları, adil savaş doktrini ve insan hakları fikridir.⁷⁶ Bu konuları tartışarak adalet ve düzen gerilimini gündeme getirmiştir. Asıl amacı ise uluslararası toplumunun korunması, bireysel devletlerin bağımsızlığının korunması, devletler ve toplumlar arasındaki savaş ve şiddetin düzenlenmesidir.

Bu düşünceler çerçevesinde şekillenen Hedley Bull ilk olarak Britanya Komite raporlarında “çoğulculuk” ve “dayanışmacılık” terimlerini kullanmıştır.⁷⁷ Klasik çoğulculuk ve dayanışmacılık anlayışını, Bull ilk defa sistematik biçimde “*The Grotian Conception of International Society*”⁷⁸ adlı makalesinde tartışmaya açmıştır. Bu makalesinde Bull uluslararası toplumda, çoğulculuk ve dayanışma kavramlarının ayrımını yapmış ve iki yaklaşım arasındaki tartışmaların temel dinamiklerini ortaya koymuştur.⁷⁹ Bunu yaparken Oppenheim’in ve Grotius’un düşüncelerini karşılaştırmıştır. Oppenheim savaşı devletlerin bir hakkı yani yasal bir eylemi olarak görür nedeni ise bu şekilde uluslararası toplumda suç işleyenlerin düzeni bozmaları engellenir ve cezalandırılmaları sağlanır. Bu bakış açısında savaş aslında politik bir eylemdir ve çatışmaları çözmek düzeni sağlamak için kullanılır. Fakat Grotius, devletlerin işleyişini uluslararası toplumun işleyişi ile bağdaştırır ve nasıl devlet için sürekli savaş hali büyük yıkımlara neden oluyorsa uluslararası toplumda da savaşın süreklilik arz etmesi, müdahale edilmemesi halinde uluslararası hukuku yok ederek uluslararası toplumu tamamen ortadan kaldıracabileceği ihtimalini öne çıkarır.⁸⁰ Bu düşünce temelinde uluslararası toplumda müdahale edilmeden sağlanan düzenin mi öncül alınacağı yoksa müdahale edilerek adaletin mi sağlanacağı

⁷⁵ Andrew Hurrell, “Order and Justice”, Cornelia Navari, ve Daniel Green, ed., **Guide to the English School in International Studies**, Chichester, John Wiley & Sons, 2014, s.143.

⁷⁶ Joao Marques De Almeida, “Pluralists Solidarists and the Issues of Diversity, Justice and Humanitarianism in World Politics.” **The International Journal of Human Rights**, C:VII, No:2, 2003, s.144.

⁷⁷ Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne, **a.g.e**, s.94

⁷⁸ Hedley Bull “The Grotian Conception of International Society” Martin Wight, Herbert Sir Butterfield ed. **Diplomatic investigations: Essays in the theory of international politics**, Harvard University Press, 1966, s.51-74.

⁷⁹ Renée Jeffery, “Australian realism and international relations: John Anderson and Hedley Bull on ethics, religion and society.” **International Politics**, C:XLV, No:1, 2008, s.64

⁸⁰ Hedley Bull, **a.g.e**, 1966, s.65-66.

tartışması merkezdir. Bull'un karşılaştırdığı düşünürlerden Oppenheim'in düşüncesi düzeni koruyarak çoğulculuğa referans ederken; Grotius adaleti düzene karşı önceleyerek dayanışmacılığa örnek oluşturmaktadır. Hedley Bull bu eserinden sonra çoğulcu bir çizgiyi takip etse de daha sonra dayanışmacı bir çizgiye kaymıştır; 1960'larda ve 1970'lerde düzen üzerine yazan "çoğulcu" Bull ile 1980'lerin başlarında adalet üzerine çalışan "dayanışmacı" Bull arasındaki geleneksel bölünmenin de söylenmesi gerekmektedir.⁸¹

Bull ilk defa, uluslararası toplumda paylaşılan amaçları ve uluslararası toplumun tanımlamak için "çoğulculuk" ve "dayanışmacılık" terimlerini kullanmış ve bu tartışmayı başlatmıştır.⁸² Özetle çoğulculuk ve dayanışmacılık tartışması hangi tip yasal kuralların uluslararası toplumun işleyiş için daha uygun olduğu tartışmasıdır: göreceli olarak yüksek uluslararası dayanışmanın gerektiği işbirliği ve birleşme kuralları mı geçerli olmalıdır. Yoksa devletlerin bir arada bulunmanın asgari gereklilikleri üzerinde uzlaşma sağladığı çoğulcu uluslararası toplum düzeni kuralları mı geçerli olmalıdır.⁸³ Çoğulculuk ve dayanışmacılık tartışması bunlar üzerine inşa edilmiştir. Bu kısımda da bunun üzerinde durulacaktır.

2.1. ÇOĞULCULUK VE ARDILLARI

Çoğulculuk ve dayanışmacılık tartışmasının temelinde düzen ve adalet geriliminin yattığından girişte bahsetmiştik. İngiliz Okulu'nun çoğulculuk kanadının temel kaygısı düzen sorunuyla ilgilidir; onlar için düzen uluslararası toplumun varlığını devam ettirmesinin temelini oluşturur. Çoğulculara göre adalet belirli bir erdemdir fakat bazen diğer hedeflerle çatışır; çatışma durumunda ise düzen, barış ve güvenlik uluslararası toplumun bekası için adaletten daha yüksek bir gereklilik sayılır.⁸⁴ Bu bakış açısından, düzenin adalet üzerine açık bir önceliği olduğu

⁸¹ Joao Marques De Almeida, **a.g.e.**, s.149.

⁸² Molly Cochran, "Charting the Ethics of the English School: What "Good" is There in a Middle-Ground Ethics?." *International Studies Quarterly*, C:LIII, No:1,2009, s.213.

⁸³ Tonny Brems Knudsen, "International Society and International Solidarity: Recapturing the Solidarist Origins of the English School." **International Relations in Europe: Concepts, Schools and Institutions, 28th Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, 14-19 April 2000**, Copenhagen, Denmark, s.12.

⁸⁴ Hedley Bull. "Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)", Kai Alderson ve Andrew Hurrell ed., **Hedley Bull on International Society**, London, Macmillan, 2000, s.218.

görülmektedir. Çünkü adalet merkeze alındığında bir dizi sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlardan ilki adalet dağıtacak bir üst yapının olmamasıdır, ikincisi ise bu konudaki teorik analizlerin azlığıdır sonuncu konu ise adaletin devletlerin mi yoksa bireylerin mi arasında dağıtılacak olması sorusuna cevap vermenin zorluğudur.⁸⁵

Çoğulcular için devletler anarşi durumunda yaşayan bireyler tarafından toplumsal sözleşme ile kurulmuştur. Fakat uluslararası toplumu oluşturan devletlerin bu yapıyla birebir benzemesi mümkün değildir. Çoğulculara göre uluslararası toplumu bireylerin oluşturduğu toplumdan ayıran en önemli özellik onun bu prosedürel ve ilerlemeye kapalı karakteri içinde barındırmasıdır.⁸⁶ Çünkü devletler içgüdüsel olarak yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkarlar. Ancak devletlerin uluslararası anarşi ortamında hayatta kalmasını etkileyecek olan konularda asgari amaçları kabul ederler.⁸⁷ Toplumlar şiddete karşı güvenliğe, anlaşmalara uyulmasına ve mülkiyetin korunmasına karşı birleşirler. Devletlerde bu konuda uzlaşma sağlayabilirler ve kendi çıkarlarını muhafaza edebilirler.⁸⁸ Çoğulcu Bull'un bakış açısıyla uluslararası toplumda devletler, ortak çıkarların ve ortak değerlerin bilincindedir. Bir toplumun kendi içinde ortak bir kurallar dizisi ile bağlanmış olarak algıladıkları anlamda onlarda uluslararası alanda bir toplum oluştururlar.⁸⁹ Bu uluslararası toplumda devletler ancak asgari amaçlar için fikir birliğine varmaktadır. Birbirleriyle ilişkileri ve ortak kurumların çalışmalarında paylaşırlar. Bu paylaşımlarla uluslararası düzeni oluşturur ve korurlar.⁹⁰ Çoğulculuk devletlerarasındaki fiili uzlaşma alanının gözlemlenmesi üzerine kuruludur. Bu fiili uzlaşma ile kurallar yararlı bir şekilde hukuk kuralları haline getirilebilir ve sınırlamaların farkında olan bir uluslararası toplum yaratabilir.⁹¹ Bu açıdan bakıldığında çoğulculuk savunusunda sınırlarını bilen bilinçli bir uluslararası toplum göze çarpmaktadır.

⁸⁵ Hedley Bull , **a.g.e.**, 2000, s. 224-225.

⁸⁶ James Mayall, **World Politics: Progress and Its Limits, Polity**, Cambridge, Polity Press, 2000, s. 14.

⁸⁷ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1966, s.52

⁸⁸ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.97-98

⁸⁹ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.13

⁹⁰ Renée Jeffery, **a.g.e.**, s.63-64

⁹¹ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1966, s.71-72.

İngiliz Okulu düşüncesinin çoğulculuk kanadı onu realizme en fazla yaklaştıran ve daha muhafazakâr yönünü ele alan parçasıdır.⁹² Bu nedenle çoğulculuk ve realizm arasındaki çizgiyi de belirginleştirmemiz gerekmektedir. Realizm gibi çoğulculukta devleti merkeze alır ve büyük oranda birlikte yaşamının kuralları ile kendini sınırlar. Her ne kadar realizm gibi çoğulculukta etik kaygılar taşımayıp devlet-merkezli bir görünüm çizse de çoğulculukta büyük insanlık toplumu için her zaman bir yer vardır. Hobbes'un çizdiği anarşik ortam çerçevesinin içinde dursalar da çoğulcu perspektifinden devletlerin bir arada uyum içerisinde bulunması imkânı vardır.⁹³ Realist düşünce uluslararası toplumu ve kurumlarını tamamen reddederken, çoğulcular devletler toplumunun daha dayanışmacı işler yapacağını devletlerin ahlak ve adalet düşüncesinde konsensüs sağlayabileceğini söyler. Çoğulcu perspektifte uluslararası anarşi, uluslararası toplumdaki kurumların varlığı ile hafifletilebilir.⁹⁴ Çünkü dünyanın siyasal olarak ayrı olan topluluklarının, onların güvenliği, refahları ve çevrelerini kontrol etme yetenekleri açısından birbirlerine bağımlı olma dereceleri göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir. Başkalarının varlığını göz ardı ederek, dünyanın ortak iyiliğini yok sayan devletler ya da devlet grupları, aslında uluslararası düzen için bir tehdittir.⁹⁵ Çoğulcularda bu düzeni olabildiğince koruma özeni içindedir.

Devletlerin uyum içinde yaşayabileceklerine inanan çoğulcular, devletlerin iç meselelerinden dolayı (örneğin iç savaş gibi insan hakları ihlallerine neden olacak durumlar), uluslararası toplumun devletlere müdahale etmenin gerekliliğine inanmazlar, bunun uluslararası düzenin bozulmasına etken olacağını savunurlar.⁹⁶ Çünkü egemen devlete müdahale edildiğinde ve onun egemenliğinin sarsılması sağlandığında güç dengesi bozulacak bu şekilde de uluslararası toplumdaki düzen zarar görecektir. Mill'e göre müdahale etmeme politikası, ahlaki meşru bir ilke olması doktrini, tüm hükümetler tarafından kabul edilmelidir.⁹⁷ Bir devlete müdahale

⁹² Barry Buzan, **a.g.e.**,2015, s.89-91

⁹³ James Mayall, **a.g.e.**, 2000,s.14.

⁹⁴ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.48-49.

⁹⁵ Hedley Bull , **a.e.**, 2000, s.220- 222.

⁹⁶ Nicholas J. Wheeler, "Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention". **Millennium**, C:XXI, No:3, 1992, s.467-468.

⁹⁷ John Stuart Mill, "A few words on non-intervention." **New England Review** (1990-), C:27, No:3, 2006, s.264.

etmek onun egemenliğini yok saymak anlamına gelmektedir bu da ahlaki açıdan sorun oluşturmaktadır. Bull da çoğulcu uluslararası toplum anlayışını, devletlerin yalnızca belirli asgari amaçlar için mutabakata varmaları, en büyük önceliğin egemenliğin karşılıklı olarak tanınması ve müdahale etmeme normu olarak tanımlamıştır.⁹⁸ Devletlerin içsel süreçlerinde vatandaşların ve öznelerin saldırgan ve şiddetli davranışları bastırırlar ve kendi kendini kontrol edebilmelerini sağlarlar. Uluslararası toplumun uygarlık süreci de devletlere müdahale etmeden kendi kendini kısıtlamalarını sağlamak gerekir.⁹⁹ Pozitif hukuk görüşünü benimseyen çoğulcular, uluslararası hukuku tamamen devletlerin eline bırakarak tüm bunları daha da desteklemiştir. Çoğulcular, uluslararası hukuk özneleri olarak bireyleri dışlamışlardır, bireylerin uluslararası hukuk özneleri ve kendi başlarına uluslararası toplumun üyeleri olmaları fikrini reddetmişlerdir.¹⁰⁰ Aslında kısaca çoğulcular uluslararası düzeni devletlerarasındaki düzen olarak görmüşlerdir. Çünkü çoğulculara göre dünya toplumunda ki birey hakları idealdir, realiteye dökülemez ama bu ideal aynı zamanda onların siyasetini şekillendirmesinde yardımcı olur.¹⁰¹

Çoğulcu düzen, uluslararası ilişkilerde konsensüs sağlanarak belirlenen ortak çıkarlarla istikrar sağlanacağını düşünürken; ideolojik ya da kültürel yakınlaşmanın barışı sağlayacak olma fikrini reddeder. Hedley Bull'un çoğulcu uluslararası toplum anlayışı, kültürel heterojenlik koşullarında devletlerarası düzeni sağlayabileceğine dair açık iddiaya dayanmaktadır.¹⁰² Klasik çoğulculuk, insanlığın ideolojik ve kültürel çeşitliliğini kabul etmiş ve bu çeşitliliği, birlikte yaşamının mantığına işlemeye çalışmıştır. Başka bir deyişle çoğulcular, devletler temel hedefleri ve değerleri paylaşmadıkları halde, yine de ortak bir eş-varoluşsal kodla yasal ve ahlaki olarak bağlı olduklarını kabul ederler.¹⁰³ Çoğulculuk; egemenlik ve müdahalede bulunmama ilkelerini barındırırken, kültürel ve siyasal çeşitliliği kontrol altına alıp sürdürmeyi amaçlar ve bu şekilde devlet-merkezli bir ilişki modeline yönelik toplulukçu bir eğilimin temsilini gerçekleştirir. Genel anlamda çoğulcular var olan

⁹⁸ Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne, **a.g.e.**, s.94

⁹⁹ Tim Dunne, ve Richard Devetak. "Civilising statecraft: Andrew Linklater and comparative sociologies of states-systems" **Review of International Studies**, C:XLIII, No:4, 2017,s.690.

¹⁰⁰ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015,s.92-93

¹⁰¹ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2000, s.222.

¹⁰² Barry Buzan, **a.g.e.**,2015 s.96

¹⁰³ Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne, **a.g.e.**, s.95-96.

durumu korumanın gerekliliğini savunurlar ve devletlerarası düzenin sürdürülmesiyle ilgilenirler. Derin adaletsizlikler içeren bir sistemin kural olarak istikrarlı olamayacağını ama düzen var olmadan da adaletin sağlanamayacağını ileri sürerler.¹⁰⁴

Kısaca toplamak gerekirse çoğulculuk, uluslararası toplumun odağının, düzenli şekilde yaşama ve var olma kısmıyla ilgilenir. Bunun içinde çoğulcular ortak sorunların yönetimine dair bir çerçeve yaratılması üzerinde devletlerarasındaki görece düşük ölçüde ya da dar kapsamda ortak norm, kural ve kurumlarla uluslararası toplumu tanımlarlar.

2.2. DAYANIŞMACILIK VE ARDILLARI

Dayanışmacılığın temel aldığı tartışmalar daha çok 1945 sonrası değişen ve küreselleşen uluslararası toplumun sorunları olmuştur. Çoğulcu uluslararası toplumun temel kurumları uluslararası hukuk, büyük güçler, iktidar dengesi, diplomasi ve savaş iken dayanışmacı görüş ile birlikte bu kurumların sorgulandığı görülmektedir.¹⁰⁵ Diplomasinin merkezi oluşu, uluslararası hukuk, iktidar dengesi, savaş ve büyük güçler eleştirilmektedir. Genel olarak bakıldığında uluslararası ilişkilerde Vestfalya sistemi, tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde sorgulanmaktadır.¹⁰⁶ Dayanışmacı anlayışa göre, katı Vestfalyan konseptli egemenlik anlayışı çoğulculuğun argümanıdır. Bu anlayışa karşılık gelen savunma anlayışı, “müdahalede bulunmama” ilkesi de artık savunulamaz olmuştur.¹⁰⁷ Keza 1945 sonrası insan hakları ve insani meselelerin uluslararası politikadaki rolü, önceki dönemlerden önemli ölçüde daha fazladır. Buna paralel olarak uluslararası toplum, toplumların soykırımını yasaklayan uluslararası ilkeleri desteklemek zorunda olduğu inancı; uluslararası ilişkilerde bu dönemde ağır basmaya başlamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.16.

¹⁰⁵ Cornelia Navari, ve Daniel Green, ed., **a.g.e.**, s.144-154.

¹⁰⁶ John Williams, "Pluralism, solidarism and the emergence of world society in English School theory." **International Relations**, C:XIX, No:1, 2005, s.26

¹⁰⁷ Matthew S. Weinert, "Reframing the Pluralist—Solidarist Debate." **Millennium**, C:XL, No:1, 2011, s.34.

¹⁰⁸ Andrew Linklater, **Violence and Civilization in the Western States-Systems**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, p. 401.

Hedley Bull'da küreselleşen uluslararası topluma duyarsız kalınamayacağını; adaletin düzen için gerekli olduğunu ve çoğulculuğa karşı artan hayal kırıklığını *"Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures"* makalesiyle dile getirmeye başlamıştır. Bu makale ile birlikte Bull, adalet olmadan kalıcı bir düzenin olmayacağı fikrine giderek daha fazla çekilmiştir. Burada Bull'un diğer çalışmalarından farklı olarak, uluslararası toplumda neyin adalet teşkil ettiği konusundaki tartışmalarda, dayanışmanın kabulü ve meşru bir ses olarak, daha açık bir şekilde ortaya çıktığı kuşkusuzdur.¹⁰⁹ Dayanışmacılık hakkındaki ilk yazılarında Bull, toplu güvenlik ve insani müdahale konularına odaklanmıştır. Devletlerarası kolluk kuvvetlerinin bütünleşmesine dayanan dayanışmacı anlayışa daha az yer verirken, insanlık üzerine dayanışmacı bir topluluk geliştirme olasılığına bakmıştır. Bireylerin hak ve ödevlerinin, uluslararası toplumda derin ve göreceli olarak yakın bir değişimin somut kanıtı olan devletlerin yanında bir yer aldığını belirtmiştir.¹¹⁰ Devletleri küresel olarak insan haklarının desteklenmesi konusunda uyarmıştır ve insan hakları fikrini genişletmenin asıl sorumluluk olduğunu savunmuştur. Bull'un buluşu, barış, güvenlik ve insan hakları gibi yirminci yüzyılda daha tipik olan, daha yüksek düzeyde ortak normlara veya değerlere işaret eden ikinci bir entegrasyon, "dayanışma" aşamasıdır.¹¹¹ Çünkü 20. yüzyılda müdahale vakalarının sayısı artmış, bu bakımdan da diplomatik uzlaşma 1980'lerde kabul edilen Bull'un pozisyonuna yakın kalmıştır. Kısaca dayanışmacı Bull, uluslararası toplumda insan haklarına tanınan anlam ve öncelik konusunda bir değişim olduğunu varsayarak dikkatli olmamız gerektiğini savunmuştur.¹¹²

Uluslararası toplumda entegrasyonun büyük etmen olduğu bu tartışmalar sonucu kaçınılmaz olarak sınırlar ve dışlama ile ilgili sorular gündeme gelmiştir. Güncel sorunlara bakıldığında sınır ötesi birçok sorun dikkat çekmektedir ve bu sorunların önemi de şüphe edilemez durumdadır.¹¹³ Dayanışmacı görüş buna karşı çeşitli refleksler ve çözümler geliştirmiştir. Çünkü Grotius'un düşüncesi referans

¹⁰⁹ Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne, *a.g.e.*, s. 96-100.

¹¹⁰ William Bain, "The Pluralist-Solidarist Debate in the English School", Cornelia Navari, ve Daniel Green, ed., *a.g.e.*, s.160-161.

¹¹¹ Douglas Howland, "An alternative mode of international order: The international administrative union in the nineteenth century." *Review of International Studies*, C:XLI, No:1, 2015, s.181.

¹¹² Tim Dunne, ve Richard Devetak, *a.g.e.*, s.697.

¹¹³ Andrew Hurrell, *a.g.e.*, Cornelia Navari, ve Daniel Green, ed., *a.g.e.*, s.153.

alındığında uluslararası toplum, yalnızca devletler toplumu değil, tüm insanlığın, tüm insan ırkının büyük toplumdur.¹¹⁴ Bu görüşte Aristoteles'in aritmetik adaletinde olduğu gibi, toplumdaki tüm insanların, ister erkek ister kadın ister zengin ister fakir olsun, ister siyah ister beyaz olsun, aynı haklara sahip olmaları gerektiğine inanılır. Bazen adalet terimini genel olarak doğru davranışı ya da erdemi ifade etmek için kullanırız, fakat daha çok, onun tarafından kastedilen, belirli bir doğru davranış şeklidir. Kişilerin adil bir şekilde muamele gördüğü ya da bunlara bağlı hak ve menfaatlerin verildiği davranışlar. Bu anlayışa göre adalet dünyadaki ortak oyunun hesaplanmasıdır.¹¹⁵

Devletler, egemenliğin tanınması, güç kullanımının sınırlandırılması ve anlaşmaların kabul edilmesi kurallarına ve bu kurallar çerçevesinde belirli anlaşmalara rıza göstererek birlikte yaşar ve işbirliği yaparlar; uluslararası toplumun üye devletleri tarafından karşılıklı olarak tanınan haklar ve ödevler, uluslararası ilişkilerde adalet tartışmasının unsurlarını oluşturur. Uluslararası toplumda çok yakın zamana kadar tanınan tek hak ve ödevler devletlerinkiydi ve uluslararası ilişkilerde adalet sorunu sadece devletlerle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında adalet sorununun, yalnızca devletlere ve milletlere değil, aynı zamanda insanlığın hayali topluluğundaki tüm bireyler ile ilgili olduğu söylenmiştir.¹¹⁶ Bu da çoğulculuğun ileri sürdüğü belli argümanların değişimini gerektirmiştir. Dayanışmacılar için, insan haklarına duyulan saygı nedeniyle uluslararası adaletin yerine getirilmesi için bazen askeri güç ve devlet egemenliğinin ihlal edilmesi gerekir.¹¹⁷ Bu bakımdan dayanışmacılık, bölgesel oldukları için ittifaklara karşı çıkararak daha evrensel olan kolektif güvenliği tercih eder. Dayanışmacılığa göre modern devlete vatandaşların yalnızca refah ve güvenliğini geliştirmek için kullanılacak bir araçtır.¹¹⁸ Devletler, çalışan ve çalışabilir bir kolektif güvenlik sistemi tarafından saldırganlıktan korunacaktır. Vatandaşlarının demokratik gerçek (ve tercihen kendi kendini denetleyen) bir uluslararası sivil toplumun evrimi

¹¹⁴ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.93.

¹¹⁵ Hedley Bull , **a.g.e.**, 2000, s.208-222.

¹¹⁶ Hedley Bull , **a.e.**, 2000, s.220-223.

¹¹⁷ Joao Marques De Almeida, **a.g.e.**, s.156.

¹¹⁸ Barry Buzan, **a.g.e.**, s.117-126.

tarafından garanti altına alınacaktır.¹¹⁹ Dayanışmacılar için böyle bir topluluk, belirli değerlerin ve ideallerin ya da hakların ve görevlerin küresel olarak paylaşıldığı ya da olması gerektiği iddialarına dayanmaktadır. Anlaşıldığı üzere, hem devletlerarası toplum bağlamında dünya toplumunun daha fazla devreye sokulması, hem de uluslararası toplumunun daha fazla işbirliği ve benzeşmeye kaymasının gerekliliğidir.¹²⁰ Fakat belirtmek gerekir ki dayanışmacı görüş uluslararası toplumu bütünleştirmiş gibi gözükse de aslında sadece doğmakta olan dünya toplumunun rolü ve önemine eğilmektedir.

Dayanışmacılar, devleti çoğulcuların düşündüğü gibi tek başına egemen bir aktör olarak görmek yerine, halkını temsil eden bir özne olarak görür. Dayanışmacı düşüncenin içinde devleti merkeze alan; devlet merkezli dayanışmacılık çoğulculuğun bir adım ötesinde bir duruş sergiler. Sadece devletlerin bir arada var olma mantığının da ötesine geçmesi norm ve kurumları paylaşmasını hedefler. Dayanışmacılığın kozmopolit kanadı ise insanlara verilen evrensel haklar olduğu fikrine dayanan büyük insanlık toplumuna inanan kısımdır. Örneğin, bu düşüncenin savunucularından önde gelen isimlerden Linklater, insanların ön planda olduğu kozmopolit dayanışmacı tutum takınır böylelikle vatandaşlar ile insanlık arasındaki uçurumu azaltma yönündeki çabalarını geliştiren bir sonuca ulaşır.¹²¹ Kozmopolit dayanışmacılık görüşünde de nihai hedefi olan bu sonuç; devletler dünyası ve insanlar dünyasının içerdekiler ve dışarıdakiler ayrımı olmaksızın bütünleşeceğini düşünür. Dayanışmacılığın devleti merkeze alan kanadı için aslında iki aşırı uç arasında bir orta yol olduğu söylenebilir. Her iki şekilde de dayanışmacılık devletlerin haklarına ve görevlerine ilişkin konularda çoğulcu vurgunun aksini söyler. Dayanışmacılar daha derin dayanışma seviyesi, bireylerin haklarının ve görevlerinin etik kodunun merkezinde yer almasını sağlar.¹²² Çünkü dayanışmacı anlayışın referans aldığı Grotiusçuların merkezi varsayımını temel alırlar. Bu

¹¹⁹ James Mayall, "Non-intervention, self-determination and the 'new world order'." **International Affairs**, C:LXVII, No:3, 1991, s.421.

¹²⁰ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.135.

¹²¹ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.126-129.

¹²² Nicholas J. Wheeler, ve Timothy Dunne, **a.g.e.**, 1996,s. 95.

varsayım da uluslararası toplumda kanunun uygulanmasına ilişkin dayanışmanın zaten var olmasıdır.¹²³

Özetleyecek olursak dayanışmacılık, devletler sisteminin çoğulcu mantığının ötesinde bir ilişki tarzıyla aşmayı kasteder ve bir arada var olmanın da ötesine götürerek paylaşılan projeler temelinde işbirliği ve bütünleşmeyi ön plana çıkarır. İngiliz Okulu kapsamında dayanışma adalet konusunu temel almıştır. Tipik olarak dayanışmacılar adalet olmadan düzenin arzulanamayacağını ve nihai aşamada da düzenin adalet olmadan sürdürülemeyeceğine vurgu yapar.¹²⁴

2.3. ÇOĞULCULUK VE DAYANIŞMACILIK TARTIŞMASI

Güncel literatürde bir kesim hala çoğulculuğu savunurken, bir diğer kesim ise dayanışmacılığı savunmaktadır. Bu düşünceye sahip kitle için uluslararası ilişkilerde düzen ve adalet hedefleri arasında bir gerginlik vardır ve birinin diğerine öncelenmesi şarttır.¹²⁵ Fakat çoğulculuk ve dayanışmacılığın birbirini desteklediğinde uluslararası toplumun daha iyi bir yer olacağı fikrini destekleyenlerde gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü uluslararası toplumun ya çoğulcu ya da dayanışmacı olduğunu ileri sürmek, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı bir diğerine indirgenmiş gibi göstermekten ötesi değildir.¹²⁶

Çoğulcu düşüncenin haklılığını savunanlar liberal ekonomiye, insan haklarına ve demokrasiye dayalı küresel bir toplum fikrinin egemen devletlerin var oluşlarıyla çatıştığını iddia etmektedirler. Bir bağlamda bu konuların merkeze alınması devletlerin bir arada bulunmasının yıkılması sonucunu doğurabilir.¹²⁷ Bakıldığında insan haklarının dünya ölçeğinde tanınması, anlamları ve öncelikleri ile ilgili bir fikir birliği de bulunmamaktadır. İlk dönemlerinde Bull da, dayanışmacı programları uygulamak için girişimlerde bulunulduğunda, sonuçların devletlerarası düzenin sürdürülmesi için geleneksel araçları zayıflatıldığını düşünmekteydi.¹²⁸ Bu araçların zayıflaması uluslararası toplumun dağılmasına neden olabilir. Çoğulcu düşünce

¹²³ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1966, s.70.

¹²⁴ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.16

¹²⁵ Hedley Bull , **a.g.e.**, 2000, s.227.

¹²⁶ Matthew S. Weinert, **a.g.e.**, s.38.

¹²⁷ Hedley Bull, **a.g.e.**,2000, s.221.

¹²⁸ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1966, s.72.

savunucuları ise uluslararası toplumu koruma güdüsüyle hareket etmektedir. Keza çoğulculuğun sağladığı düzen anlayışı da uluslararası toplumun öncelikli ihtiyacıdır. Fakat her ne kadar düzen için çoğulcu tutum sergilense de; çoğulcular adaletin konumunu sorgulayan dayanışmacı görüşün gündeme getirdiği sorulardan kaçamamışlardır.¹²⁹

Çoğulcular ve dayanışmacılar arasındaki gerilimlere bakacak olursak; çoğulcu toplumlar bireysel devlet egemenliği, özerklik, çeşitlilik ve minimalizm değerlerini vurgularlar. Diğer taraftan, dayanışmacı toplumlar, daha iddialı normatif ortamı zorlayıcı yürütme mekanizmalarını öngörmeye daha istekli olan niteliksel olarak farklı bir birliktelik için çabalarlar.¹³⁰ Devleti ön planda tutan çoğulcular savaşı devletin bir hakkı olarak görmektedir. Dayanışmacılar içinse savaş uluslararası toplumun bir aracıdır.¹³¹ Devletin ön planda olması nedeniyle çoğulculuk uluslararası toplumla ilişkilendirilir. Dayanışmacılık ise dünya toplumu ile ilişkilendirilir.¹³² Çünkü çoğulcu düşünceye karşı duran dayanışmacı düşüncede dayanışma ile kastedilen devletlerin dayanışmasıdır. Çoğulculuğun tersine, dayanışmacılar, uluslararası toplumun ikincil olan devletler ve egemenler tarafından oluşturulan bir toplum olduğunu öne sürmektedir.¹³³

Daha önce bahsettiğimiz gibi Hedley Bull çoğulculuk ve dayanışmacılık bahsini açtığı “*The Grotian Conception of International Society*” makalesinde çoğulculuk ve dayanışmacılığı karşıt terimler olarak sergilemiştir.¹³⁴ Fakat Bull daha sonraki yazılarında bu terimleri karşıt olarak kullanmak yerine birbirini tamamlayan terimler olarak kullanmıştır. Özellikle “*Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures*” makalesinde çoğulculuk ve dayanışmacılık terimlerinin kaynaştığı söylenebilir.¹³⁵ Bull’un ortaya koyduğu dayanışmacılık ve çoğulculuk terimlerini doğru şekilde anlamak için bu terimlerinin karşıt olduğu görüşünü bir kenara koymamız gerekmektedir. Bu görüşü yansıtan formül aşağıdaki gibi sunulabilir:

¹²⁹ Molly Cochran, **a.g.e.**, 1959, s.207-208.

¹³⁰ Kai Alderson ve Andrew Hurrell ed., **Hedley Bull on International Society**, New York, St Martin’s Press, 1999, s.9-10.

¹³¹ Barry Buzan, **a.g.e.**, 2015, s.92.

¹³² John Williams, **a.g.e.**, s.20.

¹³³ Renée Jeffery, **a.g.e.**, s.65.

¹³⁴ Joao Marques De Almeida, **a.g.e.**, s.146.

¹³⁵ Matthew S. Weinert, **a.g.e.**, s.32.

meşru bir uluslararası düzen dayanışma üzerine kurulmalı ve çoğulculuğa saygı göstermelidir.¹³⁶

Uluslararası toplumun çoğulcu ve dayanışmacı vizyonları için temel oluşturulabilir ki bunlar birbirinden tamamen farklı olsa da, insanlığın ince bir anlayışını içermesi yönüyle benzeşebilirler.¹³⁷ İnsani müdahalenin genellikle başarısız devletleri yeniden inşa etmeyi amaçladığını kavrarsak, o zaman dayanışma ve çoğulculuk arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yeni bir bakış açısı elde edebiliriz. William Bain, çoğulculuğun ve dayanışmanın her ikisinin de temelindeki değerlerin, uluslararası toplumun özgürlüğü ve insan toplumunun birliğinin çelişen ahlaki iddiaları temsil ettiği fikrine kilitlendiğini yazar.¹³⁸ Aslında, geleneksel İngilizce Okulu anlatısıyla, çoğulcu-dayanışmacı tartışmadan toparlanabilecek her şeyden daha tutarlı olan her iki değeri de uzlaştıran bir yükümlülük hesabı olduğunu savunur. Hem dayanışmanın uluslararası toplumda radikal dönüşümlere ihtiyaç duymaması hem de çoğulculuğun derin ilerici potansiyeli barındırması mümkündür.¹³⁹ Dünya toplumunun kozmopolit olması gerekmez. Uluslararası toplumun çoğulcu kolu içinde ilerici bir dünya toplumu gündemi bulunabilir.¹⁴⁰ Son olarak, uluslararası ilişkilerdeki adalet, kavramı tartıştığımız duyularda, düzen ile uzlaştırılmalıdır. Çünkü uluslararası ilişkilerdeki düzenin adalet taleplerinin karşılanmasıyla en iyi şekilde korunduğuna ve adaletin en iyi şekilde bir düzen bağlamında gerçekleşeceğine olan inanç artmıştır.

3.ORTAK KÜLTÜR VE ORTAK ÇIKAR

Hedley Bull ve Martin Wight İngiliz Okulunun en önemli üyeleridir.¹⁴¹ Bu nedenle Martin Wight'ın bölümlediği uluslararası ilişkilerde üç geleneğini inceleyen ilk kısım ve Hedley Bull'un öncülük ettiği çoğulculuk/dayanışmacılık tartışmasından

¹³⁶ Joao Marques De Almeida, **a.g.e**, s.162.

¹³⁷ Adrian Gallagher, "Conceptualizing humanity in the English School." **International Theory**. C: VIII, No:2, 2016, s.343.

¹³⁸ William Bain, "One Order, Two Laws: Recovering the 'Normative' in English School Theory." **Review of International Studies**, C:XXXIII, No:4, 2007, s.574.

¹³⁹ Matthew S. Weinert, **a.g.e**, s.24.

¹⁴⁰ John Williams, **a.g.e**, s.29.

¹⁴¹ Coral Bell ve Meredith Thatcher ed, **Remembering Hedley**, The Australian National University, ANU E Press,2008, s.9.

bahseden ikinci kısmın ardından her iki düşünürün bakış açısı hakkında da çeşitli fikirler edinilmiştir.

Her iki düşünür de İngiliz Okulu'nun temsilcileri olmaları yanı sıra bu teoriden etkilenmiş ve bu teoriyi etkilemişlerdir. İngiliz Okulu geleneğinin en önemli iki klasik figürünün - Martin Wight ve Hedley Bull - sistem / toplum ayrımını farklı şekilde ele almaları gerçeğin başka şekillerde yansımaları açığa çıkarmaktadır.¹⁴² Martin Wight süregelen çalışmalarının sonucunda İngiliz Okulu'nun uluslararasına attığı yapı olan uluslararası toplumu ortak kültürün meydana getirdiğini savunmuştur. Hedley Bull ise kendi çalışmaları sonucu uluslararası toplumu ortak çıkarın oluşturduğu dile getirmiştir.¹⁴³ Düşünürlerin bu sonuçlara varana kadar düşüncelerinin evrimleri incelenecek ve ardından düşünürler bu kısmın sonunda tekrar tartışılacaktır.

3.1. MARTIN WIGHT VE ORTAK KÜLTÜR

Tezin ana konusu olan uluslararası toplum teorisi, Martin Wight'ın üç gelenek teorisinin kurduğu dille sıkı sıkıya bağlıdır.¹⁴⁴ Martin Wight'ın uluslararası toplumun oluşumunda kullandığı ölçüt ise ortak kültür unsurudur. Bu kısımda Martin Wight'ın ortak kültür vurgusunun nasıl oluştuğu tartışılacaktır.

Martin Wight, hayatı boyunca dindar bir Anglikan'dı; onun kişisel dini inançları ve uluslararası ilişkiler hakkındaki düşünceleri arasında bir ilişki olduğu iddia edilmektedir.¹⁴⁵ Özellikle 1920'lerin sonuna bakıldığında Revd Dick Sheppard'ın Wight'ın inancı ve pasifizme olan bağlılığı üzerinde dikkate değer bir etkisi vardır. Wight, Sheppard'la tanıştığı sırada, Sheppard, St Martin Kilisesinden istifa etmiş ve ardından Canterbury Katedrali'nin dekanı olmuştur.¹⁴⁶ Britanya'da

¹⁴² Navari, Cornelia ve Green, Daniel ed., **a.g.e.**, s.93

¹⁴³ Richard Devetak, Tim Dunne, and Ririn Tri Nurhayati. "Bandung 60 years on: revolt and resilience in international society." **Australian Journal of International Affairs**, C:LXX, No:4, 2016, s.358

¹⁴⁴ William Bain, "Rival Traditions of Natural Law: Martin Wight and the Theory of International Society", *The International History Review*, C:XXXVI, No:5, 2014, s.943.

¹⁴⁵ Tim Dunne, **Inventing International Society: A History of the English School**, London, Macmillan Press, 1998, s.47.

¹⁴⁶ Scott M. Thomas, "Faith, history and Martin Wight: the role of religion in the historical sociology of the English School of International Relations." **International Affairs**, C:LXXVII, No:4, 2001, s. 912.

pasifizmin en iyi bilinen sözcüsüdür. Bu düşünceden etkilenen Wight 1936'da *"Christian Pacifism"*¹⁴⁷ adlı ilk makalesini yayınlamış ve pasifizmi savunmuştur.

Pasifist öğreti barış için derin bir istek ve savaşın önlenmesini politik bir amaç olarak gören tüm makul insanlar tarafından barışa pragmatik bağlılıktır. Savaş, uluslararası anlaşmazlıkları çözmenin mantıksız, insanlık dışı bir yolu olarak kabul edilir. Siyasi çabalar, hakemlik, kolektif güvenlik ve Milletler Cemiyeti'ne odaklanmış ve uluslararası kurumlar aracılığıyla ortaya çıkabilecek uluslararası menfaatler arasında gizli bir uyum içinde olan liberal inanca dayanmıştır. Pasifizm terimi, uluslararası ilişkilerde "idealist enternasyonalizm" teriminin başka bir diğer kavramsal ifadesidir.¹⁴⁸ Bu öğreti temellerini Hristiyanlıktan alır. Özellikle Hristiyan inancının kutsal kitabı olan İncil'de geçen bazı ayetlere referans verilir. Bunlara örnek vermemiz gerekirse:

*"Göze göz diş diş dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyenlere abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün... Komşunu seveceksin düşmanından nefret edeceksin dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin..."*¹⁴⁹

Martin Wight'ın da bu düşünceden etkilendiği görülmektedir. Bunun kanıtı olarak aslında Martin Wight'ın II. Dünya Savaşında askere gitmemesi ve vicdani retçi olması örneği verilebilir. Çünkü pasifistler savaşın her zaman ahlaki açıdan yanlış olduğuna inananlardır. Hristiyan pasifistler, savaşı engellemek, sınırlamak ya da sona erdirmek için pozisyonlarını pratik, politik bir programa çevirmenin imkânsız olduğunu kabul etseler de, savaşa katılmayı reddederek tepkilerini gösterirler.¹⁵⁰ Wight, askere gitmemek üzere vicdani retçi olduğunu mahkemeye iletmiş, mahkemenin bu önergeyi kabul etmemesi üzerinde kronik astım hastalığını

¹⁴⁷ Martin Wight, "Christian Pacifism" **Theology: A Monthly Journal of Historic Christianity**, C: XXXIII, 1936, s.12-21.

¹⁴⁸ Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 916-917.

¹⁴⁹ Yeni Antlaşma, İncil: Matta 5,6: Luk:6:29-30 ve Luk:6:27-28,32-63, Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları, 2016, s.1015

¹⁵⁰ Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 917.

öne sürmüştür. Mahkeme tam zamanlı sosyal araştırma yapmasına izin vermiştir, böylelikle Wight askere gitmemiştir.¹⁵¹

Elbette dönemi değerlendirdiğimizde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'de pasifizmi savunan çok dar bir kitle mevcuttu.¹⁵² Ayrıca Wight'ın pasifizme yönelişi yalıtılmış, kişisel bir olay değildi. Bunu anlamlandırmak için 1930'ların düşünülmesi ve o dönemdeki politik ve dini bağlamının bir parçası olarak yorumlanması gerekmektedir. 1930'lara bakıldığında da Avrupa'nın faşizm ve komünizm düşüncesinin etkisi altında olduğu görülmektedir. Yani 1930'lar boyunca Britanya'daki Hristiyanlar için pasifizm, faşizm ya da komünizmden daha cazip bir seçenektir. Onlar, aydınlanmışların agnostik fikir birliğinin toplu olarak çöküşüne ve doğaüstü dine inanmanın, modern insan için gerçek bir entelektüel seçenek olduğu yönündeki büyüyen duyguya tanıklık etmişlerdir.¹⁵³ Bunun nedeni 1930'larda sadece ana laik alternatiflerin (demokrasi, faşizm ve komünizm) başarısızlığı değildi. Aynı zamanda, İngiltere'de, Fransa'da ve 1930'larda yüksek ve farklı bir şekilde güçlü bir Hristiyan kültürünün sonucuydu. Çünkü modern devlet ve özellikle onun totaliteryan formu yalnızca özgürlük için değil inanç içinde bir tehdit oluşturmuştur.¹⁵⁴ Wight'ın Hristiyan pasifizminin etkisi her ne kadar onun hayatını ve çalışmalarını etkilemiş olsa da Milletler Cemiyetinin başarısızlığı ve II. Dünya Savaşı onu daha farklı olmaya itmiştir.

Bu farklılığı anlamlandırmak için Martin Wight'ın 1930'larda Arnold Toynbee ile Chatham House'da, yakın işbirliği içinde çalıştığı zamana değinmeliyiz. İlk olarak Martin Wight ve Arnold J. Toynbee'nin arasındaki ilişkiyi, realizm/idealizm bölünmesinin, karşıt taraflarında yaşadıkları için yansıtmaya değerdir.¹⁵⁵ Martin Wight'ın realizm/idealizm bölünmesinde ki derin düşüncelerine oldukça etkisi olmuştur. Ayrıca Profesör Martin Wight'ın uluslararası tarihin sorunlarına adanmış yazı ve derslerde, Dr. Arnold Toynbee'nin bir tarih çalışması hakkındaki uzun süreli ve derin eleştirel çalışmasının üzerindeki etkisini

¹⁵¹ Tim Dunne, **a.g.e.**, s.51.

¹⁵² Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 916.

¹⁵³ Scott M. Thomas, **a.e.**, s. 915-916.

¹⁵⁴ Ian Hall, **The International Thought of Martin Wight**, Palgrave Macmillan, 2006, s.73.

¹⁵⁵ Tim Dunne, **a.g.e.**, s.49.

görebiliriz.¹⁵⁶ Bu da Martin Wight'ın pasifist bir Hristiyan olmasına ek olarak realist yönü olan bir tarihçi olması konusuna ışık tutmaktadır. Bu düzlemde Martin Wight'ın, 1946 yılında en iyi bilinen eserlerinden olan *Power Politics* (Güç Politikaları)¹⁵⁷ adlı eserini yayınlamış olması şaşırtıcı olmayacaktır.

Wight genellikle, "*Power Politics*" adlı eserinde yazdıklarından dolayı politik realist, Hristiyan realist ya da teolojik realist olarak tanımlanır.¹⁵⁸ Elbette ki bu başlıktaki bir çalışmanın, Wight'ın realist bir düşünür olarak sınıflandırılması belki de şaşırtıcı değildir. "*Power Politics*" adlı eserinde realizme üç açıdan yaklaşmaktadır. İlk olarak, Wight, devlet liderlerinin hak, hukuk ve adaletle ilgili düşüncelerden etkilendiği durumlar olsa bile, uluslararası ilişkilerin her zaman ahlaki anlamda "güç politikalarına" yaklaştığını varsaymakla başlamamız gerektiğini savunur. İkinci olarak, eser boyunca gücün söylemsel önemi mevcut. Örneğin, devletler sıklıkla "güç" terimini kullanır ve Wight, "egemen güçler", "büyük güçler", "dünya güçleri", "küçük güçler" gibi terimlere göre devletlerin tanımlanması ve derecelendirmesini yapar.¹⁵⁹ Önemli olan diğer bir konu ise, uluslararası ilişkilerin yönetimi, güçlerin bu hiyerarşisinde gerçekleşir, Wight'ın da eklediği gibi, Milletler Cemiyeti'nin yerine geçemediği sistemde budur. "*Power Politics*" adlı eserinde ortaya konan bir diğer realist argüman, anarşinin sorunsalından, devletlerin potansiyel düşmanlık halindeyken ortaya çıkar. Bu nedenle, savaş, son çare içinde her birinin hayati çıkarlarını savunabildiği tek yol olarak kalır. Wight'a göre savaş, uluslararası sistemin yerleşik bir dinamiğidir.¹⁶⁰

Fakat Wight realizmden belli noktalarda uzaklaşmaktadır. Wight, savaş her ne kadar uluslararası sistemin yerleşik unsuru olarak görse de realistlerin savaş ve çatışmanın uluslararası ilişkilerin kaçınılmaz ve daimi özelliği olduğu görüşüne katılmaz; Wight'a göre anarşi tam düzensizlik demek değildir, sadece ortak bir

¹⁵⁶ Donald M. Mackinnon, "Power Politics and Religious Faith: The Fifth Martin Wight Memorial Lecture", **British Journal of International Studies**, C: VI, No:1, 1980, s.1.

¹⁵⁷ Martin Wight, **Power Politics**, Royal Institute of International Affairs, Oxford: Oxford University Press, 1946.

¹⁵⁸ Bu iddialar için bakınız Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 919 ve Ian Hall, **a.g.e.**, s.11

¹⁵⁹ Martin Wight, **a.g.e.**, 1946, ba.

¹⁶⁰ Tim Dunne, **a.g.e.**, s.52-53.

yönetimin olmadığı anlamına gelir.¹⁶¹ Ayrıca İngiliz Okulunun erken döneminde Martin Wight, devletlerin içinde hareket ettikleri bir uluslararası toplum olduğunu ve devlet adamlarının sadece güç çerçevesinde hareket edip doğruluk ve adalet gibi kavramları hiç dikkate almadıklarını varsaymanın bir aşırılık olacağını söyler. Wight, uluslararası sistemde çatışmalar kadar diplomasi, uluslararası hukuk ve örgütler bağlamında işbirliğinin de var olduğunu belirtir.¹⁶² Bu düşünceler sebebiyle Wight'ın zamanla Grotiousçu bir bakış açısı kazanması tesadüf değildir.

Fakat Bull'un iddiasına göre Wight'ın Grotiousçu dönemi daha ilerleyen zamanlardadır. Aslında Wight, 1962 yılında London Schools of Economics'e (Londra Ekonomi Okulu) gittikten sonra Grotiousçu perspektife olan ilgisi artmıştır.¹⁶³ 1946'dan 1962'ye kadar olan dönemde Wight'ın dönüşümünü çalışmalarında ki farklılaşmayı görebiliriz. 1948 yılında yayınladığı "*The Church, Russia and West*"¹⁶⁴ adlı makalesinde Rusya'nın o dönem ki konumunu değerlendirmiştir. Teolojik perspektifinin etkisini bu makalesinde de görmekteyiz. Rusya ve Batı'nın Ortodoksluk ve Katolik ayrımı sorunun çok eskiye dayandığını söylemiş; Amerika'nın konumunun ise Ortodoks Rusya'dan Katolikleri ve Protestanları korumak olarak tanımlamıştır.¹⁶⁵ Wight, bu tür yazıları 1940'ların sonuna kadar sürdürmüştür. 1940'larda ve 1950'lerde ise açıkça daha liberal bir çizgiye kaydığını görüyoruz. 1930'larda ve 1940'larda, onun jenerasyonundaki İngiliz entelektüeller açıkça sosyalist olduklarını beyan etmekteydiler; 1950'lerde liberalizm ve 1960'larda ise muhafazakârlık eğilimi yaygındı. Baktığımızda Wight'ın yorumları ise Hristiyanlık ve tarih merkezlidir. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Martin Wight modern siyasetin krizleri hakkında çok benzer dini anlamda hesaplamalar saptadı. Bu saptamaları Martin Wight'ın "*Western Values in*

¹⁶¹ Martin Wight, **Power Politics**, Hedley Bull and Carsten Holbraad ed., London, Royal Institute of International Affairs, 1978, s.105-106.

¹⁶² Martin Wight, **a.g.e**, 1946, s. 29.

¹⁶³ Hedley Bull, **a.g.e**, 1976, s. 101.

¹⁶⁴ Martin Wight, "The Church, Russia and the West" **The Ecumenical Review**, C:I, No:1, 1948.

¹⁶⁵ Martin Wight, **a.e**, 1948, s.26

International Relations”¹⁶⁶ adlı makalesinde yazdığı gibi, bu değerler modern Batı Devleti ve Batı Uygarlığının tarihi içinde kapsamaktadır.¹⁶⁷

Martin Wight'ın ilk yazısında, Yunanistan ve Roma'nın, tarihi ve büyük ölçüde kültürel bir bütün olmasını sağlayan bir biçimde sürekli ve birbirine bağlı olduğu varsayımıyla başlamıştır.¹⁶⁸ Ardından devletler sistemini bu açıdan incelenmiştir. Wight'ın İngiliz okuluna yaptığı ana katkılardan bir tanesi de, farklı devlet sistemlerinin rollerine odaklanarak dini doktrinler, kültürler ve medeniyetleri ciddiye almaya istekli olmasıdır.¹⁶⁹ Dünya tarihine bakıldığında sistemler yaygın bir şekilde benimsenmiştir. Keza Wight sorduğu uluslararası toplumun sınırlarının ne olduğuna “*Systems of States*” (Devletler Sistemi) eserinde cevap bulmaya çalışmıştır.¹⁷⁰ Uluslararası sistemlerin en yeni, iddialı ve pek çok açıdan yol gösterici çalışmalarından biridir. Bu eserde dinin doğal ve evrimsel geliştiğini iddia etmiştir.¹⁷¹ Bunların yanı sıra Wight bu eserde devletler sisteminin oluşumunun kültürel birlik olmadan sağlanamayacağı iddiasını da belirtmiştir.¹⁷² Bu nedenle Wight'ın, kendi teolojik yönelimine dayanan özel kültür ve din anlayışı, İngiliz okulunun farklı devlet-sistem sosyolojisinin erken dönemdeki hesapları için çok önemliydi. İngiliz okul teorisyenleri de, söz konusu coğrafi alan boyunca uzanan ortak bir kültürün varlığına işaret etme eğiliminde olmuştur.¹⁷³ Uluslararası toplum, bu görüşe göre, sadece tarihsel ve sosyolojik derinlikte doğru bir şekilde tarif edilebilir. Bu, Batı Avrupa Hristiyanlığından başlayarak ve dünya çapında giderek genişleyen bağımsız toplulukların alışılmış bir şekilde bir araya gelmesidir.¹⁷⁴ Yani Martin Wight'ın tarihsel ve teorik bakış açısıyla kurguladığı devletler sistemi, Hristiyanlık tarafından etkilenmiş ve bizi ortak kültür vurgusuna götürmüştür.

¹⁶⁶ Martin Wight, “Western Values in International Relations”, Martin Wight ve Herbert Sir Butterfield ed. **Diplomatic Investigations: Essays in the theory of international politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1966, s.89-132.

¹⁶⁷ Elie Kedourie, “Religion and Politics: Arnold Toynbee and Martin Wight” **British Journal of International Studies**, C:V, No:1, 1979, s.10.

¹⁶⁸ Martin Wight, “The States-System of Hellas” **Systems of States**, Leicester University Press, 1977, s. 46-72.

¹⁶⁹ Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 906.

¹⁷⁰ Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”, **Uluslararası İlişkiler**, C:VII, No: 25, 2016, s. 52.

¹⁷¹ Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s. 906.

¹⁷² Martin Wight, **Systems of States**, UK, Leicester University Press, 1977, s.33

¹⁷³ Cornelia Navari ve Daniel Green ed: **a.g.e.**, s.96.

¹⁷⁴ Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s.96

Martin Wight'ın 1960'lardan sonra düşüncelerinde Grotiousçu perspektifi ön plana çıkarmış, bununla birlikte en önemli eserlerinden "*International Theory: The Three Traditions*" ortaya çıkmasına etki etmiştir. Bakıldığında Wight'ın mektuplarında 1950'lerde realizm, rasyonalizm ve devrimcilik hakkında birçok referans vardır.¹⁷⁵ Wight, Hobbes'a, anarşinin tarihî meşruluğunun mantığını vermek için atıf yapmıştır. Grotius'a ise Hristiyan Avrupa'nın cemaat sisteminin kurallarla yönetilen uluslararası düzen tarafından özelleştirildiğini söylemek için referans vermiştir.¹⁷⁶ Bu sebeple gençken pasifist ve tersine devrimci olan Martin Wight, Grotious'un düşüncesine Machiavelli, Hobbes, Marx veya Kant'tan daha yakındır. Realist/idealist tartışmasına bir orta yol olan Rasyonalist/Grotiousçu perspektifi üretmiştir. Devletlerin sisteminin tarihsel sosyolojik bir analizini yapmıştır. Bunu yaparken de Hristiyanlıktan ilham almış ve inancını uluslararası teori çalışmalarıyla harmanlamıştır.¹⁷⁷

Wight, argümanlarını teolojinin yanı sıra politik düşünceye de dayandıran önemli bir tarihçiydi.¹⁷⁸ Onun teolojik yazıları onun çağının temel teolojik tartışmalarının farkında olduğunu göstermektedir. Wight, politika ile din arasındaki doğru bir ilişki olduğunu düşünmüştür.¹⁷⁹ Wight teolojik bakış açısıyla aslında dinin uluslararası ilişkilerde rolünü incelemiştir. Wight, daha sonra İngiliz Okulu'nun 'sistem-düşünürleri arasında yerini almıştır. Karşılıklı çıkar sistemi (ticaret ya da iletişim gibi) ile ortak kimlik (ya da paylaşılan kültür) tarafından işaretlenen bir toplum arasındaki ilişkiyi yansıtıyordu.¹⁸⁰ Hristiyan oluşu, Wight'ın bakış açısını etkilemiş onun ortak kimlik ya da ortak kültür anlayışını geliştirmesinde etkin bir rol oynamıştır. Uluslararası toplumda kültürler ve medeniyetleri teolojiyi katarak işlemiştir. Wight, dini fikirleri doğrudan doğruya, dini doktrinlerin savaş ve barış hakkındaki düşüncelerinin üzerindeki rolü, farklı medeniyetlerin devlet sistemlerindeki oluşumu, diplomatik uygulamaların evrimi ve tarihte farklı devlet

¹⁷⁵ Ian Hall, **a.g.e**, s.141

¹⁷⁶ William Bain, **a.g.e**, s.956.

¹⁷⁷ Tim Dunne, **a.g.e**, s.47.

¹⁷⁸ Scott M. Thomas, **a.g.e**, s. 910.

¹⁷⁹ Ian Hall, **a.g.e**, s.82.

¹⁸⁰ Tim Dunne, **a.g.e**, s.130

sistemlerinde ortak bir kültürün rolünü incelemesinde etkili olmuştur.¹⁸¹ Wight, uluslararası bir sistemle ortak bir kültüre sahip olup, kültür çoğulculuğuyla nitelendirilen “ikincil devlet sistemleri” olarak adlandırdığı şeyleri birbirinden ayırmıştır. Aynı zamanda, Hristiyanlığın uluslararası toplum teorisini ne kadar derinden etkilendiğini de göstermektedir.

Klasik İngiliz Okulu akademisyenlerinin “uluslararası toplum” tanımı, temel olarak 16–17. Yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan ve daha sonra küresel bir uluslararası topluma dönüşen egemen devletlerin toplumdur.¹⁸² Martin Wight ise uluslararası toplumun oluşumunu farklı yorumlamıştır. Wight teoriyi, tarihi ve teolojiyi harmanlamıştır. Çünkü Wight'ın inancı çalışmalarına etki etmiştir. Ayrıca Wight'ın gelecekte seküler bir dünya olacağına dair inancı da azdır.¹⁸³ Yine de sonuç olarak Wight'ın rasyonalist geleneğinin iki versiyonu olduğu iddiasını hatırlamak önemlidir. Birinci olarak, Katolik Kilisesi ve Aquinas gibi ortaçağ ilahiyatçılarının çalışmaları ile yakından ilişkili olan bir Hristiyan'dır; ikinci olarak ise Locke ile ilgilidir ve laiktir doğrudan insan aklına hitap eder.¹⁸⁴ Tüm bu düşünceler sonucunda Martin Wight uluslararası toplumu ortak kültürün meydana getirebileceğini savunur.

3.2. HEDLEY BULL, ORTAK ÇIKAR VE ORTAK DEĞER

İngiliz okulunun önemli isimlerinden biri Martin Wight diğeri ise Hedley Bull'dur.¹⁸⁵ Hedley Bull, Martin Wight'ın ölümünden sonra Wight'ın eserlerini düzenleyerek İngiliz Okuluna kazandıran kişidir. Martin Wight'ın Hedley Bull üzerinde derin bir etki bıraktığı bilinir; hatta Hedley Bull'un kendisi onun en ünlü eseri “*The Anarchical Society*” eserinin önsözünde, Wight'a olan derin borcundan bahseder.¹⁸⁶ Biz bu kısımda Hedley Bull'un yalnızca Martin Wight'tan etkilenmediğini bu farklı etkilerin onu ortak çıkar ve ortak değer kavramlarına nasıl ulaştırdığını tartışacağız.

¹⁸¹ Scott M. Thomas, **a.g.e.**, s.922-926.

¹⁸² Xiaoming Zhang, "China in the conception of international society: the English School's engagements with China." **Review of International Studies**, C:XXXVII, No:2, 2011, s.765.

¹⁸³ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1976, s. 107-116.

¹⁸⁴ William Bain, **a.g.e.**, s.952.

¹⁸⁵ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e.**, s.49.

¹⁸⁶ Hedley Bull, **a.g.e.**, 1995, p. xiii.

Hedley Bull hakkında bahsetmemiz gereken ilk şey John Anderson'ın onun üzerindeki etkisidir. Hedley Bull, Sydney Üniversitesinde eğitim gördüğü yıllarda yani Martin Wight ile tanışmadan uzun yıllar önce John Anderson'dan ders almış ve onun etkisinde kalmıştır. Hedley Bull, John Anderson'ın fikirlerinden derinden etkilenmiştir.¹⁸⁷ Öncelikle bahsetmemiz gereken John Anderson'ın fikirleridir çünkü Anderson'ın fikirlerine baktığımızda Hedley Bull ile olan paralellik açıkça göze çarpmaktadır.

John Anderson, Avustralya'da zamanının önde gelen filozofuydu.¹⁸⁸ Anderson, dayanışmayı reddetmekteydi; toplumun oluşumunun bütün üyelerin ortak çıkarları sayesinde olduğunu söylemekteydi ama bu çıkarların oldukça uyumlu olarak tek bir noktada bütünleşeceğini reddetmekteydi. Anderson'un iddia ettiği gibi, ortak iyiliğin yanlış nosyonlarına dayanan ve toplumsal çeşitlilik ve toplumsal çatışma olgusunu, yani sosyal çoğulculuğu ihmal eden bir yanılsamadır.¹⁸⁹ Bununla birlikte, farklı çıkarlara ve çatışmaya yaptığı vurguya rağmen, Anderson toplum anlayışında işbirliği için bir yer bırakmıştır. Özellikle, kurumların çoğulculuğun etkilerini eninde sonunda hafiflettiğini savunmuştur. Ancak bu ortak çalışma biçimlerinin varlığına rağmen, Anderson ne daha geniş bir çıkar topluluğunu tanımlamanın ne de evrensel değerlerin tanınmasının mümkün olduğunu iddia etmiştir. Takip eden bölümde göreceğimiz gibi, evrenselciliğe karşı bu argüman, Hedley Bull'un çalışmasında da tekrarlanmaktadır.¹⁹⁰

Diğer bir konu da benzerlikte dinin dogmatik öğretisine John Anderson'ın da karşı çıkması ve bunu çalışmalarına yansıtmayı reddetmesidir. Anderson ilk başlarda Comte'un bakış açısı nedeniyle dini reddetmiş olsa da daha sonra bunu etik ve mantıksal gerekçelerle yapmıştır. Kısa bir süre sonra göreceğimiz gibi, Bull'un din ve ahlak hakkındaki görüşleri, ilk akıl hocası John Anderson'la iyi bir uyum sağlamıştır. Kısaca Bull'un çoğulcu duruşu, ortak çıkar ve ortak değer kavramlarına

¹⁸⁷ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e.**, s.1

¹⁸⁸ J.D.B. Miller ve R.J. Vincent ed., **Order and Violence: Hedley Bull and International Relations**, Oxford, Clarendon Press, 1990, s.2

¹⁸⁹ James Baker v.d., **Australian Realism: The Systematic Philosophy of John Anderson**, Cambridge University Press, 1986, p. 127.

¹⁹⁰ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e.**, s.16.

yakınlığı, teolojinin çalışmalar üzerindeki etkisini reddedişi John Anderson'ın etkisinde kalmış olduğunu gösterir.¹⁹¹

Sydney Üniversitesini bitirdikten bir süre sonra Hedley Bull Oxford Üniversitesine gitmiştir. Ama baktığımızda Hedley Bull'un akademik çalışmaları, London Schools of Economics'deki (Londra Ekonomi Okulu) Uluslararası İlişkiler bölümünde C.A.W. Manning'in asistanlık konferansına atanmasıyla 1955 yılında devam etmiştir. Bull'un, Manning ile olan ilişkisinin 'karmaşık' olmasına rağmen, Bull'un, Manning'in temalarını anlamaya çalışmıştır. 1950'lerin sonlarında Bull'daki en önemli iki entellektüel etki, kıdemli meslektaşı Martin Wight ve silahsızlanma konusunda seçkin bir yazar olan Philip Noel-Baker'di.¹⁹² London of Schools Economics ile birlikte Hedley Bull'un üzerindeki Martin Wight etkisinden bahsetmeye başlayabiliriz.

Hedley Bull'un İngiliz Okuluna yaptığı en önemli katkılardan biri “*The Anarchical Society*”¹⁹³ adlı eseridir. Wight'a göre uluslararası toplumu tanımlamak, açıklamak zor bir görevdir aslında onun eserlerini birleştiren Hedley Bull, bu eserini yazarken onun eksikliklerini görmüş ve daha sistematik bir çalışma ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹⁴ Hedley Bull'un çalışmasındaki baskın temalardan biri, ortak kültür ya da uygarlık arasındaki ilişki ve devletlerin toplumunda düzeni sürdürmenin beklentileri ve zorlukları hakkındaki sıkıntılı soruydu. Kültür ve düzen arasındaki ilişkiyle ilgili olarak Martin Wight'ın düşüncesine büyük önem vermektedir.¹⁹⁵ Bull'un bu eserinde ortak kültürün rolünü tartışması şüphesiz ki Wight'ın, Bull üzerinde bıraktığı etkinin göstergesidir. Fakat daha sonra Hedley Bull çalışmalarında ortak kültürün rolünü azaltır. Örneğin, Hedley Bull'un “*The European International Order*” adlı makalesinde Rönesans'ın var ettiği kültürel birliğin deniz aşırı genişlemenin de etkisiyle dağıldığını, dünya bilincinin bir bütün olarak ortaya konduğundan bahsetmiştir.¹⁹⁶ Bull için, uluslararası toplumun varlığında kültürel bütünlüğün gerekli olmadığı anlamına geliyordu, ama aynı zamanda bu minimal

¹⁹¹ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.e**, s 17.

¹⁹² Tim Dunne, **a.g.e** s.138.

¹⁹³ Hedley Bull, **The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics**, 3 bs, New York, Palgrave Macmillan, 2002.

¹⁹⁴ Ian Hall, **a.g.e**, s.143.

¹⁹⁵ Richard Devetak, Tim Dunne ve Ririn Tri Nurhayati., **a.g.e**, s. 358

¹⁹⁶ Hedley Bull , ”The European International Order”, **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000, s.170-188.

hedeflerin ötesinde bir şey üzerinde fikir birliğine varılmasının güvencesiz olduğu anlamına geliyordu. Kültürel bütünlüğün yardımı olabilirdi, fakat bu, insan hakları üzerindeki uzlaşma için gerekli değildi kültür bütünlüğü ancak ırk ayrımcılığı yaratan bir unsur olabilirdi.¹⁹⁷

Hedley Bull'un ortak kültür yerine ortak çıkarı koyduğunu "*The Anarchical Society*" eserinde görmekteyiz. Bull'a göre uluslararası sistem anarşik de olsa, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda bir düzen sağlanabilir. Hedley Bull'un aslında tüm çalışmalarında temelde tartıştığı soru "uluslararası sistemde düzen ne anlama gelir?" olmuştur. Bull, uluslararası ilişkilerde düzen var mıdır, ne anlama gelir ve nasıl korunur sorularına yoğunlaşmıştır.¹⁹⁸ Bu anlamda Bull, diğer düşünörlere göre uluslararası toplumun kökeni ve tarihiyle daha az, modern uluslararası toplumun şimdiki ve gelecekteki özellikleriyle daha fazla ilgilenmiştir. Bull'un başlıca eserleri, aynı zamanda küresel yönetişimin ana kaygıları olan düzen ve adalet etrafında dönmektedir.¹⁹⁹ Bu konu bizi ikinci kısımda tartıştığımız çoğulcu ve dayanışmacı tartışmasına götürecektir olsa da burada üstünden kısaca tekrar geçmek yararlı olacaktır. Çünkü düzen sorgulaması bizi ortak çıkara ulaştıracak.

Hedley Bull, ilk çalışmalarında uluslararası toplumda devletler ve uluslararası bireyler ve tüm insanlığı kapsayarak adaleti sağlamanın kolay olmadığından bahsetmektedir.²⁰⁰ Bull, adalet kavramının merkeze alan dayanışmacılık yerine çoğulcu görüntü çizmiştir. Uluslararası toplumu düzene ulaştıran temel kurumların uluslararası hukuk, büyük güçler, iktidar dengesi, diplomasi ve savaş olduğunu söylemektedir. Uluslararası toplumun düzenini bozacak olan ise diğer devletlerin görüşlerini göz ardı ederek, dünyanın ortak iyiliğini yok sayan devletler ya da devlet gruplarıdır, bunlar uluslararası düzenin varlığını sürdürmesi için birer tehdittirler.²⁰¹ Çoğulculuk realizmin eleştirisidir ama aynı zamanda onun eksik yönlerini görüp yenileyen bir düşüncedir. Çünkü realizmin ötesinde Bull devletlerin reel politığın farkında olduklarını ve ortak çıkara göre

¹⁹⁷ Cochran, Molly, **a.g.e**, s. 219.

¹⁹⁸ Cornelia Navari ve Daniel Green, **a.g.e**, s.144

¹⁹⁹ Samuel M. Makinda, "Hedley Bull and global governance: A note on IR theory." **Australian Journal of International Affairs**, C: LVI, No:3, 2002, s.361

²⁰⁰ Hedley Bull, **a.g.e**, 2000, s.220.

²⁰¹ Hedley Bull, **a.e**, 2000, s.222.

hareket edebileceklerine inanır. Bull, kültürel birlikten ziyade çakarlar birliğini tercih eder. Onun inşa ettiği çoğulcu uluslararası toplum anlayışında, kültürel heterojenlik koşullarında devletlerarası düzen sağlayabildiği iddiası da mevcuttur.²⁰²

Çoğulcu toplumlar bireysel devlet egemenliği, özerklik, çeşitlilik ve minimalizm değerlerini vurgularlar. Diğer taraftan, solidarist toplumlar, daha iddialı normatif ortamı zorlayıcı yürütme mekanizmalarını öngörmeye daha istekli olan niteliksel olarak farklı bir birliktelik için çabalarlar.²⁰³ İkinci kısımda da değindiğimiz gibi Bull daha sonra dayanışmacı görüşe yakın bir çizgide durmuştur. Özellikle “*Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)*” adlı makalesinde daha dayanışmacı bir görüntü çizmiştir. Bull’un önceden sağlanamayacağını düşündüğü adalet meselesi, artık yalnızca devletleri ve milletleri değil, aynı zamanda tüm bireysel kişileri ilgilendirir olmuştur. Bundan sonraki süreçte uluslararası toplumun ahlaki değeri, adaletli düzenin başarısına ne katkıda bulunduğuna göre yargılanmalıydı, çünkü devletlerarası düzende önemli olan insanlığın oluşturulduğu bireylerin hak ve çıkarlarının dikkate alınmasıydı.²⁰⁴

Bull, ABD ve Sovyetler Birliği’nin nükleer savaş riskine karşı uluslararası düzen için işbirliği yapması gerektiğini savunmuştur. Bull çoğulculuktan yana hayal kırıklığına uğramıştı ve bunun sebebi büyük güçlerin uluslararası düzeni korumaya hizmet etmek yerine kendi çıkarlarına hizmet etmesiydi.²⁰⁵ Bu nedenle Bull, adaleti merkeze almaya başlamıştır. Adaleti merkeze alan Bull, ortak kültür kavramından daha da uzaklaşmıştır. Nitekim uluslararası toplumun genişlemesini savunmuştur. Uluslararası toplumun genişlemesinin öyküsünü, ortak değer düzlemine paralel bir şekilde yeniden anlatmak istemiştir.²⁰⁶ Üçüncü Dünya devletlerinin Avrupa devletleri toplumunun ana normlarını kabul etmeye teşvik edilmesini savunmuştur. Güney devletleri ile ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve dışlanmanın önündeki engelleri ortadan kaldırmak için mevcut kuralları ve kurumları yeniden şekillendirmeye

²⁰² Tim Dunne, **a.g.e**, s.143-146

²⁰³ Kai Alderson ve Andrew Hurrell, **a.g.e**, s.9-10.

²⁰⁴ Hedley Bull, **a.g.e**, 2000, s.13 -18.

²⁰⁵ Tim Dunne, **a.g.e**, s.147

²⁰⁶ Scott M. Thomas, ‘Taking religious and cultural pluralism seriously: the global resurgence of religion and the transformation of international society’, **Millennium**, C:XXIX, No: 3, 2000, s. 815-841.

çalışılması gerektiği bu şekilde ancak birlikte yaşama etiğine riayet etmede ortak bir çıkar oluşturabileceğinden bahsetmiştir.²⁰⁷

Bull'un Avrupa uluslararası toplumunun küreselleşmesi hakkındaki düşüncesi, yalnızca çoğulculuğu barındıran ortak çıkarlar ve ortak değerler anlayışıyla ne kadar dayanabileceğine odaklanmıştır. Aslında Bull'un, *"The Anarchical Society"* adlı eserinde sonuca vardığı yer burasıydı; burada hem düzen hem de adalet, devletler topluluğunda daha fazla dayanışma duyguları geliştirmeye dayanıyordu.²⁰⁸ Eğer Bull'un araştırma sorularını tatmin edici bir şekilde ele almak istiyorsak ve bu soruların bir kısmının oldukça önemli olduğunu düşünürsek, çoğulculuğun ve dayanışmacılığın muhalif olduğu görüşünü terk etmemiz gerekiyor. Bu görüşü yansıtan formül aşağıdaki gibi sunulabilir: meşru bir uluslararası düzen dayanışma üzerine kurulmalı ve çoğulculuğa saygı göstermelidir.²⁰⁹ Bull'un anarşik toplumunun sonunda dünya düzenine giden alternatif yollar dikkate alındığında, Bull Grotious'un dayanışmasını devletlerin ortak hedefleri tanıması ve bunları teşvik etmek için kurumlar ve uygulamalar tasarlama kapasitesi açısından ele almayı sürdürmektedir. Bu tartışmada, dayanışmacılık, siyasal amaçlarla savaşa başvurulmasının kaldırılması ve güç kullanımını devlet toplumu kolektif iradesine tabi kılma girişimi ile ilişkilidir.²¹⁰

Hedley Bull'un dünya siyasetindeki düzene dair klasik çalışması, devletlerin anarşik toplumunda gelişen kurallar ve kurumların ortak çerçevesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yasayı uygulamak ya da işbirliğini sağlamak için ortak bir güç olmadığından anarşik olan uluslararası yapı ancak devletlerin ortak kural ve değerlerin bilincinde olduğu, ortak kurumların çalışmasında işbirliği yaptığı ve ortak çıkarların algılandığı sürece bir uluslararası topluma dönüşebilirdi.²¹¹ Kurallar ve bu kurumlar aracılığıyla çalışan bir toplumdur. Uluslararası toplumun kurumları güçlendirildiği sürece, anarşinin mantığı hafifletilebilir ve uluslararası düzen ve adalet sağlanabilirdi.²¹² Bu ortaklığın fikir birliğini ise Hedley Bull'a göre ancak ortak çıkar ve ortak değer sağlayabilirdi. Ortak kültür onun için sınırlayıcı bir

²⁰⁷ Tim Dunne, **a.g.e**, s.148

²⁰⁸ Tim Dunne, **a.e**, s. 148-149

²⁰⁹ Joao Marques De Almeida, **a.g.e**, s.162.

²¹⁰ Tim Dunne, **a.g.e**, s. 139.

²¹¹ Andrew Hurrell, **a.g.e**, Cornelia Navari ve Daniel Green, **a.g.e**, s.143.

²¹² Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.49.

kavramdı ve Bull uluslararası toplumun genişlemesinden Üçüncü Dünya ülkelerini de kapsamasından yanaydı. Keza Üçüncü Dünya ülkelerindeki Batılı değerlerden bahsederken, değerlerin sürekli değiştiğini monolitik olmadığını söylemiştir.²¹³

Üçüncü Dünyanın Batıya karşı yaptığı isyanını incelemiştir. Batı değerlerine karşı yapılan bu yeni isyanda, Bull'un benzer bir tahmini sunması tesadüf değildir: Batı, kültür ve inançlarının seyretilmesine ve melezleşmesine izin vermeli, aynı zamanda bu değerler hakkında fikir birliğine varılmasının onları geçersiz kılmayacağını fark etmesi gerektiğinden bahsetmektedir.²¹⁴ Çünkü büyük güçler yükselir ve düşer, savaşlar olur ve güç dengesi hareket eder. Bull perspektifinde uluslararası toplumun, işlerliğini sağlayan uluslararası hukuk ve diplomasinin diğer kurumları da gelişmeye devam etmektedir.²¹⁵ Bull için Hobbes Leviathan'ın uluslararası bir versiyonu gerekli değildi. İşbirliği mümkündü çünkü büyük güçler, ortak çıkarların farkındadır, aynı zamanda rekabet ve hayatta kalma güdüsü ortak çıkarlara saygı duymayı sağlayacaktır.²¹⁶

Uluslararası toplum oluşturma'nın asgari şartı ortak çıkardır. Böylesi bir yapıda devletler bir toplum oluşturmak için ortak çıkarları bulmak zorundaydı.²¹⁷ En temel ortak çıkar güvenlik ve hayatta kalma ihtiyacıdır. Bull'un pozisyonunun mantığı ile bizler sadece, muazzam ulus ötesi zarara neden olma gücüne sahip olanları da içimizde barındırdığımız için ortak bir güvenlik çıkarımız mevcuttur.²¹⁸ Şuan ortak iyi diye konuştuğumuz her şey devletlerin çıkarları kaçınmak istediği şeylerdir ama aslında dünyanın ortak iyisi bundan ötesidir. Bu tehlikelerden sakınmak, dünyadaki ortak iyiliği ilerletmek için alınan önlemler, bizleri devletlerin kendilerini koruma arzusuna dayanan uluslararası devlet topluluğunun temelinde yer alan hükümetler arasında dayanışma ve ortak çıkar duygusunun ötesine götürür. Dünyaya atıfta bulunulan genel iyilik, devletlerin değil, insan türünün kendisini koruyan ortak çıkarlarıdır.²¹⁹

²¹³ Hedley Bull, "The Revolt Against the West" Coral Bell, ve Meredith Thatcher ed: **Remembering Hedley, The Australian National University**, ANU E Press, 2008.s.120

²¹⁴ Tim Dunne, **a.g.e**, s.153

²¹⁵ John Williams, **a.g.e**, s.24.

²¹⁶ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e**, s.67.

²¹⁷ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.13.

²¹⁸ Tim Dunne, **a.g.e**, s.152

²¹⁹ Hedley Bull, **a.g.e**, 2000, s.222.

Ortak çıkarı kabullenip saygı duymanın temelini ise ortak değerler oluşturmaktadır. Bull'un uluslararası bir topluma ulaşmasını sağlayan araç devletlerin ortak değeri paylaşmasıdır.²²⁰ Ancak böyle bir ortamda ortak çıkar korunur ve uluslararası toplum oluşturulabilirdi. Bu ortak değerler sadece Batı kültürünün yarattığı ve ortak kültür olarak kabul edilmesi gereken değerler değil bütün devletlerin mirası olan değişen ve gelişen bir unsurdur. Bull'a göre uluslararası ilişkilerde değerlerden arındırılmış bir şey yoktur.²²¹ Ortaya konulan çalışmalarla birlikte oluşturulan değerler mevcuttur. Bu değerler mantıksal ya da matematiksel kanıtlara dayanan ya da katı, gerçekçi doğrulama prosedürlerine dayanmaz.²²² Bu nedenle ortak olarak paylaşılacak değer halini alırlar.

Sonuç olarak Bull'un yazıları: düzen ve adalet, uluslararası toplum ve dünya toplumu, uluslararası düzen ve dünya düzeni, uluslararası adalet ve bireysel adalet ve uluslararası sistem ile küresel sistem arasında ki gerilimleri ortaya koymaktadır.²²³ Tüm eserlerinde gördüğümüz üzere Bull, Grotious'un fikirleri ve devletlerin günlük pratikleri arasındaki ilişki hakkında Wight'tan daha derinlemesine düşünmüş ve sonucunda Hedley Bull, Martin Wight'ın üç geleneğine orta yol düşüncesini kazandırmıştır.²²⁴ Bull, düzen ve adaletin birlikte sağlanması temelinde paylaşılan ortak değer ve ortak çıkar ile uluslararası toplumu oluşturmuştur.

3.3. MARTIN WIGHT VE HEDLEY BULL

Martin Wight ve Hedley Bull İngiliz Okulunun iki önemli düşünürüdür. Bu kısımda bu iki düşünürün benzerlikleri ve farklılıkları ele alınacak ve sonuç olarak her ikisinin de uluslararası toplum bakış açıları üzerinde durulacaktır.

İlk olarak hem Wight hem de Bull da tarihsel ve felsefi çözümlemeleri tercih etmişlerdir ve kuramsallaşma ile yakından ilgilenmişlerdir. İlgilendikleri birincil

²²⁰ Cornelia Navari ve Daniel Green, **a.g.e**, s.96.

²²¹ Hedley Bull, ' "International Relations as an Academic Pursuit", **The Australian Outlook**, C:XXVI, No:3, 1972, s.262.

²²² Hedley Bull, "International Theory: The Case for a Classical Approach", **World Politics**, C:XVIII, No: 3 1966, s.362.

²²³ S.M. Makinda, **a.g.e**, s.364

²²⁴ Tim Dunne, **a.g.e**, s.138-139.

konu ise devletler-sistemleridir.²²⁵ Wight açıkça, uluslararası bir toplum olarak tanımlanmış olanla eşit olan bir devlet sistemi anlayışı üzerine çalışmıştır. Her iki düşünür içinde uluslararası anarşiyi sadece üst bir hükümetin bulunmamasıdır genel bir bozukluk/savaş hali olarak tanımlamak yanlış olur. Bu anarşi durumu da uluslararası bir meseledir, diplomatik sistem, uluslararası hukuk ile uluslararası sistem ve güçler politikası düzenlenebilir ve savaş için kurallar sınırlar getirilebilir, tamamen sınırlanamaz değildir. Devletler sistemi mevcuttur ama bu sistem onaylarsa; sistem topluma dönüşür, aslında toplum ortak amaçlar için sistemin ilişkiler kuran halidir.²²⁶ Hedley Bull'un, Wight'ın bir devlet sisteminin niteliği olduğunu kavradığı uluslararası toplum terimini ikame etmesi, Bull'un etkileşimli sistemler ve toplumsal sistemler (ya da uluslararası toplum) arasında ayırım yapmasını sağlar.²²⁷ Wight, Bull'un gelişiminde önemli bir isimdir.

Hem Wight hem de Bull özellikle erken dönem eserlerinde realistler ile çok benzer özellikler gösterirler. Her ikisi içinde devletler uluslararası siyasetin önem arz eden oyuncularındır. Devletlere rol atfederken iki düşünürde Grotius'un geleneğinin izini takip etmiş; Machiavelci ve Kantçı yaklaşımların arasında bir duruş sergilemiştir. İngiliz Okulunu da bu temelde kurmuşlardır. İngiliz Okulu, Machiavelciler gibi ne devletlerarası tamamen çatışma olduğunu ne de Kantçılar gibi tam bir uyuşmanın sağlanabileceğini kabul eder.²²⁸ Her iki düşünceyi de reddeder. Bull, Wight'ın yazdıklarını yeniden okumuş, düzenlemiş ve onu en iyi bilenlerden biri olmuştur fakat Bull, Wight'a göre farklı bir yaklaşım izlemiştir.²²⁹

Wight'ın, Bull üzerindeki bilinen etkisine rağmen, özellikle uluslararası toplumdaki dine ve ahlaki sorulara ilişkin olarak, onun düşüncesi ve Bull arasındaki bir dizi önemli ayrılık noktasını belirlemek de mümkündür.²³⁰ Özellikle John Anderson'ın uluslararası ilişkiler dalında öğrencisi olan Hedley Bull üzerindeki etkisini dikkate alan çalışmaların yetersizliğine rağmen, Anderson'un merkezi

²²⁵ Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, **a.g.e**, s. 50-51

²²⁶ Martin Wight, **a.g.e**, 1978, s.105

²²⁷ Tim Dunne, **a.g.e**, s. 126-127.

²²⁸ Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, **a.g.e**, s. 46.

²²⁹ Ian Hall, **a.g.e**, s.14.

²³⁰ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e**, s.16-17

fikirlerinin açıklanması, Bull'un düşüncesinin, özellikle de keskin bir biçimde Martin Wight'tan ayrılan düşüncelerinin pek çok yönünü anlamamıza yardım eder.

John Anderson da seküler çalışmaların taraftarıdır. Hedley Bull'un din, ahlak ve doğa hukuku ile ilgili bu görüşleri, onu özellikle İngiliz Okulu'nun bir diğer üyesi olan Martin Wight ile çeliştirmesinin sebebi budur. Wight'ın uluslararası ilişkiler hakkındaki görüşünün dini inançlarından ne ölçüde kaynaklandığı konusunda Bull büyük bir sıkıntı duymaktaydı.²³¹ Wight, Hristiyan'dı ve Hristiyanlık onun düşüncesindeki sınırlarını ve hareket alanlarını belirledi. Bull ise neredeyse kesin olarak ateistti.²³² Bunun etkisi de çalışmalarında farklılığa neden olmuştur. Örneğin Rasyonalist gelenek aslında devrimci ve realist geleneğin aksine Wight için doğal hukuku ve bunun yanı sıra teolojik argümanlarına ev sahipliği yaparak Hristiyanlık öğretisini konu edebileceği bir alan olmuştur.

Dahası, Wight'ın doğal hukukun uygulanabilir bir uluslararası toplum sonrası Hristiyan teorisinin temelini sağlayabileceği umuduyla ilgili düşünceleri vardır.²³³ Bu bağlantının aydınlatılması, doğal hukukun rakip gelenekleri bağlamında, Hristiyan uluslararası bir toplumun temelinde düşünmek için gerekli bir başlangıç noktasıdır. Bazıları, Bull gibi, doğal hukukun teoloji tarafından uygunsuz bir şekilde renklendirildiğinden şikâyet etmektedirler.²³⁴ Çünkü bu şekilde rasyonel argümanın formülasyonu engellenmektedir. Aslında, doğal hukukun önemi ve uzun ömürlülüğü, Wight'ın 1.500 yıldır Batı medeniyetinin rasyonalist olduğu, yani esasen Hristiyan olduğu iddiasının arkasında durmaktadır.²³⁵ Fakat bakıldığında Bull, Grotius'un doğal hukuk teorisinin bir Hristiyan teorisi olmadığını iddia etmektedir. Bull için doğal hukuk, Avrupa devlet sisteminin ortaya çıkmasında, Hristiyanlığın pozitif kanununun dikkat çekmeyi bıraktığı, fakat uluslararası toplumun henüz şekillenmediği, prenslerin ve halkların sınırlandırıldığı fikrinde, hayati bir tarihsel rol oynadı.²³⁶ Daha sonrası içinse etkisini kaybedip yerini pozitif hukuka bıraktı.

²³¹ Renée Jeffery, **a.g.e.**, 61-62

²³² Ian Hall, **a.g.e.**, s.22

²³³ William Bain, **a.g.e.**, s.944-951.

²³⁴ Hedley Bull, "Natural Law and International Relations", **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000, s.168-169.

²³⁵ Ian Hall, **a.g.e.**, 119-120

²³⁶ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2000, s.157.

Yine aynı bakış açısıyla uluslararası toplum içinde kurdukları zeminde farklılaşmıştır. Wight, sistem/toplum ayrımını kabul etmemiştir. Çünkü uluslararası sistemde düzenli davranış kalıplarının, paylaşılan kurallar ve anlayışlarla geliştirildiği ve sürdürüldüğüne inanmamıştır. Bull'un tarihsel gelenekler üzerinde ideal tipler tercih etmesi onu tersine bir görüşe götürmüştür; sadece uluslararası sistemi ve uluslararası toplumu değil, aynı zamanda uluslararası ve dünya toplumunu da ayırmaya çalışmıştır. Bull, her üçünün de birlikte var olduğu ve uluslararası toplumu hem sistem hem de dünya toplumu üzerinde imtiyaz etmenin bir hata olduğu konusunda ısrar etmiştir.²³⁷ Wight, güç politikaları ve yıkıcı güç mantığı hakkında derinlemesine yazmış ve çalışmalarını da derin bir dini karamsarlıkla şekillendirmiştir. Bull ise güçlü bir felsefi kuşkucuydu ve aynı zamanda Carr'ın ahlaki araçsal yaklaşımından derinden etkilenmişti, başka bir deyişle, özellikle erken yazılarında güçlü devletlerin gücünü ve çıkarlarını ahlaki değerler ve adalet için kullanacağı görüşünü taşımaktaydı.²³⁸

İngiliz Okulu içerisinde yer alan iki teorisyen uluslararası sistemin uluslararası topluma nasıl dönüştüğü konusunda da farklı fikirlere sahiptiler. Tartışma, sadece ortak amaç, çıkar ve kuralların bir toplum yaratmaya yetip yetmeyeceği sorusunu temel almıştı. Martin Wight, Hristiyanlığı ve dini uluslararası ilişkilerin önemli bir parçası görmekte ve ortak kültür olmadan sadece çıkarların, amaçların ve hukukun bir toplum yaratamayacağı iddiasını dile getirmektedir.²³⁹ Hedley Bull ise ortak kültür olmadan uluslararası toplumun oluşamayacağı iddiasını kabul etmemektedir. Wight'ın düşüncesi oldukça Hristiyan ve Batı merkezlidir. Bakıldığında Orta Çağ Avrupası'nın kubbeli birliği, entelektüeller arasında güçlü bir amaç ya da eylem birliği olarak değil, bir kültür birliği olarak ortaya çıkmıştır.²⁴⁰ Wight'a göre uluslararası toplumda bu birlik üzerine kurulmalıydı. Bull'un ilk açıklamaları da kültürlerin etkili olduğu hakkındaydı. Fakat daha sonrasında

²³⁷ Tim Dunne ve Richard Little, "The International Sytem-International Society Distinction", Cornelia Navari ve Daniel Green, **a.g.e.**, s.93.

²³⁸ Andrew Hurrell, **a.g.e.**, Cornelia Navari ve Daniel Green, **a.e.**, s.144.

²³⁹ Balkan Devlen ve Özgür Özdamar, **a.g.e.**, s. 47-53.

²⁴⁰ Percy E. Corbett, **Law and Society In the Relations of States**, New York, Harcourt, Brace, 1951, s. 51-52.

kültürlerin yeterli olmadığını görerek ortak değer düşüncesini geliştirmiştir.²⁴¹ Wight'a göre değerlerde Batı'nın himayesindeydi. Bu değerler, Batılı insanların yaşadığı inanç aralığının en yüksek ortak faktörleriydi. Batı'daki ortak zemin, eleştirel ruhun, geleneksel olanı sorgulama geleneğinin anlaşılmasıydı ve bu Hristiyan Batı tarafından paylaşılmaktaydı.²⁴²

Sonuç olarak Bull ve Wight çoğu zaman bilinenden çok daha fazla fikir ayrılığına sahiplerdi. Wight'ın teolojik yönünün ağır basması çalışmalarını etkilemiş, onu uluslararası toplumun temel taşının ortak kültür olduğu tezini savunmaya yöneltmiştir. Hedley Bull ise gerek erken zamanlarında ki John Anderson'un etkisi, gerek sorgulama yönteminin farklılığı ile uluslararası toplumun var olmasını ortak çıkara ve ortak değere bağlamıştır. Martin Wight, ortak kültürü yani Hristiyan kültürünü, Batı medeniyetinin değerlerini ortaya çıkarırken, Hedley Bull ise ortak kültüre ihtiyaç olmadığını devletlerin ortak çıkar etrafında toplanmasının önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁴³ Martin Wight'ın burada söylediği özellikler arasında “ortak bir dil, ortak bir epistemoloji ve evren anlayışı, ortak bir din, ortak bir etik kod” ancak bu bir devlet ile diğeri arasında daha kolay bir iletişim ve daha yakın bir farkındalık ve anlayış yaratabilecektir. Hedley Bull ise bunların kolaylık sağlayabileceğini yadsımaz fakat ortak kuralların tanımlanması, ortak kurumların evrimi ve ortak değerlerin varlığını kabul etmelerini sağlayan ortak çıkar hislerini güçlendirmenin daha önemli olduğunu söyler. Bull için mühim kısmı merkezde olan ortak çıkar duygusunu güçlendirmektir.²⁴⁴

²⁴¹ Ian Hall, **a.g.e.**, s.112.

²⁴² Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s.89-90.

²⁴³ Ramazan Gözen, **a.g.e.**, s.235.

²⁴⁴ Coral Bell ve Meredith Thatcher, **a.g.e.**, s.56.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE ULUSLARARASI TOPLUMUN YAPISI

1. ULUSLARARASI TOPLUMUN ORTAYA ÇIKIŞI

Bu kısımda uluslararası topluma giden süreç ve uluslararası sistemden uluslararası topluma geçiş ele alınacaktır. On sekizinci yüzyılın sonlarında, Avrupa devlet sisteminin oluşumu tanımlanır. Bir kuzey devlet sistemi ile güney eyalet-sistemi arasında ayırım yapmak gerektiği savunulur. Kuzey sistemindeki ana aktörler Rusya, İsveç, Polonya ve Danimarka'dır ve güney sistemindeki aktörler ise Fransa, İspanya, İngiltere, Hollanda, Avusturya, Papa ve Osmanlı İmparatorluğu'dur.²⁴⁵ Bu sistemin aktörlerinden Fransa'nın 1789 Fransız Devrimi'nin bıraktığı izlerle birlikte gelişen süreçte 1815'te Viyana Kongresinde uluslararası toplumun filizlenmesi ve 1856 Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde bu uluslararası toplumun iç ve dış etkenlerle birlikte yapısal dönüşümü üzerinde durulacaktır.

1.1. ULUSLARARASI SİSTEMİN ÇÖZÜLÜŞÜ: 1789 FRANSIZ DEVRİMİ

1648'de imzalanan barış antlaşmalarıyla, din savaşları ve büyük belirsizlikler dönemi sona eriyordu. Bu savaşların ardında bıraktığı yıkımdan yeni bir kıta doğmuş, bu kıtada bulunan devletlerin ilişkisi ise biçim değiştirmişti.²⁴⁶ Bu antlaşma ile birlikte yeni modern devlet ve tanımlanmış sınırlar ortaya çıkmıştı. Geleneksel devletler kötü-tanımlanmış sınırlar içerisinde düşük seviyede yoğun güç uygulamaktaydı; modern devletler ise net bir biçimde çizilmiş sınırlar içerisinde yüksek düzeyde yoğun güç kullanmaktadır.²⁴⁷ Böylelikle her monarşinin yöneteceği ve vergi toplayacağı sınırlar belirlenmişti. Sistemde diplomatik, ekonomik ilişkiler kuruldu, bütün monarşiler birbirini eşit olarak tanıdı diğer yandan da bu ilişkiyi akrabalıklar bağları ile kuvvetlendirdiler. Bununla birlikte büyük güçler arasındaki anlaşmazlıkların temeli veraset üzerine oldu. Başlıca veraset savaşlarının etkeni dini

²⁴⁵Tim Dunne ve Richard Little, **a.g.e**, Navari, Cornelia, ve Green, Daniel ed: **a.g.e**, s.92

²⁴⁶ Hagen Schulze, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005, s51.

²⁴⁷ Anthony Giddens, **The Nation-State and Violence**, Cambridge, Polity Press, 1985, s.270

anlaşmazlıkların 1648'de çözüme kavuşturulması ve bunun diplomasiden uzak tutulması ile ortaya çıkan yeni sistemdi.²⁴⁸

Uluslararası sistemde güç dengesinin bir bütün olarak korunması fikrinin, sistemdeki bütün devletlerin ortak amacı olması, özellikle XIV. Louis'e karşı koalisyonların bir parçası olarak, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan bir amaçtı. Bu 1713'te Utrecht Antlaşması'nın başlangıcında görüldü.²⁴⁹ 1648'da ortaya çıkan veraset savaşları sistemi ve var olan düzenin korunması 1713 Utrecht Antlaşması ile de doğrulanmıştı. Utrecht Antlaşmasından Fransız Devrimi'ne kadar olan on sekizinci yüzyıl, Avrupa'da bir düzen ve ilerleme dönemi idi.²⁵⁰ Fakat 1789 devrimi ile birlikte uluslararası sistemde yeni unsurlar ortaya çıktı ve uluslararası sistemi dönüşüme zorladı.

Devrimin başlangıcını etkileyen unsur Fransız monarşisinin uzun zamandır İngiltere ile yaşadığı rekabetti. Eskiden beri süregelen bu rekabet sonucu Fransa'nın Amerikan Devrimi içinde yer almasının bedeli olarak, monarşinin sırtına ezici bir mali yük eklenmişti.²⁵¹ Bu mali yükün yanı sıra bu yaklaşma Amerikan Devriminde yeşeren fikirlerin; başlangıçta Fransa'ya sonrasında ise Avrupa'ya yayılmasında etken olacaktı. Amerikan devrimi Avrupa'nın kilidi olan ve herkesin kazandığı barış antlaşmaları ile biten hanedan savaşlarından farklıydı. Bu var olan sistemi çatırdatan ilk olaydı. Devrimin getirileri özgürlük ve tiranlara başkaldırmaydı. Her ne kadar özgürlüğü farklı tanımlıyor olsalar da konumuz için önemli olan tiranlara başkaldırma hakkıydı. Bir kral tanrının devletini yeryüzünde canlandıramıyorsa keyfi iradesine göre yönetiyorsa tiranlaşmış demekti ve böylelikle halk ona başkaldırma hakkı elde ediyordu. Amerikan Devrimi ile tiranlara başkaldırma hakkı Avrupa'ya ihraç edildi. Avrupa siyasi haritası ise monarşilere ve hanedan akrabalıklarına dayanıyordu. Fransız Devrimi, Avrupa'nın politik dünyasında gerçek bir krizdi.²⁵² Fransa'da monarşinin çökmesi ile birlikte sistem

²⁴⁸ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi, 3 bs, 2009, s.130.

²⁴⁹ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.102.

²⁵⁰ Adam Watson, **The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis**, London, Routledge, 1992, s. 198.

²⁵¹ J.M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2017, s.420.

²⁵² Martin Wight, **a.g.e**, 1966, s.98.

bozulacaktı. Bakıldığında peş peşe gerçekleşen ve dünya tarihi açısından önemli olan iki olaydan biri Amerikan, öteki de Fransız Devrimi'dir. Ama Amerikan Devrimi, yeni keşfedilmiş dünyada bütünleşme ve güçlenmeye yol açmış, Fransız Devrimi ise Avrupa'da 1814'e kadar devam edecek 25 yıllık karışıklık doğurmuştur.²⁵³

Fransa'nın Amerikan Devrimi'ne yardım etmesi sebebiyle oluşan mali yükü Fransızlar taşıyamayacak ve bu dış politika bütün Fransa'yı etkileyecekti. Keza soylular topraklarını satmak ya da ipotek ettirmek zorunda kalmış, feodal düzenin çözülmesi ile birlikte serfler özgür köylüler olmuş fakat ekonomik anlamda bir gelişme yaşayamamışlardı; kentlerde de durum aynıydı.²⁵⁴ Ekonomik sıkıntıya monarşi çözüm üretmiyordu. Artık monarşinin çatısı altında bulunan sosyal ve siyasal kurumlarda servetin diğerlerine aktarılmasının önünde engel oluşturuyordu.²⁵⁵ Monarşi, Fransızların ortak hedefi haline gelmişti. 1788-1789'da kötü hasatla birlikte kronikleşen bu ekonomik kriz Fransız Devrimi'ni başlatacaktı.²⁵⁶

Devrim, değişimin başlangıç noktasıydı. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan, yeni fikirlerin ve yeni kavramların aniden ayaklanması ve tüm siyasi ve ekonomik kurumları radikal bir şekilde yeniden yapılandırma girişimiydi.²⁵⁷ Devrim, Avrupa çapında meşruiyet ilkesine bir meydan okuma olarak algılandı. Din savaşlarının sona ermesinden bu yana uluslararası toplumdaki ilk büyük ideolojik çatışmanın başlangıcına işaret etti.²⁵⁸ Yine de Avrupa devrime ilk anda müdahale etmedi. Çünkü devrim ile beraber Fransa birçok iç karışıklık ve zorluklarla uğraşmak zorunda kalacaktı ve bu da Fransa'yı zayıflatabilirdi.²⁵⁹ Büyük güç olan Fransa'nın zayıflaması da Avrupa'da bulunan diğer devletler için olumlu bir gelişmeydi. Bunun yanı sıra Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç ile Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halindeydi; İngiltere ve Prusya ise İsveç ve Osmanlı

²⁵³ Oral Sander: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi, 26 bs, 2013, s.161.

²⁵⁴ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, 4 bs, s.95.

²⁵⁵ J.M. Roberts, **a.g.e.**, s.420.

²⁵⁶ William Doyle, **The Old European Order 1660-1800**, 2 bs, Oxford, Oxford University Press, 1992, s.362.

²⁵⁷ Peter Kropotkin, "The Great French Revolution and Its Lesson", **The Nineteenth Century: A Monthly Review**, London, Henry S. King, C: XXV, No: 148, 1889, s.839.

²⁵⁸ James Mayall, "1789 and the liberal theory of international Society", **Review of International Studies, Printed in Great Britain**, C: XV, 1989, S.297.

²⁵⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1997, s.41

İmparatorluğu'na yardım etmekteydi.²⁶⁰ Kısaca Fransız Devrimi sırasında Avrupa'nın dikkati dağınık durumdaydı. Fakat bu dikkat kısa sürede Fransız Devrimi'nin getirileriyle birlikte toplanacaktı.

Bütün toplumun katıldığı bir devrimdi. Böyle bir devrimin ve devrimin getirdiklerinin bütün Avrupa'ya yayılma riski vardı. Keza 1789'da ilan edilen ilkeler uluslararası sistemin işleyişine çok yabancıydı. Yeni toplumda, devlet, politik ve toplumsal düzen, aşağıdan, doğal haklarla donatılmış özgür ve eşit yurttaşlar olarak algılanan tüm insanları kapsamaktaydı; siyasi otorite ve hükümet kararları halkın iradesine dayanacaktı.²⁶¹ Avrupa toplumlarının temel düzeni olan feodal rejim yıkılmıştı. Kilise mallarına el konmuş ve kilise mali bakımından devlete bağlanmıştı. Burjuvazi, müsadere edilmiş kilise arazisini satın alarak devlet bürokrasisinde yer almış oldu. Böylece orta sınıflar zenginleşti ve burjuva politik bir kategori olarak tanımlandı.²⁶² Özgür birey, feodal rejimin yıkılması, kilisenin mallarının kamusallaştırılması, sınıfsal ayrımın belirsizleşmesi; Avrupa için bunlar tamamen yeniydi. Avrupa'nın daha önceki devrim deneyiminden yani İngiliz Devrimi'nden de tamamen farklıydı. İngiliz anayasasında, yasalar, özne ve dini eşit derecede korurken; Fransız Devrimi'nin hedefi tüm toplumsal düzeni yok etmektir.²⁶³ Aslında 1789'da ilan edilen ilkeler, 1776'da ilan edilenleri güçlendirdi. Sonunda bu ilkeler İngiltere'nin anayasacılığı ve parlamenter hükümetin daha önceki gelişmesiyle birleşti.²⁶⁴

Avrupa tüm bunlar yaşanırken başlangıçta sadece huzursuz hissetmişti. Fransız Devrimi, eski dünyada da, yenide de söndürülemeyecek bir lambayı yakmıştı ve Avrupa'nın devlet adamları, aceleci davranmış olmamak için endişeli bir şekilde olanları izliyorlardı.²⁶⁵ Fakat 1790 ve 1791 yıllarında yaşanan gelişmeler, Avrupa'yı

²⁶⁰ Vladimir Potyemkin, v.d, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi**, çev. Attila Tokath. İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009, s.322.

²⁶¹ Paul W. Schroeder, **The Transformation of European Politics 1763-1848**, Oxford, Clarendon Press, 1994.s.53.

²⁶² Pamela Pilbeam, "Bourgeois Society", Stefan Berger ed., **A Companion to Nineteenth Century Europe 1789-1914**, Oxford, Blackwell Publishing, 2006, s.87.

²⁶³ Philip Schofield, "British Politicians and French Arms, The Ideological War of 1793-1795", **History**, C:LXXVII, No: 250, 1992, s.185.

²⁶⁴ James Mayall, **a.g.e**, 1989, s.301.

²⁶⁵ R.B. Mowat, **A History of European Diplomacy 1815-1914**, London, Edward Arnold & Co, 1922, s.20.

harekete zorlamıştır. Çünkü Fransa'nın milli iradesi topraklarını genişletmek için bir aracı işlevi görmeye başlamıştı; milliyetçilik Avrupa'ya etki etmeye başlamıştı.²⁶⁶ Fransa milliyetçiliği ihraç etmiş ve halkları etkilemeye başlamıştı. 1790 yılında Alsace topraklarında Fransız halk, kendilerini Fransa'ya kattıklarını ilân etmişlerdi; ardından Avignon kenti Papalıktan ayrılıp, Fransa'ya katılmıştır.²⁶⁷ Tüm bu gelişmeler sorunu Avrupa'nın fark etmesinde etken olmuştur. Böylelikle mesele Fransa'nın iç meselesi halinden Avrupa'nın sorunu haline gelmiştir.²⁶⁸ 1792 yılında Fransa'ya karşı yapılan ilk savaşta Avusturya ve Prusya yer almıştır. 1792'te Fransa'ya karşı başlayan savaşlar serisi 1815 yılına kadar devam edecekti. İlk savaş Fransa'da var olan milliyetçilik, vatanseverlik duyguları için kıvılcım işlevi görmüş ve yanan ateşle Avusturya ve Prusya püskürtülmüştür. Monarşi üzerine kurulan uluslararası sistem; Fransa'nın ilan ettiği cumhuriyet ve 1793 yılında kralın idam edilmesi ile birlikte enkaz haline gelmiştir.

1792'de Konvansiyon yönetiminin ilan ettiği cumhuriyet, kralın idamı ile birlikte Nice, Savoie ve Belçika'nın da Fransa'ya katılması İngiltere'yi de Fransa'nın sistem dışı hareketlerine dikkat etmeye yöneltti.²⁶⁹ Açıkça gördü ki 1789-1794 Fransız Devrimi, burjuva tarafından soylular sınıfına ve hanedan çıkarları üzerine kurulu mutlak monarşiye indirilen bir darbeydi. Artık “ulusun üstünlüğü” ilkesi hâkimiyetiyle Fransa topraklarını genişletiyordu.²⁷⁰ Bu ilke mutlak monarşiler için tam anlamıyla bir devrimdi. Çünkü bu yüzyılda Avrupa diplomasisinde en önemli unsurlardan biri, yalnızca büyük güçler arasında değil, aynı zamanda Avrupa'nın küçük devletleri arasında da hanedanlık bağları ağıydı.²⁷¹ Böylelikle Fransa'ya karşı Birinci Koalisyon Avusturya, Prusya ve İngiltere arasında kurulmuş olacaktı. İngiltere'nin katılımı ardından savaş bir Avrupa savaşına dönüşecekti çünkü Venedik, İspanya, Toskana, Hollanda, Napoli, ve Papa'da savaşa dâhil olacaktı. Fransa hem içte hem dışta savaş durumundaydı. Bu koalisyon Fransa'yı 1793-1794

²⁶⁶ L.C.B. Seaman, **From Vienna to Versailles**, London, Methuen & Co, 1955, s.2.

²⁶⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.44.

²⁶⁸ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s.119.

²⁶⁹ Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, çev. Şerif Hulûsi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969, s.306-307.

²⁷⁰ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e.**, s.293.

²⁷¹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **The Great Powers and The European States System 1814-1914**, 2 bs, Pearson Longman, 2005, s.14.

yıllarında sıkı bir terör yönetimine sürükleyecekti. Kısaca savaşın gerekliliği, sözleşmenin terörü bir hükümet aracı olarak kurumsallaştırmayı kabul etmesine neden olacaktı.²⁷² Bununla birlikte, demokrasi arayışı hızla özgürlük ve eşitlik üretmeyen, feci bir başarısızlığa dönüştü. Kardeşlik, istikrarlı bir politika, yaşayabilir kurumlar ve kalıcı yeni bir siyasi kültür, ancak bölünmeler, hayal kırıklığı, kaos, iç savaş ve zorla yönetmeye döndü.²⁷³ Daha sonra bu dönem atlatıldı; savaşlar Fransa'nın lehine çevrilecekti. Keza ilk Toskana, büyük devletlerden ise Prusya, 1795 yılında barış isteyecekti. Her barış Fransa'yı daha da meşrulaştıracaktı. 1795 yılında Avusturya ve İngiltere dışında savaşan devlet ise kalmamıştı.²⁷⁴

1789 yılında başlayan devrim 1792'ye kadar devam etti. Bu dönemden sonra Fransız Devrimi'nin üretimi olan cumhuriyet ile monarşik devletlerin hüküm sürdüğü Avrupa arasında kurulacak ilişkiler sorun teşkil edecekti. Avrupa sistemine yabancı olan ve ulusal bir görünüş çizen Fransa'ya karşı, Avrupa monarşilerinin tepkisi şiddetle karşı koymak olmuştur.²⁷⁵ 1792 yılı ile birlikte artık Fransa ve Avrupa karşı karşıya kalmış ve Avrupa, Fransız Devrimi'nin getirdiklerini boğmaya çalışmıştır. Aslında devrimin getirilerini yayıldığı dönem başlamıştır. Yine de 1792 yılında, 1789 konsensüsü tahrip edilmiş ve savaş, devrimi değiştirmiştir.²⁷⁶ 1795 yılında, Direktuvar yönetimine geçiş aynı zamanda Fransa'nın, adım adım Avrupa'yı Napoleonik savaflara sürükleyeceği döneme de geçiş anlamına geliyordu. Bu nedenle burada 1795 yılına kadar Fransız Devrimi'nin getirilerinden bahsetmek ve uluslararası sisteme zararını ortaya koymak daha doğru olacaktır. Sonuçta Fransız Devrimi, sözlüğünü yüzyıla aktarmıştı; bunlar serfliğin ortadan kaldırılması, kapitalist egemenliğe yol açan ve parlamenter kurumlara giden mutlak iktidarın kaldırılması idi.²⁷⁷ Avrupa, uluslararası sistemin merkezinde ve artık tamamen ona yabancı bir yapıydı.

²⁷² William Doyle, **a.g.e**, s.341.

²⁷³ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.53.

²⁷⁴ Toktamış Ateş, **a.g.e**, s.127

²⁷⁵ Burak Samih Gülboy, "Avrupa Ahenginin İşleyişi Çerçevesinde Macar Ayaklanması'nın Analizi", **Macar Kardeşler**, ed. Yeliz Okay, 2012, s.134.

²⁷⁶ William Doyle, **a.g.e**, s.335.

²⁷⁷ Peter Kropotkin, **a.g.e**, s.850.

Martin Wight var olan yapının dönüşümü anlamında bahsettiği devrimcilik için göze çarpan ilk örneği girişte bahsettiğimiz din savaşları ve onun ortaya çıkardığı yeni düzendir, ikincisi ise bunun yarattığı sistemi yıkan Fransız Devrimidir.²⁷⁸ Fransız Devrimi sadece eski rejime karşı bir yıkım gerçekleştirmiştir. Egemenliği yok ederek anarşik bir düzene yönelmesi söz konusu değildir.²⁷⁹ Bu nedenle Wight çizgisinde bizde yapının dönüşümü üzerine konuşuyoruz ve bunu iddia ediyoruz.

Hedley Bull'a göre de Amerikan ve Fransız Devrimlerinden önce, bu devletlerin çoğu, kalıtsal monarşiler ve Martin Wight'ın 'uluslararası meşruiyet ilkesi' olarak adlandırdığı hanedanlık unsurunu içermektedir.²⁸⁰ Yani, uluslararası toplumun kolektif yargısı hanedanlık ilkelerinin milletler ailesinin haklı olarak üyeliği, topraklar veya nüfus üzerinde egemenliğin bir hükümetten diğerine nasıl devredilmesi gerektiği ya da devletin mirasının nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili sorular belirlenirdi. Amerikan ve Fransız Devrimlerinden sonra hâkim olan uluslararası meşruluk ilkesi hanedanlıktan yoksun bırakıldı. Milletin veya halkın haklarına referansla yönetimi getirdi. Bu nedenle de Fransız Devrimi uluslararası sistemin yapısını bozan bir etki yapmıştır.

Fransız Devrimi ve Napoleon'un savaşlarından sonra takip edilen hedeflerin, kendileriyle ilgili olduğu ve bu birlikteliğin dayanışmasını korumak için Avrupa, bir bütün olarak bilinçli bir girişimin olduğu bir sisteme evirecekti. Bu parçalanmış uluslararası bir sistemden sonra meydana gelen değişim olacaktı.²⁸¹ Fransız Devrimi bu dönüşümün ilk kısmıydı ve doğurduğu tüm fikirler ile diğer devletleri etkileyecek ama en önemlisi devrim Napoleon'u doğuracaktı. Hiç şüphesiz ki Napoleon devrimin çocuğuydu.²⁸²

²⁷⁸ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992,s.8.

²⁷⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları ed., **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 4.bs, 2013, s.615.

²⁸⁰ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.33.

²⁸¹ Hedley Bull , "The European International Order", **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000, s.173.

²⁸² Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789- 1980**, çev. Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2 bs, 2004, s.29.

1.2. ULUSLARARASI SİSTEMİN YOK OLUŞU: NAPOLEONİK SAVAŞLAR

1795 yılından 1814-1815 yıllarına kadar Napoleon Bonaparte'ın yükselişine ve onun Avrupa'yı bir dizi savaşa sürükleyişine tanık olunmaktadır. Özellikle Avrupa haritasını değiştirmesi ve var olan düzeni alt üst etmesi dikkat edilecek unsurlar arasında olacaktır.

Napoleon, 1793'te Toulon Ayaklanması sırasında gösterdiği başarı ile ön plana çıkmıştır. Ardından Napoleon'un, 1796 yılında Direktuvar yetkisi ile kumandanı olduğu İtalya Seferi ise onun yükselişinin ilk adımı olmuştur. Bu yükselişin kilit noktası Napoleon'un, Avusturya ile Direktuvar yönetiminin direktiflerinden bağımsız yaptığı 1797 Campo Formio Antlaşması'dır.²⁸³ Bu antlaşma ile Avusturya, Hollanda'nın kendine ait olan kısmını Fransa'ya terk edecek, Kuzey İtalya'da kurulmuş olan cumhuriyetleri tanıyacaktı, bu Cumhuriyetler İtalya'ya ihtilal fikirlerini sokacaktı ve Akdeniz'de bulunan yedi ada Fransa'ya bırakılacaktı. Yine bu antlaşmaya göre Venedik iki ülke arasında paylaştırıldı; böylelikle Avusturya Adriyatik Denizine çıkmış oldu, Venedik ise tarih sahnesinden silinmekteydi.²⁸⁴ Yedi adayı alan Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olmakta ve ayrıca 1795 yılında Fransa'nın, Belçika işgalini de Avusturya tanımaktaydı. Tüm bunlar uluslararası arenada Fransa'yı daha da meşrulaştırmıştı. Fakat Campo Formio, Fransa'nın, Avusturya aleyhine hareketine kısıt getirmemiş, diğer işgal politikaları üzerinde hiçbir etki yaratamamıştır.²⁸⁵

Campo Formio Antlaşması sayesinde güçlenen Napoleon, İngiltere'yi de dize getirmek istemişti. Fakat İngiltere'nin ise denizdeki üstün konumu su götürmez bir gerçektir. Bu nedenle Napoleon, İngiltere'nin belini bükme, sömürgesi olan Hindistan'a giden yolu kesmek istiyordu.²⁸⁶ Napoleon, Malta'yı hızla ele geçirmek, ardından Mısır'a yönelme amacındaydı. Malta'nın işgali, kendini Malta'nın hamisi

²⁸³ Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, çev. ed. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 773.

²⁸⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.54.

²⁸⁵ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.189.

²⁸⁶ Robert Matteson Johnston, **Napolyon; Kısa Bir Biyografi**, çev. Uğur Yılmaz, İzmir, İlya İzmir Yayınevi, 2012, 3 bs, s.42.

sayan Rusya'yı kızdırmıştı. Rusya'nın kızgınlığına aldırmayan Napoleon ayrıca 1798 yılında İngiltere ile süren savaşın gerekçesi olarak Mısır'ı işgal etti.²⁸⁷ Fakat Mısır 3 gücün alanıydı. İngiltere'yi Hindistan sömürgesi için tehdit eden bir mevkideydi aynı zamanda Mısır Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağıydı ve Akdeniz Rusya'nın çıkar alanıydı.²⁸⁸ Malta Adasını zapt etmesi nedeniyle Rusya'nın tepkisini çekmesi yanı sıra Kahire'ye girmekle de Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlığını kazandı. Osmanlı İmparatorluğu iç karışıklıkları nedeniyle Fransa'ya Mısır'da direnememişti.²⁸⁹ Mısır kısa süreliğine de olsa Fransa'nın hâkimiyetine geçecekti. Napoleon direniş gösteren Memluk yöneticilerinin ordularını da yok etmişti.²⁹⁰ Mısır'dan sonra, Napoleon Akka'ya yönelmişti. Napoleon'un bu tehditkâr ilerleyişi Rusya, Osmanlı ve İngiltere'yi yakınlaştırmıştır. Rusya ilk kez boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmiştir ve Osmanlı donanması ile birlikte hareket ederek Yedi Ada'yı zapt etmiştir. İngiltere'de Napoleon'un donanmasını yakarak onu köşeye sıkıştırmıştır. Suriye'ye doğru ilerleyen Napoleon, geri çekilmeye zorlanmıştır. Bu da Napoleon'un ilk yenilgisi olmuştur.²⁹¹ Aynı zaman diliminde Fransa'da iç karışıklıklarda başlamıştır. İngiltere ise bu sebepler ışığında Fransa'ya karşı ikinci koalisyonu oluşturmuştur. Bu koalisyona Mısır seferinin etkisi ile Rusya ve Osmanlı'da katılmıştır.²⁹²

Fransa iç karışıklığı geçici de olsa çözmüştü. Napoleon, 1799 yılında hükümet darbesiyle Birinci Konsül olarak göreve başlamıştı.²⁹³ Bu sırada Mısır Seferi üzerine hazırlanan ikinci koalisyon harekete geçmişti. İkinci koalisyon sonucunda önemli antlaşmalar imzalanmıştı. 1801 Lunevelli Barışı, Avusturya ile imzalanmış Campo Formio'nun tekrar kabulünü içermişti. İngiltere ile imzalanan Amiens Barışı sonucu ise; Fransa, Mısır'ı boşaltırken, İngiltere'de kıtadaki

²⁸⁷ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.315.

²⁸⁸ William Doyle, **a.g.e**, s.355.

²⁸⁹ Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.301.

²⁹⁰ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.179.

²⁹¹ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2011, s.75.

²⁹² Serhat Kuzucu, "Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele", **Karadeniz Araştırmaları**, C: XXXVIII, 2013, s.75.

²⁹³ J.M. Roberts, **a.g.e**, 2017, s.430.

düzenlemeleri kabul etmişti.²⁹⁴ Amiens Barış Antlaşması'nın 8. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne zarar verilmiyordu. Her iki devlette Mısır'ı, Osmanlı'ya ait kabul ediyordu.²⁹⁵

Bu sırada Napoleon 1802 yılında kendini ömür boyu birinci konsül ilan etmişti. Bununla yetinmeyecek 1804 yılında kendini İmparator ilan edecek ve aile bireylerine prens ve prenses unvanları verecekti.²⁹⁶ Hanedanlık bağı ile birbirine bağlı Avrupa, devrimden sonra ikinci darbeyi almıştı. Çünkü Napoleon hanedan soyundan gelmiyordu. Bu nedenle hükümdarlığı boyunca Avrupa'da hep dışlanacak ve soy açısından diğer krallara denk görülmeyecekti.²⁹⁷ Belli bir soydan gelmemiş olsa da Napoleon kitleleri peşinden sürükleyecekti. Toplumsal olarak Napoleon, vatanseverlik duygusuyla perçinlenmiş geniş çaplı bir ordu ile yeni bir hizmet asaleti yaratarak Fransız toplumunu yeniden ele geçirdi ve Avrupa'yı fethetme amacına döndü.²⁹⁸

Napoleon'un kullandığı özgürlük, eşitlik, kardeşlik tutkalının ve askeri dönüşümünün yanı sıra toplumsal alanda da birçok reform yapmıştı. Napoleon, Fransa'da merkeziyetçi bir sistem kurmuştur. Yargıç tayin etme yetkisini üstlenmiş, Fransa Merkez Bankası kurarak devlet adına para basma yetkisini devretmiş, liseleri kurmuş, ilk Fransız Medeni Kanununu çıkarmıştır.²⁹⁹ Fransız Devrimi ile zedelenen, Papa ve Fransa'nın arası düzeltilmiş; Katolik mezhebini resmi ve ayrıcalıklı bir din haline getirmiştir. Devrimi ve eski rejimi birbiriyle kaynaştırmış, aydınlanmacı despot bir tutum benimsemiştir.³⁰⁰ Fransa'yı her bakımdan birleşik ve bütünleşmiş bir yapıya kavuşturmuştur. Devrimin sembolleri ve sloganları, özellikle Fransa'da olmak üzere yeni bir sadakat getirmiştir ve devrimci meşruluğun korunabilmesi için Napoleon, üç renkli, retorik ve diğer devrimci tuzakları sürdürmüş, kalıtsal bir monarşi kurarken de dikkatli olmuştur.³⁰¹

²⁹⁴ Toktamış Ateş, **a.g.e**, s.139.

²⁹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.60.

²⁹⁶ J.M Roberts, **a.g.e**, s.430.

²⁹⁷ Stephen J. Lee, **a.g.e**, s.38.

²⁹⁸ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.376.

²⁹⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, 61-62.

³⁰⁰ Stephen J. Lee, **a.g.e**, s.30-37

³⁰¹ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.233

Napoleon'un, Piyomente ve İsviçre'yi ilhak etmesi tekrar fitili ateşledi. İngiltere, Malta'dan birliklerini çekmeyerek Fransa'ya tepkisini gösterdi. Ayrıca Napoleon, işgali sonucunda 1805 yılında kendisini Kuzey İtalya kralı ilan etti.³⁰² Burası da Avusturya'nın çıkar alanıydı, bunun üzerine Avusturya koalisyona katıldı. Rusya, Avusturya, İngiltere ve İsveç üçüncü koalisyonu oluştururken, Prusya tarafsız kalacaktı. Fransızların donanmasını Trafalgar'da İngiltere hezimete uğrattı, tartışmasız İngiltere denizlerde hâkimdi. Napoleon denizlerde yaşadığı bu hezimet, Avusturya'yı yenerek gidermeye çalışacaktı.

Üç İmparatorunda ordusunun başlarında bulunduğu Austerlitz Savaşı'nda diğer adıyla Üç İmparator Savaşı, Avusturya'nın yenilgisi ile sonuçlandı.³⁰³ Rusya barış imzalamazken, Avusturya Pressburg Barışını imzaladı. Bu barış antlaşması ile Avusturya İtalya'daki topraklarını Fransa'ya ve Almanya'daki büyük varlığını Napoleon'un uydu devletleri olan Bavyera, Baden ve Württemberg'e teslim etmeye mecbur bırakıldı.³⁰⁴ Campo Formio ile Venedik'ten aldığı toprakları da Fransa'ya verdi. 1806 yılında ise Güney ve Batı Almanya'daki küçük devletleri Ren Konfederasyonu adı altında birleştirdi ve diğer taraftan Austerlitz'den sonra Napoleon kardeşi Louis'i Hollanda Kralı yaptı.³⁰⁵ Bunlar büyük değişiklikler demektir. Fransa, tek elli kontrolü ile Avrupa'nın haritası büyük ölçüde değiştirmişti.³⁰⁶ Napoleon'un Avrupa'yı tamamen kendi arzularına göre düzenlemesi tepkilere neden olacaktı.

Bu düzenlemelere karşı dördüncü koalisyon kurulmuş, uzun zamandır tarafsız olan Prusya, ilk başta Napoleon'un yanında sonrasında İngiltere ve Rusya'nın telkinleriyle karşısında mevzilenmişti. 1806 yılında Napoleon, Prusya'yı büyük bir hezimete uğrattı. Rusya ise Osmanlı ile savaştığı için Prusya'ya gerekli desteği verememiştir. Prusya ve Avusturya artık tek başlarına güç olmaktan çıkmışlardı.³⁰⁷ İki büyük gücün kaybı yıkılmış olan sistemin geriye döndürülemez oluşunu

³⁰² Norman Davies, **a.g.e**, s.779.

³⁰³ Toktamış Ateş, **a.g.e**, 139-140.

³⁰⁴ Stephen J. Lee, **a.g.e**, s.41.

³⁰⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.65.

³⁰⁶ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.231

³⁰⁷ John G. Ikkenbery, **After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major Wars**, Princeton, Princeton University Press, 2001, s. 87.

göstermişti. Fransa'yı nasıl yenilgiye uğratacaklarını, barışçıl bir Avrupa ve istikrarlı bir uluslararası sistemi yeni bir temelde nasıl inşa edeceklerini bilmiyorlardı, tüm bunlar geri dönüşü olmayan gelişmelerdi.³⁰⁸ Dördüncü koalisyona dek süregelen savaflara ve antlaşmalara bakıldığında Avusturya ve Prusya'nın prestiji sarsılmıştı. Napoleon, büyük güçler olarak kabul edilen Avusturya ve Prusya gibi bağımsız devletlerden ve İskandinavya'dan oluşan bir hegemonya alanı oluşturmuştu.³⁰⁹ Geriye İngiltere ve Rusya kalıyordu.

Dördüncü koalisyonu yenmesinin ardından Napoleon, Prusya'ya düşmanca davranırsa da Rusya'ya dostça yaklaşmıştır. Çünkü Rusya ile olası bir ittifak Napoleon'un sadece İngiltere'ye yönelmesini sağlayabilirdi. Tilsit Antlaşması ile Prusya'nın batısı Vestfalya Krallığı oldu ve bu krallığın başına Napoleon kardeşi Jérôme'yi getirdi. Prusya'nın Polonya bölündüğünde aldığı toprakları, Prusya'dan alıp bu topraklarla Varşova Dukalığı kurdu, Polonya'yı bağımsızlaştırmıştı.³¹⁰ Napoleon, Elbe ile Ren nehirleri arasında da bir Vestfalya Krallığı kuruyordu. Tilsit Antlaşması'ndan doğan Rusya ve Fransa dostluğu ile Rusya 1806'da ilan edilen Kıta Ablukasına katılıyordu. Napoleon üçüncü koalisyon ile savaşının ardından İngiltere'nin deniz gücünü kırmak için farklı bir yol deneyecek; 1806 yılında İngiltere'ye Kıta Ablukası uygulayacaktı. Kıta Ablukası sistemini özetleyecek olursak; Avrupa devletlerinin İngiltere ile ticaret yapması yasaktı, İngiltere'den mal getiren ve İngiltere'ye mal götüren bütün gemiler görüldüklerinde batırılacaklardı, Avrupa'da bulunan İngiliz tüccarların ise mallarına el konacaktı.³¹¹

1807 Tilsit Antlaşması ile Napoleon ve Rusya yakınlaşmıştı. Fransa, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında arabuluculuk yapacak, bunda başarılı olamazsa Osmanlı topraklarından payını alacak ve Rusya'nın yanında yer alacaktı; Rusya ise Napoleon ile İngiltere arasında arabuluculuk yapacak, başarısızlığı durumunda Rusya, Fransa'nın müttefiki olacaktı.³¹² Campo Formio gibi Tilsit Antlaşması da Napoleon'un yıldızının parladığı antlaşmalardandır. Bu antlaşma 1807 yılındaki

³⁰⁸ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.287.

³⁰⁹ Adam Watson, **a.g.e**,1992, s.233

³¹⁰ David Thomson, **Europe Since Napoleon**, London, Penguin Books, 1990, 16 bs, s. 64-65.

³¹¹ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.368.

³¹² Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.66.

Erfurt Antlaşması ile de teyit edilmiştir. Napoleon ve I. Alexander arasında görüşülen Tilsit Antlaşması ile Orta ve Batı Avrupa'daki Fransız egemenliğini ve Napoleon İmparatorluğu'nu 1809 yılında zirveye ulaştırdı; fakat daha sonraki tüm girişimleri ve kampanyaları onu gerçekten zayıflatacaktı.³¹³

Keza 1806 yılında İngiltere'ye karşı ilan ettiği kıta ablukası sistemi çatırdamaya başlamıştı. Portekiz ablukanın dışına çıkmıştı ve İngiltere ile ticaret yapıyordu. Napoleon'un emperyal yapısının önemli bir istisnası, sistemi dramatik bir şekilde sıkılaştırmasıydı.³¹⁴ Fakat bu sıkılaştırma kurduğu sistemi güçsüzleştiren ilk etken olacaktı. Kıta ablukası sisteminden sonra yaşanan bu kriz Fransa'nın ekonomi politikalarında ciddi kusurlarını ortaya çıkarmış gibi görünüyordu. Fransa bile, ekonomik savaşın ve Kıta Avrupası'nın zorluklarına karşı bağışık olmadığını kanıtlamıştı.³¹⁵

Napoleon çok geçmeden, İspanya ile birleşerek Portekiz'i işgal edecek; sonrasında İspanya'ya güven duymadığı için İspanya kralını tahtından indirip yerine kardeşi Joseph'i başa geçirecekti. Napoleon'un el yordamıyla Avrupa haritasını değiştirmesi, kralları tahtından indirip yerine kendi istediği kişiyi getirmesi sonucunda İspanya'da milli bir ayaklanma başladı. Devrimin ve Napoleon'un kullandığı araçlar artık ona karşı kullanılıyordu. İngilizler de bu durum karşısında Portekiz'e asker çıkardı. Böylece beşinci koalisyon harekete geçmiş oldu. Napoleon'a karşı İspanya'da başlayan bu ayaklanmalar, giderek Avrupa'nın diğer yerlerine de yayıldı. Tilsit Anlaşması ile aşağılanan Prusya'nın da millî şeref ve haysiyetini incitmişti, orada da Napoleon'a karşı millî ayaklanmalar ortaya çıktı.³¹⁶ Fransız orduları Portekiz ve İspanya'daki muharebelerde yenilmeye başladılar.

İhtilalin hürriyet fikri bütün Avrupa'ya taşınmıştı, kitleleri hükümdarlarına karşı ayaklandıran Napoleon şimdi okların kendine çevrildiğini görmüştü. Bu ok ilk defa İspanya tarafından Napoleon'a yöneltildi. Bu sorunla olan meşguliyetini fırsat bilen Avusturya, ordularını 1809'da Bavyera'ya soktu. Erfurt'ta ittifak yapmış olan

³¹³ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.371.

³¹⁴ Adam Watson, **a.g.e.**, 1992, s.260.

³¹⁵ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.399.

³¹⁶ Norman Davies, **a.g.e.**, s.781-782.

Rus Çarı, Napoleon'a ihanet etti; Avusturya-Fransa savaşında Fransa'yı desteklemesi gerekirken, Rusya'nın Avusturya sınırına asker yığması tamamen göstermelik olmuştu.³¹⁷ Avusturya, Rusya'nın ona saldırmayacağını bildiği için Fransa karşısında rahat hareket alanı kazanmıştı. Hatta Galiçya'nın ayaklanmasına müdahale eden ve Galiçya'ya askerlerini sokan Rusya dolaylı yoldan Avusturya'ya yardım bile etmişti. 1809 yılında barış imzalandı. Galiçya ikiye ayrılıyordu; Batı Galiçya Varşova Dukalığına, Doğu Galiçya ise Rusya'ya veriliyordu ayrıca Avusturya, İstirya, Trieste ve Fiume ile Hırvatistan'ı Fransa lehine terk ediyordu.³¹⁸ Napoleon hala Avrupa'nın düzenleyicisi konumundaydı fakat imparatorluk içten içe çürüyordu, devamlı savaşlar Fransız halkı için eziyete dönüşmüştü.

Beşinci Koalisyonun en büyük bilançolarından biri ise Fransız-Rus ittifakının bitmesi olmuştu. Rusya, Avusturya'ya gizlice yardım etmişti. Çünkü I. Aleksandr'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri vardı ve Napoleon onu oyalıyordu.³¹⁹ Fransa'nın, Rusya ile ilişkileri, 1809 yılının sonuyla 1810 yılının başlangıcında daha da gerginleşmişti. O ara Napoleon, Çar I. Aleksandr'ın kız kardeşiyle evlenmek istemiş fakat bu isteği Petersburg tarafından reddedilmişti. Bunun üzerine Napoleon, Avusturya İmparatorunun kızı ile evlenmiştir.³²⁰ Avusturya ve Fransa arasında kurulan bu bağ Rusya'nın hoşuna gitmemiştir. Zaten kıta ablukası sistemi Rus ekonomisine zarar vermeye de başlamıştır.

1810 yılında iki imparatorluk, savaş hazırlığına başlamış bulunuyorlardı. Zafer olmazsa sonunun geldiğini bilen Napoleon'un iki büyük hatası olmuştur. Bunlardan birincisi İspanya ve ikincisi ise Rusya'dır.³²¹ Napoleon'un egemenliğinin doruğunda, Avrupa'da kalan tek gerçek bağımsız devletler İngiltere ve Rusya'ydı. İngiltere ile az da olsa sürekli savaş halindeydi.³²² Rusya'ya ise gerçek bir darbe vurmak, Avrupa egemenliği için önünü açmak istiyordu. Fransa'nın önünde karasal

³¹⁷ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s.142.

³¹⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.69.

³¹⁹ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e.**, s.371.

³²⁰ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s.143.

³²¹ Frederick C. Schneid, "Kings, Client and Satellites in the Napolyonic Imperium", **The Journal of Strategic Studies**, Vol:XXXI, No:4, 2008, s.598.

³²² Adam Watson, **a.g.e.**, 1992, s.234

güç olarak Rusya en büyük engeldi.³²³ İki devlette savaşmak için birçok nedene sahipti. Fakat bu savaş altıncı koalisyonun kurulmasıyla birlikte Napoleon'un sonu olacaktı. Artık Napoleon'un taktiği çözülmüştü ve Ruslar bu taktiği kayda değer bir başarıyla uyguladılar.³²⁴ Daha önce gördüğümüz gibi, Fransız ordusunun taktiği baskın yapmak ve baskın yaptığı yerin hayat damarlarını kesmek üzerine dayanıyordu. Bu taktikler Rusya'nın uçsuz bucaksız arazisinde işe yaramayacaktı. 1812'de Rus topraklarına giren Napoleon, Rusların çekilirken Moskova'yı yangına vermeleri ile fazlasıyla zor durumda kalacaktı.³²⁵ Bunun üzerine 1812'de Napoleon Moskova'yı boşaltarak geri dönecekti.

Napoleon'un Rusya'da aldığı hezimet bütün Avrupa'yı ayaklandırdı. Napoleon, Avrupa sistemini kutuplaştırmasının ve tek bir dominant güç olarak entegre etmesinin sonucuna katlanacaktı.³²⁶ Altıncı Koalisyonda Prusya, Avusturya, Rusya, İspanyol milliyetçileri ile birleşen İngiltere vardı; kısaca bütün büyük güçler harekete geçmişti. Viyana, Berlin, St. Petersburg ve Londra arasında bu zamana dek beş koalisyon kurulmuştu ama işbirliği sağlanamamıştı; çünkü her biri diğer tarafa güvenmemiş, bireysel çıkarlarını önemsemişti.³²⁷ Devletlerin ortak çıkar etrafında bütünleşip, Napoleon'u defetmek üzere bir araya gelmedikçe yenmeleri mümkün olmayacaktı. Bu zamana kadar da güçleri toplamı Napoleon'u geçmesine rağmen bir araya gelmedikleri için Napoleon karşısında etkin olamamışlardır

Napoleon, Avrupa egemenliğini istiyordu. Fakat hiçbir devletin, diğer ulusların hükümetlerine karşı düşmanca davranma ilkelerine dayanan bir hükümet biçimi kurmaya hakkı yoktur.³²⁸ Napoleon tamda böyle bir hükümet biçimi kurmuştu. Fransız Devrimi ile sistem yıkılmıştı, Avrupa liberal düşünce, milliyetçilik gibi yeni olgularla mücadele etmekteydi. Napoleon savaşları ile birlikte ise Avrupa haritası tamamen değişmiş; Avrupa sisteminde İtalya, Varşova Büyük Dukalığı, Dalmaçya, Balkanlar, İlluriya İlleri, Rheinbund, Bavaria, Baden, Württemberg,

³²³ Henry Kissenger, **Diplomasi**, çev. İbrahim Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.77.

³²⁴ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 3 bs, 2003, s.95.

³²⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.72.

³²⁶ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.233

³²⁷ Philip G.Dwyer, "Self-Interest versus the Common Cause: Austria, Prussia and Russia against Napoleon", **The Journal of Strategic Studies**, 2008, C:XXXI, No:4, s.605

³²⁸ Robert Phillimore, **Commentaries on International Law. 1. Cilt**, Philadelphia, T and JW Johnson 1854, s.315

Saksonya, Vestfalya, Napoli Krallığı, Hollanda gibi uydu devletler peydah olmuştu.³²⁹ Bu devletler yıkılan sistemin eskiye dönülmesini gittikçe zorlaştırmış, değişen harita sisteminde revizyona uğramasını zorunlu kılmıştı. Bu durum hanedanlık sisteminin geri dönüşüne izin vermek anlamına gelse de artık 1789'dan önceki yıllara dönüş söz konusu olmayacaktı, çünkü telafi edilmesi zor bir kırılma yaşanmıştı.³³⁰

Güç dengesi altıncı koalisyonun Napoleon'u yenmesi ardından tekrar yerine konmaya çalışılacaktı. Çünkü kurulan koalisyonlarla sağlanmaya çalışılan güç dengesi uluslararası sistem genelinde bir bütün olarak genel iktidar dengesinin varlığı, sistemin fetih ile evrensel bir imparatorluğa dönüştürülmesini engellemeye hizmet etmişti.³³¹ Artık var olanların genel ve yerel güç dengeleri ile uluslararası düzenin bağlı olduğu diğer kurumların (diplomasi, savaş, uluslararası hukuk, büyük güç yönetimi) faaliyet gösterebildiği koşulları sağlaması gerekirdi. Napoleon savaşları sona erdiği zaman, Avrupa tarihinde ilk kez güç dengesi prensiplerine dayalı bir uluslararası düzen oluşturmaya hazırdı.³³²

Napoleon'un yenilmesi Avrupa'da işletilecek yeni sistem için bir başlangıçtı. 1792-1815 yılları arası Avrupa için düzeni yıkan bir savaş dönemi idi; bu savaşta devletler ve sistemler karşı karşıya geldi.³³³ Uzun vadede bakıldığında devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem artık dönüşüm sancıları çekiyordu. Devletler, Napoleon'un ardından yıkılan düzeni onarmak ve yeni ilişki biçimleri tanımlamak zorundaydılar. Hiç şüphesiz Napoleon'un yenilgisi, kıtadaki hegemonyanın ya da tahakkümün yenilgisi değildi; aynı zamanda devletlerin iktidarlarını nasıl kullanacaklarına karar vereceklerdi.³³⁴ Aktörler değişmeyecekti ama kullandıkları diyalog biçimini değiştireceklerdi. Fransız Devrimi'nin ve Napoleon İmparatorluğunun kurumları Avrupa'nın içindeydi; feodal düzen artık yoktu, Fransız

³²⁹ Frederick C. Schneid, "Kings, Client and Satellites in the Napolyonic Imperium", **The Journal of Strategic Studies**, C:XXXI, No:4, 2008, 571-604, p.573

³³⁰ J.M Roberts, **a.g.e**, s.433.

³³¹ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.102.

³³² Henry Kissenger, **a.g.e**, s.78.

³³³ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.89.

³³⁴ John G. Ikkenbery, **a.g.e**, s. 87.

yasaları vardı, milli irade, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik vardı. Avrupa'nın içine işlemiş bunun gibi birçok yeni olgu sınırları değiştirerek sökülüp atılamazdı.³³⁵

Fransız Devrimi ile başlayan bu sürecin düzeni değiştirme eğilimi vardı. Martin Wight devrimciliği anlatırken ilk düzen değişimini din savaşlarının etkilediğini, ikinci düzen değişimini ise Fransız Devrimi'nin başlattığını söylediğine değinmiştik. Martin Wight'ın üçüncü göze çarpan örneği ise 20. yüzyıldaki totaliter eğilimdir.³³⁶ Bunların devrimcilik başlığı altında birlikte işlenmesi aslında İngiliz Okulu perspektifinden Fransız Devriminin cumhuriyetin ardından Napoleon'un tiranlığına dönüşecek olmasının, Hitler'in demokrasiyi kullanarak totaliter rejim kurması ile var olan düzeni değiştirmek ve ona yabancı bir unsur üretmenini aşırılığa kaçılabilir sonucunun öngörülebilir olduğunu savunabiliriz. Hedley Bull için ise Napoleon savaşları, yeni bir siyasi genelleme ve zirve kaynağı sağlamıştır.³³⁷ Bu zirve 1815 düzeniydi.

1.3. ULUSLARARASI TOPLUMUN KURULUŞU: 1815 VİYANA KONGRESİ

Sistemdeki baskın güç, ne kadar meşru olursa olsun, kabul edilemezdi.³³⁸ Napoleon, sistemdeki baskın ve agresif güctü. Napoleon dönemi uluslararası toplum öncesi var olan anarşik bir uluslararası sistemin yansıması gibiydi; saf bir sistemdi ve toplum mevcut değildi.³³⁹ Anarşiden beslenen Napoleon altıncı koalisyona yenilse de geri çekilmeyi reddetmişti. Bu nedenle Rusya, İngiltere, Prusya ve Avusturya koalisyonlardan daha kalıcı ve etkin bir çözüme ihtiyaç duyuyordu.³⁴⁰ Çünkü onların sürekli bireysel çıkarlara yönelişi Napoleon'a büyük ölçüde hareket alanı kazandırmıştı. Her devlet, kendi çıkarları söz konusu olduğunda koalisyonlara katılıyor ve tehdit ortadan kalkınca antlaşma yolunu seçiyordu.³⁴¹ Bu dönemde

³³⁵ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s.103.

³³⁶ Martin Wight, **a.g.e.**, 1992, s.8-12.

³³⁷ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.34.

³³⁸ Adam Watson, **a.g.e.**, 1992, s.201

³³⁹ Barry Buzan, "From international system to international society: structural realism and regime theory meet the English school", **International Organization**, C: XLVII, No:3, 1993, s.340-341.

³⁴⁰ John Charmley, "Castlereagh and France" **Diplomacy & Statecraft**, C: XVII, No: 4, 2006, s.665.

³⁴¹ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s.97.

devletlerin çoğunluğu birçok kez yer değiştirmişti. Devletlerin birbiri ile olan rekabeti, güvensizliği nedeniyle Avrupa haritası, Napoleon'un insafına bırakılmıştı.

Bu kalıcılık arayışının sonucu olarak 1814 yılında Chaumont'ta Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere arasında bir ittifak imzalandı. Napoleon'u yenen koalisyon, Fransız hegemonyasına direnişiyle birleşmişti. Aralarında anarşinin koşulları altında uluslararası bir toplumun mümkün olabileceği iddiasıyla demirlenmiş bir orta konum bulmaktayız.³⁴² Bu konumun beraberinde getirdiği güç ile Fransa dört bir yandan işgal edildi. Talleyrand, 1814 yılında Senato'yu toplayarak Napoleon'un imparatorluktan düşürülmesi kararını aldırdı; Napoleon oğlu adına imparatorluktan feragat etti.³⁴³ Napoleon sürgün edilmişti, Fransa 1792 yılının sınırlarına geri çekiliyordu.

Chaumont Anlaşması diye anılan ve 1 Mart 1814 tarihinde İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri arasında imzalanan bu antlaşma, Avrupa devletleri arasında sürekli bir diplomatik aksiyonun temellerini ortaya koymaktaydı. Fransız Devrimi'nin başlatmış olduğu ve Napoleon'un üstlendiği savaş dönemlerini pratikte sona erdirdi.³⁴⁴ Chaumont Antlaşması'nın gizli maddelerinde Avrupa haritası yeniden düzenleniyor, Napoleon'un yarattığı yıkım onarılmaya çalışılıyordu. Buna göre Alman prenslikleri bir konfederasyon altında birleştirilecekti, bu Napoleon'un sisteminin panzehri olarak görülüyordu; mevcut İsviçre Konfederasyonu varlığını sürdürecekti, alan olarak genişletilmiş bir Hollanda Krallığı kurulacak, İspanya ile merkez ve güney İtalya'da Napoleon tarafından uzaklaştırılmış yönetimler yeniden başa getirilecekti.³⁴⁵ Özetlendiğinde bile yapılan değişikliklerin ne denli fazla olduğu gözler önüne sergiliyor.

Bu antlaşma, önde gelen devletlerin etrafında Avrupa düzenini ve kıtada ürettikleri yeni asimetric iktidar ilişkilerini, Fransız emellerini engellemekle ilgili olarak organize etmenin çok ötesindeydi.³⁴⁶ Chaumont Antlaşması, Dörtlü İttifak'ın vücut bulduğu ve savaş sonrası siyasal düzenin mihenk taşını ortaya koyacak ilişkiler

³⁴² Tim Dunne, "System, State and Society: How Does It All Hang Together?", **Millennium, Journal of International Studies**, 2005. C:XXXIV, No:1,s.162.

³⁴³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.73-74.

³⁴⁴ R.B. Mowat, **a.g.e.**, s.4.

³⁴⁵ Norman Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, New York, 1992, McGraw-Hill, s 4.

³⁴⁶ John G. Ikkenbery, **a.g.e.**, s. 84.

ağını başlatacak olan antlaşmaydı. Konferanslar daimi bir diplomasi süreci, Avrupa'da düzeni korumak için merkezi mekanizma haline gelecekti; bakıldığında Kalisch(1813), Breslau(1813), Reichenbach(1813), Teplitz(1813), Troyes(1814), Chatillon(1814), Chaumont(1814), Fontainebleau(1814) toplantı, kongre ve anlaşmaları Viyana Kongresine giden yolda prova gibiydiler.³⁴⁷ Özetle kongreler 1815 düzeninin habercisi oldular.

Din savaşları ile yaratılan uluslararası sistem, Fransız Devrimi ve Napoleon'un savaşları ile yeni bir görünüm kazandı. Napoleonik savaşlar, bir tarafın zaferi ile yüzeysel olarak sona ererken, bir ideolojik birlikteliği mümkün kılan uzlaşmalara yol açtı.³⁴⁸ Napoleon'un alt üst ettiği, el yordamıyla değiştirdiği Avrupa haritası için Viyana'da bir kongre düzenlendi.

1815 Viyana Kongresi şüphesiz yeni bir düzenin habercisiydi. Bu kongreye gelirken her devletin belli çıkarları mevcuttu. İngiltere, savaşlar sırasında ele geçirdiği sömürgeleri elinde tutmak isterken; Rusya Polonya'da varlığını devam ettirmek, Osmanlı İmparatorluğuna yönelmek istiyordu. Avusturya, Prusya ve Rusya'nın büyümesini istemezken; Prusya Ren bölgesinde ve Saksonya'da yayılmak istiyordu.³⁴⁹ Devrimci ve Napoleon Savaşları ile çoklu denge bozulmuştu. Viyana Uzlaşması onu yeniden kurmaya çalışacaktı. İngiltere'nin Avrupa dışında tartışmasız üstünlüğü vardı, Rusya, Polonya'da, Avusturya, İtalya'da, Prusya Rheinland'da baskındı ve Dörtlü İttifak birlikte Fransa'nın mirasına karşı koymak için birleşti.³⁵⁰ Her ne kadar çıkarları farklılaşsa da bütün devletlerin ortak çıkarı Napoleon gibi birinin tekrar ortaya çıkmamasıydı. Bu kongre ortak çıkarlar üzerinde bir uzlaşıydı.

351

Bu antlaşma direkt olarak Napoleon'a karşıydı ve onun Fransız Devrimi akabinde yarattığı, değiştirdiği Avrupa haritasını yeniden düzenlemek ile ilgileniyordu. Vestfalya Barışı ve Utrecht'ten bu yana Avrupa uluslararası toplumu

³⁴⁷ Philip G. Dwyer, **a.g.e**, s.626.

³⁴⁸ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.239.

³⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.74-75.

³⁵⁰ Martin Wight, **a.g.e**, 1978, s.44.

³⁵¹ John G. Ikkenbery, **a.g.e**, s. 90-91.

anti-hegemonyal bir denge ilkesine bağılı kalmıştı.³⁵² 1813 yılında Napoleon'a karşı müttefik devletler Napoleon'un iddia ettiği Fransız Devrimi'nin doktrinlerine ideolojik olarak karşı olduklarını ve özellikle hükümdarların egemenliklerinin meşruiyetini savundular. Fransa'ya karşı savaşmadıklarını, ancak Napoleon'un uyguladığı üstünlüğe karşı olduklarını açıkladılar. Yine de Fransa için üç olasılık vardı; ya demokratik sistem dış güç tarafından yok edilecekti, ya Fransızlar bundan feragat edecekti ya da Fransızların gücü o kadar azaltılacaktı ki artık diğer devletlere herhangi bir tehdit oluşturmaz hale gelecekti.³⁵³ Fakat Fransa'nın yaratacağı güç boşluğu, Rusya'nın kıtadaki hâkimiyeti anlamına geliyordu. Bu nedenle Talleyrand'ın ortaya attığı meşruiyet ilkesi ³⁵⁴ yani Napoleon savaşlarından önceki meşru hükümdarların tahtlarının ve topraklarının iadesi herkesi katılabileceği bir öneri halini almıştır.³⁵⁵ Bu ilkenin kuvvetlenmesini Rusya'nın Varşova'yı, Prusya ise Saksonya'yı işgal etmesi sağlamıştır. Fransa'nın bir güç boşluğu oluşturmaması da bu denge için önemli bir durum haline gelmiştir. Bu boşluğun doldurulmasında sorun yaşanılacağı için daha 1818'de ilk konferans Aix-La-Chapelle'de, Fransa'da oluşturulan uluslararası topluma dâhil edilecekti.³⁵⁶ Bundan sonra ise sistem beşli ittifak olarak devam edecekti.

1814-1815 devlet adamları, iki tarafında boş yere savaştığını kanıtlayan onurlu bir barışı çerçevelemiştir.³⁵⁷ Fransa'da monarşinin restorasyonu sağlanmış, XVIII. Louis tahttaki yerini almıştı. Chaumont Antlaşmasının gizli maddelerinde görülen Napoleonik değerlerin karşıtlığı üzerine çalışmalara başlanmıştır. Başka bir deyişle Fransız devriminin ve Napoleon'un üretmiş olduğu liberalizm ve milliyetçilik gibi değerlerin yok sayılması ve monarşik değerlerin yeniden inşası ile mümkün olacak bir düzen tahayyül edilmiştir.³⁵⁸ Viyana Kongresinin karar alma süreci de bu şekilde işlemiştir. Bakıldığında modern tarihte ilk kez, Avrupa'nın Büyük Devletleri,

³⁵² Adam Watson, **a.g.e**, s.234

³⁵³ Philip Schofield, **a.g.e**, s.192.

³⁵⁴ Meşruiyet ilkesi olarak Türkçeleştirdiğimiz terim kaynaklarda karşımıza: “principe de légitimité” (Fransızca), “principle of legitimacy” (İngilizce) ya da “lejitimizm” (Türkçe diline uyarlanmış) olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁵⁵ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e**, s.381.

³⁵⁶ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.40.

³⁵⁷ R.B. Mowat, **a.g.e**, s.19.

³⁵⁸ Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.135.

kendilerine ortak bir amaç tanımlamış oluyorlardı.³⁵⁹ Bu minvalde de Avrupa haritasını düzenleyeceklerdi. Viyana Kongresinde kendi yetkinliklerine sahip birimlere dayanan ve merkezi ve yerel güç arasında aracı organlar olarak hizmet edebilecek yeni idari bölünmeler kuruluyordu.³⁶⁰ Avrupa’da tekrar bir Napoleon canlanırsa bu bölgeler tampon görevi görecekti. Fransa haricinde bütün devletler topraklarını genişletiyordu. Napoleon’un isteği üzerine tahtından olan krallar yeniden yönetime getirilirken, Ren Federasyonu, İtalya Krallığı, Saksonya Prenslığı ve Varşova Dukalığı gibi milliyetçi kimliğin simgesi olmuş yönetimler ortadan kaldırılıyor; Hollanda ile Belçika Orange Hanedanının liderliğinde birleştirilip Hollanda Krallığına dönüştürülüyordu.³⁶¹

Napoleonik savaşlar döneminin ardından Avusturya ve Prusya ise artık büyük güç statüsünde değillerdi. Fakat 1815 kongresinden büyük güç olarak ayrılmışlardır. Prusya, 1815 toprak düzenlemeleri ile artık büyük bir Avrupa ülkesiydi.³⁶² Avusturya ise Metternich sayesinde dengenin merkezi konumuna yükselmişti. Metternich’in Viyana Kongresi ile alacağı sorumluluk onun Avrupa haritasındaki önemini koruyor, yerini pekiştiriyor ve askeri yetersizliğini diplomatik açıdan kapatıyordu. Avusturya’ya verilen üç sorumluluk vardı. Bunlar İtalyan Birliğinin kurulmaması, Alman Birliğinin kurulmaması ve bağımsız bir Polonya kurulmamasıydı.³⁶³ Hem Avrupa’nın siyasi haritası yeniden düzenleniyordu hem de Fransa’nın yaratacağı güç boşluğunu Prusya ve Rusya tarafında doldurması önleniyordu. Napoleon’un şiddetli saldırıları ile güçsüz duruma düşen Avusturya, onu bir yüzyıl daha yaşatacak Metternich’in sistemi ile hayata tutunmuştu.³⁶⁴

Metternich, Avusturya’yı hayata tutundurmak için Viyana Kongresinden bir yapı daha üretecekti. Özellikle 1815 yılında Çar Aleksandr’ın, Kutsal İttifak’a Hristiyan monarşilerin ve insanların karşılıklı kısıtlama ve iş birliğine dayanan daha

³⁵⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.87.

³⁶⁰ Jordi Martí-Henneberg, “The Map of Europe: Continuity and Change in Administrative Boundaries 1850–2000”, **Geopolitics**, C:X, No:4, 2005, S.792.

³⁶¹ Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.136.

³⁶² Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.116.

³⁶³ Henry Kissinger, **Dünya Düzeni**, çev. Sinem Sultan Gül, İstanbul, Boyner Yayınları, 2016, s. 72-78.

³⁶⁴ Henry Kissinger, **a.g.e**, 2000, s.89-90.

soyut ve dağınık taahhütler eklemesi ile Kutsal İttifakı düzeni sağlamada araç olarak kullanabileceğini görmüştü. Kutsal İttifakın özünde liberal ve milliyetçi karakterdeki girişimleri engellemek için işbirliği içinde olmak, monarşik düzeni korumak vardı. 1818-1823 yılları arasında, Metternich Kutsal İttifak'ı gerçek bir şey haline getirdi. Avusturya, Avrupa Devletleri'ni sabit bir siyasi sistem içinde tutmak için düzenli bir Avrupa rehberi haline gelmeliydi, bunun içinde Metternich ciddi girişimlerde bulunuyordu.³⁶⁵ Kutsal ittifak ve Dörtlü İttifak, Metternich için Viyana Kongresinin kararlarının tamamlayıcısı olarak oldukça önemliydiler. Bu iki ittifak sayesinde hem Avusturya'nın üstlendiği sorumluluk sistem içindeki diğer büyük güçler tarafından da paylaşıyor, hem de Avusturya kıtanın büyük güçleri arasındaki farklı görüşleri bir moderatör olarak asgari müşterekte buluşturabiliyordu.³⁶⁶ İlk başta Rusya, Avusturya ve Prusya yöneticileri tarafından imzalanmıştı, ancak diğer tüm devletler buna katılmaya davet edilmişti. Anayasal nedenlerden dolayı İngiltere imzalamazdı; Osmanlı İmparatoru ve Papa ise dini nedenlerle imzalamayı reddettiler.³⁶⁷ Dini bir ittifak, ortak kültürün bir yansıması olan Kutsal İttifak'a Osmanlı İmparatorluğu'nun giremeyeceği oldukça açıktır. Aslında Kutsal İttifak hem Rusya hem de Avusturya tarafındansa onlarca yıl birbirlerini etkilemek ve kısıtlamak için kullanılacak bir araçtı.³⁶⁸ Nitekim ortak kültür çatısı altındaki bu işbirliği bozulacaktı.

Viyana düzeni ile Avrupa'daki devletlerin hukuksal olarak eşit kabul edileceğini doğrulandı.³⁶⁹ Var olan sistem Avrupa Ahengi olarak da adlandırılmaktadır. Avrupa Ahengi, Avrupa'daki önemli güçlerin 1815 sonrasında, Avrupa'nın tekrar Napoleonik savaflara ev sahipliği yapmaması için çıkan sorunları işbirliği mantığı ile çözmek için kurdukları sistem için kullanılan terimdir.³⁷⁰ Avrupa Ahengi kişisel çıkarlara dayanmıyordu. Avrupa'nın ortak çıkarı ve güvenliği üzerine kuruluydu.³⁷¹ Avrupa, ahengi oluşturan güçler arasındaki silahlı çatışmadan arınmış değildi. Fakat 1815 tarihli Viyana yerleşiminden 1900'lü yıllarda olan toplu

³⁶⁵ R.B. Mowat, **a.g.e**, s.32.

³⁶⁶ David Thomson, **a.g.e**, s. 130-132.

³⁶⁷ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.38.

³⁶⁸ John G. Ikkenbery, **a.g.e**, s. 101-102.

³⁶⁹ Adam Watson, "Systems of States", **Review of International Studies**, C:XVI, No:2, 1990, s.107.

³⁷⁰ Stephen J. Lee, **a.g.e**, s.50.

³⁷¹ John G. Ikkenbery, **a.g.e**, s.88.

müdahaleye kadar ahenk; tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişleyen ve Avrupa uluslararası toplumunun gevşek merkezi çekirdeği olarak işlev görmüştür.³⁷²

Tüm bu tartışmalardan anlayacağımız üzere 1815 Viyana Kongresi ile artık uluslararası sistem yerini uluslararası toplum bırakmıştır. Viyana düzeninin ortak çıkar üzerine kurulu bir uluslararası toplum yarattığının kabulü tezimizin çekirdeğini oluşturmaktadır, çünkü 1856 Paris Antlaşması ile birlikte Osmanlı'da bu yapıya kabul edilecektir. Uluslararası sistem ile uluslararası toplumun farkını ortaya koyarak ve ilerleyen bölümlerde bu yapının bozulmadığını kanıtlayarak ancak Osmanlı'nın 1856 yılında Paris Antlaşması ile buraya dâhil edildiğini iddia edebiliriz.

1789 Fransız Devrimi'nin yaşattığı kırım ile birlikte 1648 yılında din savaşları ardından kurulan uluslararası sistem yapısal olarak çökmüştü. Napoleon'un kendi gücünü dayatmasıyla da 1815'te yeni bir yapı görünürlük kazanacaktı.³⁷³ Bu yapı uluslararası toplumdur. Öncelikle bir yapıyı sistem ya da toplum olarak adlandırılmasının çeşitli nedenleri vardır. Bir sistem ve toplum kuralları bakımından farklıdır. Sistemin kuralları, yeryüzünde yer alan ve yerçekimi kuralı doğada olduğu gibi otomatik olarak çalışan kurallardır; insan müdahalesi için hiç veya küçük bir alan yoktur.³⁷⁴ Öte yandan, herhangi bir toplumsal düzenlemede ya da toplumda, üyeler tarafından konulan kuralları vardır. Gerçekten de, bir toplumun kendi kuralları vardır ve ancak bir toplumun üyeleri üzerinde kuralları bağlayıcı işlev görecektir.³⁷⁵ Toplum karşılıklı konulmuş kuralları ile anlamlı bir bütün haline gelmiştir.

Sistem, anarşi, çatışma ve iktidar dengesi ile karakterize edilirken, toplum, çıkarlar ve işbirliği topluluğu tarafından karakterize edilir.³⁷⁶ Toplumun temel yapı taşı sistemden oldukça farklıdır. Keza Rousseau'nun toplumun kuruluşu üzerine yaptığı tanımda da değindiği üzere özel çıkarların çatışması toplumların var olma nedeni olmuş ve çıkarlar konusu uzlaşmayı sağlamıştır.³⁷⁷ Toplumsal dokuyu

³⁷² Adam Watson, **Hegemony and History**, New York, Routledge, 2007, s.67.

³⁷³ Herbert Butterfield, **Christianity and History**, New York, Charles Scribner's Sons, 1950, s.48

³⁷⁴ Alan James, **a.g.e**, s.284.

³⁷⁵ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.54.

³⁷⁶ Jacek Czaputowicz, "The English School of International Relations and Its Approach to European Integration", **Studies&Analyses**, C:II, No:2,2003, s.25.

³⁷⁷ Jean Jack Rousseau, **Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri**, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Say Yayınları, 2. Bs, 2012, s.79

meydana getiren unsur hiç şüphesiz ki farklı çıkarların bir potada eritilmesi ve ortak çıkar haline gelmesidir. Bu uluslararası toplum ve uluslararası sistem bakış açısına da yansımıştır. Uluslararası bir toplum, uluslararası bir sistemden farklıdır çünkü bu, normatif temelli bir düzen biçimi ya da sadece güçler arası etkileşimin sonucu değildir.³⁷⁸ İngiliz Okulu'nun merkezinde uluslararası toplum vardır. Uluslararası sistem ile ayrılma noktası ise “sabitlenmemiş” uluslararası sistemde, devletlerin kendi çıkarlarını sürdürdüğü varsayımdır; bağımlılık ve normlarla bağlı oldukları durumda, birbirlerinin karşılıklı çıkarlarını düşündükleri uluslararası bir toplum yaratabilirler.³⁷⁹ 1815 Viyana düzeniyle birlikte dört devlet bir araya gelmiş ve Napoleon'u ortak düşman, Napoleon'un defni de ortak çıkar ilan etmişlerdir. Elbette ki 1815 sonrası yaratılan uluslararası toplum kusursuz olmasa da; bir uluslararası toplumdur. 1815 sistemi, istikrarı nedeniyle Avrupa'yı, Avrupa dışındaki çatışmaların etkilerinden korumuştur.³⁸⁰

Modern Avrupa uluslararası toplumunun ortaya çıkışı, her zaman tartışmalı olmuştur. Ancak 19. yüzyılda açık bir şekilde kristalize edilmiş olan Avrupa devletleri toplumu ile daha önceki zamanlarda var olan düzenlemeler arasında karşıtlık vardır.³⁸¹ Burada birden fazla devletin bir araya gelerek, bir amaç için birleştikleri aşikârdır. Geçmiş yıllarda her birinin bencil amaçlarına yöneldiğini hatta altı koalisyonun ilk dördünün bu nedenden başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz. Ama sonra, kolektif eylem ile hepsinin ortak iyiliği adına hareket edilmiştir. Büyük güçler bencil çıkarlarını bu yüzyılda mümkün olabildiği kadar bir kenara bırakarak birleşmişlerdir.³⁸² Napoleon'un tahrip ettiği Avrupa devlet sistemi yeniden kurulmuştur. Bu yeni tür bir devlet sistemi anlayışydı; uluslararası sistem olarak adlandırdıklarımızdan farklı ve kuşkusuz uluslararası topluma daha yakındı.³⁸³ 1815 Viyana Kongresi ile oluşturulan uluslararası toplumun 1856'ya kadar giden süreçte Avrupa içinde ve Avrupa dışında çeşitli sınavları olacaktı. Şuan için bakıldığında Avrupa devletleri kendi aralarında kurdukları uluslararası topluma, Osmanlı

³⁷⁸ Chris Brown, “International theory and international society: the viability of the middle way?”, **Review of International Studies**, C: XXI, 1995, s.186.

³⁷⁹ Jacek Czaputowicz, **a.g.e**, s.11.

³⁸⁰ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.763.

³⁸¹ Tim Dunne ve Richard Little, **a.g.e**, Cornelia Navari ve Daniel Green ed.: **a.g.e**, s.98

³⁸² Martin Wight, **a.g.e**, 1966, s.110

³⁸³ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.12-13.

İmparatorluğu dâhil değildi.³⁸⁴ Fakat burada değinmemiz gereken ilginç bir iddia vardır. Rusya'nın emellerinden ve tacizlerinden korunmak istenen Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu düzenin bir parçası olması gerektiğini Talleyrand, Metternich ve Castleragh dile getirmiş; hatta garantinin Osmanlı İmparatorluğu'na uzatılmasını önermişlerdir.³⁸⁵ Rusya ise buna karşı çıkmıştır. Bunun gerçekleştirilmesi 1856 yılına kalacaktı.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU MERKEZLİ OLAYLARIN ULUSLARARASI TOPLUMA KATILMASINDAKİ ETKİSİ

Osmanlılar, on altıncı yüzyılın başlangıcından bu küresel birleşme aşamasına kadar Avrupa devlet sisteminde önemli bir rol oynamışlardır.³⁸⁶ O nedenle 1815 Viyana düzeninin oluşturduğu uluslararası topluma, 1856 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımına kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu merkezli olayların incelenmesi şarttır. Öncelikle 1789 Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik akımı, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğunu da etkileyecek ve imparatorluk çeşitli bağımsızlık ayaklanmalarına sahne olacaktı. Elbette ki Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı kırılmalar, uluslararası topluma da yansıyor ve bu yansımalar 1856 Paris Antlaşması'nın ortaya çıkmasına neden olacaktı.

2.1. 1821 YUNAN AYAKLANMASI

Osmanlı, İmparatorluk olma özelliğinden dolayı çeşitli ırk, din, dil ve kültürlerden oluşan bir yapı idi. Onun çeşitli yapısı 1789 Fransız İhtilali ile komşusu Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımından zarar görmesine etken olacaktı. Milliyetçilik akımının yarattığı düşünsel etki ile her halk, her ulus kendi bağımsız devletine sahip olmalıydı.³⁸⁷ Milliyetçiliğin, Osmanlı topraklarına ve dolayısıyla Orta Doğu'ya girmesi, Fransız devriminin ardından olmuş ve bu akımın “ulusal

³⁸⁴ Adam Watson, **a.g.e.**, 2007, s.46.

³⁸⁵ John G. Ikkenbery, **a.g.e.**, s.108.

³⁸⁶ Adam Watson, **a.g.e.**, 1992, s.216.

³⁸⁷ Norman Davies, **a.g.e.**, s. 859.

özerkleştirme” ilkesinin yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir.³⁸⁸ Milliyetçilik, 19. yüzyılın başından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda birçok isyanın çıkmasına sebep olmuştur. Bu isyanlardan ilki 1804 yılında ki Sırp isyanıdır.³⁸⁹ Bir diğeri ise 1821 yılında başlayan Yunan ayaklanmasıdır. Balkanlar’da yaşanan bu ayaklanma Osmanlı’daki düzensizliğin etkisiyle büyümüştür. İlkel olarak gayrimüslimlerin büyük ölçüde kendilerini yönetmesine izin veren, uzak imparatorluğunun çok az etkin kontrolüne sahip olan Osmanlı İmparatoru bazı isyancıları seçerek ve başkalarına karşı kullanarak isyanlarla uğraşmıştır.³⁹⁰ Ayaklanmanın başlangıcında Avrupa tarafsızlığını korumuş, bunu Osmanlı İmparatorluğunun çözeceği bir iç soruna indirgemıştır. Hatta 1824-1825 yılında Osmanlı İmparatorluğu, ayaklanma için ciddi önlemler almış, ayaklananları ağır bozguna uğratmıştır.

Rusya ise 1820 Troppau Kongresi ile bağlandığı Kutsal İttifak yükümlülükleri ve Yunan ayaklanmasına yardım etmesinin gerekliliği ikilemi arasında kalmıştır.³⁹¹ Bu sıra Yunanlılar, Çar I. Aleksandr’a ve Rus yardımına bağladıkları bütün umutlarını Troppau Kongresinde alınan kararlar ile kaybetmişti. Fakat bu ikilem ve umutların tükenişi uzun sürmedi; 1825 yılında Çar I. Aleksandr ölmüştü ve yerine geçecek olan I. Nikola ise Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması gerektiğine, Rusya’nın sıcak denizlere ulaşması gerektiğine inanıyordu. Rusya, buna iki yoldan ulaşabilirdi: Ya tek başına Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşıp onu yenecek ve parçalayacak bu şekilde sıcak denizlere inecekti; ya da iç ve dış olaylarla zayıf ve itaatkâr bir Osmanlı İmparatorluğu yaratılacak üzerinde ise fiilen bir vesayet rejimi kurulacaktı.³⁹² İlk seçenek uluslararası bir tepkiye yol açabilirdi ama ikinci seçeneğin gerçekleştirilmesi daha kolaydı özellikle 1821 Yunan ayaklanması da bunun için bir fırsattı.

Bir diğr değişiklikte İngiltere’de meydana gelmişti. Lord Castlereagh yerine George Canning gelmişti. Canning’in düşüncesine göre ise her kurulan bağımsız

³⁸⁸ Nuri Yurdusev, “The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society”, Barry Buzan ve Ana Gonzalez-Pelaez ed., **International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level**, London, Palgrave Macmillan, 2009, s. 86.

³⁸⁹ Mehmet Kocaoğlu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı 1831-1841, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, 1995, C:VI, No:6, s.195.

³⁹⁰ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.614.

³⁹¹ L.C.B Seaman, **a.g.e.**, s.11.

³⁹² Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s.118.

devlet, ticaret filosuna dolaylı yoldan ise İngiltere'ye ihtiyaç duyacaktı.³⁹³ Bu nedenle bağımsız devletlerin kurulması İngiltere'nin karşı olduğu bir şey olmaktan çıkmıştı. Bir diğer yandan Rusya'nın başıboş bırakılması İngiltere'nin korkulu rüyasının gerçeğe dönmesi anlamına geliyordu. Yani İngiltere'nin sömürgelerine giden yolu tehdit eden, yeni kurulacak olan Yunanistan'a hamilik eden aynı zamanda ise güçsüz Osmanlı İmparatorluğu üzerinde tahakküm kuran Rusya, İngiltere bakış açısından Avrupa düzeni için bir tehditti.³⁹⁴ Keza bir devletin diğerlerine orantısız şekilde güçlenmesinin sonucunu Napoleonik savaşlarla tecrübe etmişlerdi. Bakıldığında iki devletinde duruşu, politikası değişmiş, bu da 1821 yılında başlayan Yunan ayaklanmasının yönünü değiştirmişti.

Tüm bu değişiklikler meydana gelirken, Osmanlı İmparatorluğu başka iç sorunlarla da uğraşıyordu. II. Mahmut, 1826 yılına gelindiğinde yeniçeri ayaklanmasını bastırmaya çalışıyordu. Bu durum ise Osmanlı devletinin ilerleme ve istikrar sağlayamadığını gösterdi. Yunan ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma yeteneğine meydan okudu aynı zamanda Rusya ve İngiltere'nin ona karşı olan politikalarına karşı güçsüz kaldı. Keza 1827 yılına gelindiğinde, Türk ve Mısır gemilerinden kurulu Osmanlı donanması, Navarin Körfezi'nde yakılmış, Osmanlı donanması büyük ölçüde tahrip edilmişti. Bakıldığında Yunan sorunu artık iç sorun olmaktan çıkmış ve bir Avrupa sorunu haline gelmişti. 1827'de Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Yunan direnişçileri lehine ortak müdahalesi, insanlığın ve Avrupa'nın geri kalanına duyulan ilgiye atıfta bulunularak haklı çıkarılmıştı.³⁹⁵ Ama aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü müteakip olası bir iktidar boşluğundan kaynaklanabilecek Avrupa düzeni için yaratılan etkilerden endişe duyuluyordu. Böyle bir çöküş Rusya'yı Akdeniz bölgesine daha yakınlaştıracak ve Avrupa'daki Viyana sonrası güç dengesini devirebilecekti.³⁹⁶

Rusya, Yunan halkının koruyucu rolünde 1828 yılında Osmanlı'ya savaş ilan etti. Oysaki Kutsal İttifak'ın birleşme gerekçeleri oldukça açıktı, nerede olursa olsun devrime karşı koymaktı. Fakat Rus Çarı, Osmanlı İmparatorunun yani aslında bir

³⁹³ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.393.

³⁹⁴ Henry Kissinger, **a.g.e.**, 2000, s.94.

³⁹⁵ Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s. 119-120

³⁹⁶ Navari, Cornelia, ve Green, Daniel ed., **a.g.e.**, s.115.

başka meşru hükümdarın aleyhine hareket ediyordu hem de yönettiği halklardan birinin bağımsızlık kazanmasına etki edecek biçimde. Bunu Müslüman hilâline karşı Ortodoks haçını savunma gerekçesi ile yaptığını söylüyordu.³⁹⁷ Bakıldığına ise bir devletin bireysel çıkarına yönelişi dışında bir şey görülüyordu. Kutsal İttifak ortak kültürün bunun merkezinde ortak dinin oluşturduğu ve özellikle monarşileri koruma konusunda belli kuralları olan bir yapı gibi gözüксе de mevzu bahis bireysel çıkarlar olduğunda o kurallar yok sayılmıştı. Devrime karşı olan ve devrimi boğmak isteyen Rusya, milliyetçilik ağı ile örülmüş Yunan ayaklanmasına destek veriyordu.

Her ne kadar Avusturya bunun karşısında dursa da Fransa, İngiltere ve Rusya'nın desteği ile Yunanistan bağımsızlık kazandı. Ayaklanmanın ve onun ardındaki savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nun artık mücadele edemeyeceği bir hal almasının ardından üç güç, 1830 Şubat'ındaki Londra Protokolünde, ortak koruma altında tamamen bağımsız bir Yunan devleti yaratmaya karar verdiler.³⁹⁸ Uluslararası toplumun sınırları genişlemişti. Viyana yerleşiminden sonra Avrupa Konseyinin ortak hegemonyası, bağımsız yerleşimci devletleri kabul etmeye de böylelikle başlamış oldu.³⁹⁹

Bu sorunu devletlerin bireysel çıkarlarının ele geçirmesine ve bir devletin orantısız güçlenmesine izin vermeden halletmiş oluyorlardı. Büyük güçler çok geçmeden kendi çıkarlarının ve prensiplerinin zorlaştığını görmüş olsalar da, varlığını sürdüren belli bir meşruiyet kazandı.⁴⁰⁰ Fakat bu sırada uluslararası toplumu tehdit edecek ve genel barışa meydan okuyacak Osmanlı İmparatorluğu merkezli yeni bir sorun yükseliyordu. Osmanlı Devleti, Yunan ayaklanmasını bastırmakta sorun yaşayınca, ayaklanmayı bastırması karşılığında Mehmet Ali Paşa'ya Mora Valiliğini teklif ederek yardım talebine bulunmuştu.⁴⁰¹ Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ile bu vaat imkânsız hale gelmiş ve maddi kayıpları nedeniyle Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanmıştı. Napoleon zamanında ve Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında kısmen yükseltilmiş olmasına rağmen, 1830 öncesi Avrupa'da kesin bir

³⁹⁷ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.389.

³⁹⁸ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.83.

³⁹⁹ Adam Watson, **a.g.e**, 2007, s.68.

⁴⁰⁰ Adam Watson, **a.g.e**, 1990, s.108.

⁴⁰¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C.V**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.115.

“Doğu Sorunu” yoktu.⁴⁰² Yunan ayaklanmasının ateşlediği bu fitil, uluslararası toplumu yeni sorunlara gebe bırakacaktı.

2.2. 1833 KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI

1798 yılında Napoleon’un Mısır’ı işgaline Osmanlı İmparatorluğu müdahale ederken zorlanmıştı ve o dönemde Osmanlı İmparatorluğuna yardım eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1801 yılında Mısır’a vali tayin edildi. Vali olduktan sonra Mısır’daki kargaşayı ortadan kaldırmak için, Kölemen beylerin bölgedeki tahakkümünü kırdı ve 1811 yılına gelindiğinde bölgeye tamamen hâkim oldu.⁴⁰³

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1820’lerde Mısır’ı modern bir devlet haline getirme, ekonomik olarak inşa etme, bölgesel olarak genişleme ve siyasi bağımsızlığını kazanma gibi hedeflerinin büyük bir bölümünü gerçekleştirdi. Alanlarını Sudan ve Arabistan’a uzattı, Avrupa tarzı bir ordu ve donanma yarattı ve Mısır’ın tarımını, iletişimini, kamu işlerini ve ticaretini modernleştirmeye başladı.⁴⁰⁴ Mısır’ın gelişim süreci oldukça başarılı ilerlemişti. Öyle ki 1824 yılında Osmanlı İmparatorluğu Yunan ayaklanmasını bastıramaması üzerine Kavalalı Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemişti.⁴⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğu’na yardım eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa’ya, Mora Valiliği vaat edilmiştir. Nitekim bu 1829 Edirne Antlaşmasının Yunanistan’ın bağımsızlığı ile sonuçlanmasıyla birlikte imkânsız hale gelmiştir.⁴⁰⁶ Aynı zamanda Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1830 yılında Avrupa’daki devrimci dalganın yarattığı kaos durumunu fırsata çevirmiş, Rusya ile savaşmaktan yorgun düşmüş Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ayaklanmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın harekete başlarken motivasyon nedenlerini kısaca özetlersek; Mısır’ın komşuları Sudan ve tüm Arabistan’da üstün güç haline gelmek, İstanbul’dan bağımsız hareket etmek, Mısır valiliğinin babadan oğula geçen bir yapıya dönüştürmek ve Suriye başta olmak

⁴⁰² R.B. Mowat, **a.g.e**, s.54.

⁴⁰³ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.22.

⁴⁰⁴ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, 726.

⁴⁰⁵ Mehmet Kocaoğlu, **a.g.e**, s.196.

⁴⁰⁶ Salih Kış, Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Anadolu Harekatı ve Konya Muharebesi, Selçuk Üniversitesi, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C: XXIII, s.145.

üzere belki de tüm Anadolu'yu ele geçirmektir.⁴⁰⁷ 1830 ve 1840 yılları arasında tam Doğu Sorunu keskin bir şekilde tanımlanmıştı. Artık Doğu Sorunu, Büyük Güçlerin karşılıklı ilişkilerini canlı bir şekilde etkiler hale gelmiştir.⁴⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı savunmada yetersiz kaldı. Nitekim isyan orduları Anadolu'nun içlerine kadar ilerledi ve Osmanlı İmparatorluğu yardım arayışına girmek zorunda bırakıldı. 1830 Devrimleri nedeniyle Avrupa, Osmanlı İmparatorluğunun yardım çağrısına olumlu yanıt veremedi. Uzun yıllardır savaşır durumda olduğu Rusya'dan başka destek çağrısına yanıt verecek kimse yoktu. Rusya, Mehmet Ali'nin İstanbul'u almasını ve Osmanlı'yı parçalamasını engellemek istedi. Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrol eden enerjik ve reformcu bir yönetici istemekteydi.⁴⁰⁹ Rusya adeta bu kriz durumunu fırsata çevirecekti ve yine bireysel çıkarlarını ön plana koyacaktı; böylelikle durum Avrupa'nın sorunu haline gelecekti. Buna sebep olan ilk konu 1833 yılında Rusya'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı desteğine karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşmasıdır. İkinci konu ise ortadan kalkan Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Güçleri miras kavgasına sürükleyecek olmasıdır.⁴¹⁰ Bu da Avrupa düzenini sağlayan uluslararası toplumun sonu demektir.

Söz konusu anlaşma Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ittifaktı; her iki devletten herhangi biri saldırıyla karşılaşsa diğeri ona yardım etme taahhüdünde bulunuyordu. Bu antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu, Rusya bir başka devlete karşı savaşa girmesi durumunda, Çanakkale Boğazı'nı yabancı savaş gemilerine kapatacak ama boğazlar Rusya'ya açık olacaktı.⁴¹¹ Hünkâr İskelesi Anlaşması, özellikle boğazlardaki bu ayrıcalıklar nedeniyle Rusya ile İngiltere arasında artan bir gerginliğe yol açacaktır ve Avrupa'yı soruna eğilmek zorunda bırakacaktır. Sonraki yedi yıl ise İngiltere, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı kırmaya çalışmıştır.⁴¹² Çünkü hem boğazlarda ayrıcalıklı bir konumu bulunan hem de

⁴⁰⁷ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1987, s. 119.

⁴⁰⁸ R.B. Mowat, **a.g.e.**, s.54.

⁴⁰⁹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.93.

⁴¹⁰ Namık Sinan Turan, **a.g.e.**, s.341.

⁴¹¹ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.423

⁴¹² Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.730.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hamisi olan Rusya, Avrupa için oldukça tehlikeliydi. İngiltere, Rusya'nın bu yeni politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi için bir başlangıç olduğu konusunda ikna olmuştu.⁴¹³

Bunun üzerine Avrupa duruma müdahil olup Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya baskı yapacak; bunun sonucunda 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalanacaktı. Mehmet Ali Paşa'ya, elinde bulundurduğu Mısır ve Girit valiliklerinin yanında Suriye valiliği; oğluna ise Cidde valiliği bunun yanı sıra Adana'dan vergi toplama hakkı verildi.⁴¹⁴ Bu antlaşmadan Osmanlı İmparatorluğu kadar Kavalalı Mehmet Ali Paşa'da memnun olmamıştı. Bu nedenle bu sorunun ikinci safhası yaşanacaktı. Bu safhanın yaşanacağını düşünen Avusturya, 1830 Devrimleri ile endişe duymuş ve bu soruna karşı kendi güvenliği için çeşitli önlemler almaya çalışmıştır.

Rusya'nın tek elli hâkimiyetinden çekinen Avusturya, Rusya'yı kontrol etme yollarına girişmiştir. Bunun için Rusya ile 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa konuları merkezinde Münchengrätz Antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmanın maddelerinde Osmanlı İmparatorluğunun güvenliği için birlikte çalışacak Avusturya-Rusya portresi çiziliyordu. İngiltere ise konvansiyonun Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmediğinden, bunun gizli Avusturya-Rusya bölgesel tasarımı olduğunu iddia etti.⁴¹⁵ Çünkü görünürde Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hanedanı altında otoritesi karşı herhangi bir tehdit sonucu mücadele edecekleri noktasında işbirliği yapmaya söz vermişlerdi. Gizli maddelerde ise Osmanlı İmparatoru'nun otoritesinin sarsılması ve sorunun Avrupa illerine uzaması sonucunda hanedanının devrilmesinin gerekliliğinden bahsetmiş; bu durumda da işbirliği yapmaya söz vermişlerdir.⁴¹⁶ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu gibi Avusturya'da çok-uluslu bir yapıya sahip bir devlettir. Balkanlardaki hareketler Avusturya için de tehdit oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini

⁴¹³ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.93.

⁴¹⁴ Mehmet Kocaoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

⁴¹⁵ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.732.

⁴¹⁶ Şinasi Altundağ, "Münchengrätz Muahedesi", **Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C: I, No:4, 2018, s.56-57.

oyan aynı halklar; Balkan Slavlarının ve özellikle Sırların hareketlerinin yarattığı tehdit onu bu sorunun Avrupa'ya sıçramaması adına önlem almaya itmişti.⁴¹⁷

1838 yılına gelindiğinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa; Mısır'da ve Suriye'de bağımsızlığını ilan etme niyetini ve Osmanlı İmparatorunun haklarını elinden alma konusundaki teklifini açıkladı. Fransa, İngiltere ve Avusturya bunu protesto etti ve bir Avrupa konferansı için çağrıda bulundular. Bu sırada İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaştı. Savaş tehdidi altında bulunan Osmanlı İmparatorluğuna, İngiltere bir ticaret antlaşması önerdi. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Antlaşmasında; Osmanlı İmparatorluğu, içindeki ticari tekelleri kaldırmaya ve düşük tarifeli bir sisteme geçmeye karar verdi. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu İngiliz ticareti ve etkisi ile yeniden canlanacağına ve modernize olacağına inandı, ayrıca amansız düşmanı Rusya'nın üzerindeki nüfuzunu kırıp onun yerine İngiltere'yi koydu.⁴¹⁸ Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasına Fransa sert tepki vermiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'yı da yanına çekmek adına onunla da ticaret antlaşması imzalamış ve Fransa'nın da siyasi desteğini aldığını düşünmüştür.⁴¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasındaki sorun 1838'de tekrar alevlendiğinde tüm Avrupa bir şekilde konunun içindeydi. 1838 yılına geldiğinde sorunlar ayyuka çıkmıştı; Kütahya Antlaşmasından duyulan rahatsızlık sebebiyle iki tarafta savaş hazırlıkları başlamıştı. İmparatorluk, 1839'da krize uluslararası bir çözüm arayışına girerek; Hünkâr İskelesi Antlaşmasında bahsi geçen haklarını çoktan terk etmiş oldu.⁴²⁰ İngiltere'den çekinen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için bir savaşı göze alamadı ve antlaşmanın ortadan kalkmasına tepkisiz kalarak, kriz ikinci kez nüksettiğinde Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte hareket etti. Fakat bu sefer de Fransa bu düzene karşı bir tehdit oluşturunuyordu. Özellikle Napoleon'un Mısır seferiyle birlikte buradaki Fransız nüfuzu güçlü bir duruma gelmişti.⁴²¹ Bu tarihten sonrada ekonomik ilişkiler ve dostluk devam etmişti. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğuna karşı Fransa, Mısır'a destek vermiştir. 1839

⁴¹⁷ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.119.

⁴¹⁸ Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.736.

⁴¹⁹ Mehmet Kocaoğlu, **a.g.e**, s. 204.

⁴²⁰ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.99.

⁴²¹ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.119.

yılında Nizip Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ile birlikte de Mısır'ın hak ettiklerini toplaması gerektiğini savunmuştur. Fransa kamuoyunda da önemsenen Kavalalı Mehmet Ali Paşa Fransa'da oldukça prestij sahibiydi; ayrıca Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ana tehdidinin Kavalalı Mehmet Ali Paşa değil, Rusya olduğuna inanıyordu.⁴²²

1839 yılında Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'yı yanında tutmak ve tekrar güçleneceğini belirtmek için Tanzimat Dönemini, Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek başlatacaktır. Bunun üzerine Fransa'nın kabul etmemesine rağmen, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 1840 yılında Londra'da bir antlaşma imzalanacak bu antlaşmaya göre ise; Mısır valiliği babadan oğula geçecek, Güney Suriye ve Akka valilikleri de Mehmet Ali Paşa'ya verilecekti.⁴²³ Bu antlaşma ile Avusturya, Prusya, İngiltere ve Rusya yani uluslararası toplumun dört devleti Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunacaklarını göstermiş ve garanti etmiş oldular. Aslında uluslararası toplumu oluşturan devletler ortak çıkar merkezinde hareket ediyorlar ve merkezde hareket etmeyen devleti ise dışlıyorlardı. Dört devlet, Doğu Sorununda birlikte duruyordu; onların işbirliği, 1814 yılındaki Fransa'ya karşı Chaumont Antlaşması'nın yenilenmesi gibiydi.⁴²⁴ Koalisyon üyeleri Osmanlı İmparatorluğu için fiili olarak eşit muamele etme pratiğini geliştirdiler. Çünkü Avrupalı üyelerin Osmanlı İmparatorluğu için bir politikası vardı; anarşi istemiyorlardı.⁴²⁵ Fransa'da bu tutumla kazanç elde edemeyeceğini anlamış ve taraf değiştirmiş, Avrupa düzeni içinde kalmayı tercih etmiştir. Avrupa'nın çıkarına olan ortak harekete ulaşılmıştı. Böylelikle Mısır sorunu uluslararası toplum yapısı içinde çözüme kavuşturulacaktı.

Bir diğer yandan Avrupa'nın güç dengesini bozacak olan 1833 Hünkâr İskelesi ile Rusya'nın boğazlarda elde ettiği üstün konum 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile elinden alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması ve Boğazların tüm ulusların savaş gemilerine kapalı tutulacağı hususlarında uzlaşmaya vardıkları Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa İttifakının, Kongre Sistemi içinde sorunu

⁴²² Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.738.

⁴²³ Mehmet Kocaoğlu, **a.g.e**, s. 206.

⁴²⁴ R.B. Mowat, **a.g.e**, s.67.

⁴²⁵ Adam Watson, **a.g.e**, s.254.

çözdüklerinin kanıtını oluşturmuştur.⁴²⁶ Bütün güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için ortak bir Avrupa çabası üzerinde anlaşmışlardı. Daha önce var olan çabanın biçimleri ya da içindeki görev ve sorumlulukların dağılımı üzerinde ortaya çıkan farklılıklar ne olursa olsun, bu husustaki oybirliğiyle Avrupa konsensüsünde hiçbir değişiklik olmamıştır.⁴²⁷ Başka bir deyişle, 1839-41 yılları arasındaki Yakınoğu krizi, on beş yıl sonra yaşanacak olan Kırım Savaşı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve bütünlüğü hakkında değil, Avrupa siyasetinin yapısı ve hizaları hakkındaydı. Meydan okumalarla karşı karşıya kalan iki hegemonik gücün, her birinin kendi alanında liderliği sürdürebilmesi için birlikte çalışmayı nasıl tercih ettiğini gösterdi.

Büyük ittifakın tüm bu tutumunda yine kolektif eylem tarzını görüyoruz. Kolektif eylemde, taraflar ortak çıkarın farkında olduğu zaman, dar görüşlü çıkarlarını koordine edebilir, hatta alt edebilir ve ortak bir politika izleyebilirler; bu şekilde iki büyük güç ortak bir nesne için işbirliği yaptığında, sadece birbirlerine yardım etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda birbirlerine bir kontrol görevi de veriyorlardı.⁴²⁸ Yunan ayaklanması ile başlayan bu süreç, Mısır krizi ile devam etmiş ama taraflar her iki krizi de kolektif eylem ile çözmüşlerdir.

3. AVRUPA'DA DEVRİM DALGASININ ULUSLARARASI TOPLUMA ETKİSİ

Napoleon'un emperyal düzeni, sarkacın Avrupa'daki çoklu bağımsızlıkların ortodoksluğundan ve meşruiyetinden uzaklaşmasının nedeniydi.⁴²⁹ Napoleon'un düzeni kısa sürdü, bunun sebep olduğu değişiklikler ise sürmeye devam etti. Kongre sistemi için 1822 Verona Kongresi son kongre olmuştu; 1823'ten sonra her devlet kendi derdine düşmüştü çünkü bir devrim dalgası başlamıştı.⁴³⁰ Napoleon'un ardından feodal sistemi tamir etmek isteyen Avrupa başarısız olacaktı. Keza 1820,

⁴²⁶ Stephen J. Lee, **a.g.e.**, s.58.

⁴²⁷ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.740.

⁴²⁸ Martin Wight, **a.g.e.**, s. 109-110

⁴²⁹ Adam Watson, **a.g.e.**, 1992, s.228-229.

⁴³⁰ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.50.

1830 ve 1840 yıllarında vuku bulan devrimler feodalizmi ve monarşinin mutlak yapısını derinden sarsacaktı.⁴³¹

1815-1848 yılları arasında Avrupa üç devrim dalgası yaşadı. Bunlardan ilki 1820'li yıllarda meydana gelen; İspanya, Napoli ve Yunanistan'dı. Bu devrimler sonucu Yunanistan bağımsızlığını kazandı, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması Avrupa'da fitili ateşledi. Rejimlerden ve 1815 düzeninden duyulan rahatsızlık açığa çıktı. Bu nedenle ikinci devrim dalgası kaçınılmaz oldu; devrim 1830'lu yıllarda Belçika, Polonya, Almanya, İtalya ve Fransa'da meydana geldi. Bu devrimler sonucu liberalizm Avrupa'da egemen hale geldi.⁴³² 1848 devrimleri de 1830 devriminin çözemediği sorunlardan ibaretti. Fakat 1848 devrimi ile özellikle Avrupa uluslararası toplumunun önemli gücü Avusturya büyük badireler atlatacaktı.

3.1. 1830 İHTİLALLERİ

1789 Devriminin hayaleti Avrupa'nın üzerinde dolaşıyordu, 1820'lerden itibaren bu hayalet görünür olmaya başlamıştı. Avrupa'da Fransa, Belçika, Polonya, İtalya ve Almanya'nın kimi yerlerinde ayaklanmalar meydana gelmiştir. 1830 devrimi, uluslararası alanda büyük ses getirecek ve büyük devletlerin karşılıklı ilişkileri üzerinde son derece önemli etkiler yapacaktır. Büyük ses getiren devrimin nedenleri ise her için başkaydı. Temelde ise sanayi devriminin arzda meydana getirdiği artışı karşılamayan talep nedeniyle yeni pazarlara ihtiyaç duyulması bunun içinse ekonomide serbestlik şartı aranması; fakat mutlak monarşilerin egemen olduğu bir yapıda bunun mümkün olmaması ile monarşilere karşı gerçekleştirilen ayaklanmalardı.⁴³³ Burjuva sınıfı güç kazanmak istiyordu. 1830 devrimleri aynı zamanda 1814-15 barış anlaşmasının belirli yönlerine karşı protestolarda içermekteydi. Büyük güçlerin hükümdarları ve devlet adamlarının, Avrupa devletlerine dayattığı yeni düzen, liberaller ve milliyetçiler tarafından, Avrupa halklarının isteklerini tatmin edemeyen eski bir düzen olarak kınanacaktı.⁴³⁴

⁴³¹ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e.**, s.295.

⁴³² Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s.125.

⁴³³ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s.215.

⁴³⁴ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.86.

Fransa’da 1830 Devrimi, 1824 yılında XVIII. Louis’in ölümü ile birlikte X. Charles kral olması ve 1789 Fransız Devriminin beşiği olmasına rağmen katı mutlak monarşiye dönmek için ısrarcı olmasından kaynaklanmaktadır. X. Charles’ın yürüttüğü uygulamalar sebebiyle halk ile arasındaki uçurum oldukça derinleşmişti ve Fransa’da liberal muhalefet artmıştı.⁴³⁵ Bununla birlikte 1830 yılında devrim gerçekleşti, Fransa’nın yeni kralı X. Charles’a göre daha liberal bir kral olacağına inanılan Louis-Philippe oldu. Bu liberal dönüşüm burjuva sınıfını memnun etmişti. Bunun yanı sıra İngiltere de, liberal kraldan memnundu fakat kendisi de katı bir monarşik anlayışı benimseyen devlet değildi. 1830 Temmuz’unun Fransız devrimi, hem devrim hem de savaşın hayaletleri gibi yükselirken, Viyana düzenini de tehlikeye atıyordu bu üç müttefik arasında bir birleşme duygusunu yeniden canlandırdı.⁴³⁶ Özellikle Rusya, Fransa tahtına Bourbon hanedanını yeniden getirmek için Kutsal İttifakı harekete geçirmeye çalışmıştı. Fakat bu girişimin başarısızlığa uğraması ile birlikte Rusya, Louis-Philippe’i tanımak zorunda kalmıştı bu da iki devletin ilişkilerini oldukça zedeleyecekti.⁴³⁷ Böylelikle Fransa ve İngiltere yaklaşırken, Rusya dışlanacaktı.

Ekonomik istikrarın 1820’lerde geri gelmesi ve şartların iyileşmesi ile birlikte 1815 düzenlemesinin doğurduğu rahatsızlıklarda gün yüzüne çıkmaya başladı.⁴³⁸ Belçika, Hollanda ile birleştirilmesinden son derece rahatsızdı ve bunun üzerine Belçika, 1830 yılında ayaklandı ve sonucunda Belçika bağımsızlık kazandı. Belçika’nın bağımsızlık kazanması bir kongre ile kararlaştırılmış bu da Viyana Kongresinin yarattığı Avrupa düzenine yakışır bir çözüm olmuştu. Yani Belçika’nın bağımsızlık kazanması bu düzeni bozmamış aksine bu düzen 1815 sistemi ile ilerlemiş ve kolektif eylem ile sorun çözülmüştü.⁴³⁹

Orta İtalya’da ve Almanya’da ise ayaklanma birlik olma amacıyla başlatılmıştı. Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılda, temel siyasi birim olarak kabul edilen “ulus” idi ve diğer örgütlenme ve sadakat biçimleri de kendilerini buna uygun

⁴³⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.115.

⁴³⁶ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.87.

⁴³⁷ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.414.

⁴³⁸ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.117.

⁴³⁹ Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.148-149.

hale getiriyordu.⁴⁴⁰ Almanya ve İtalya'da bunun sancısını çekiyordu. Ulusalcılığın merkezileşmesi, ulusal birlik için ayaklanmalara sebep olurken, çok uluslu imparatorluklarda bunlara karşı savaşmak zorunda kalıyordu. O nedenle bu olaylarda özellikle Kutsal İttifak birlikte hareket etti. Avusturya, İtalya ayaklanmasını şiddetle bastırırken, Almanya'da Prusya ile birliktelik için farklı bir yol geliştirerek Gümrük Birliğini (Zollverein) ilan etti.⁴⁴¹

Polonya ise Viyana Kongresi ardından üçe bölünmüştü ve Polonya'nın Rusya'ya ait kısmında bağımsızlık için bir ayaklanma çıktı. Birçok Polonyalı Fransa'dan destek bekledi fakat Louis Philippe diğer güçlerden çekindiği için bu mümkün olmadı.⁴⁴² Bu savaş Rus İmparatorluğu ile devrim sonucunda kurulmuş ve hiçbir Avrupa devleti tarafından tanınmamış bulunan Polonya devleti arasında kaldı. Polonyalı isyancıların Rusya'dan toprak koparmak istemeleri ile Avrupa tarafından onaylanmamasını sağlamış bu da Rusya'nın prestijini arttırmıştır.⁴⁴³ Böylelikle Avrupa bu savaşa müdahil olmazken, Münchengratz Antlaşması ile özellikle monarşilere karşı düzenlenen devrim hareketlerine karşı işbirliği yapacaklarını açıklayan Kutsal İttifak'ında desteğini alan Rusya bu ayaklanmayı bastırmıştır.

Her ne kadar dengeler ve ilişkiler devrim sırasında dönüşümler geçirmiş olsa da Avrupa birlikte durarak düzenini korumuştur. Bakıldığında ise 1830 devrimlerinin odak haline getirdiği bu fikir çatışması, uzun vadede devrimlerin kendilerinden daha önemliydi. 1832 yılının sonlarında büyük güçler devrimleri yatıştırmayı başarmıştı ancak bu fikir tamamen ortadan kaybolmuş değildi.

3.2. 1848 İHTİLALLERİ VE MACAR AYAKLANMASI

1830 Devrimlerinde mutlak monarşiler kendi halklarına karşı zafer kazanmıştı ve bu zafer pek uzun sürmemişti ama kazanımlar 1848 devrimlerinin tohumları atmıştır. 1789 Fransız Devrimi'nin ulusçuluğu artık durdurulamazdı ve

⁴⁴⁰ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.244.

⁴⁴¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.125-127.

⁴⁴² John Merriman, **A History Modern Europe: Volume Two From The French Revolution to the Present**, New York, W.W. Norton & Company, 1996, s.624

⁴⁴³ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.415-416.

tüm Avrupa'nın içine işlemiştir. Fransa'da ki bu eğilimler Napoleonik savaşlarla artmış hem de Avrupa'nın çoğunu devrime ve ideallerine karşı açık hale getirmiştir.

Fransa'da devrim 1789'dan beri var olan bir süreçti. 1848 devrimini ise 1830 devriminin sadece burjuvazinin kazancı olduğunu ve sonucun aslında demokratik olmadığını düşünen işçi sınıfı başlatmıştır.⁴⁴⁴ Devrim sonucu Fransa'da kitleler harekete geçmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Fransa'nın 1848 Devrimi ve cumhuriyeti ilan etmesi ile birlikte devrim Avrupa'ya ihraç edilecekti çünkü Avrupa'nın merkezinde olan büyük gücün bu hareketi küçük güçlerdeki devrim hareketlerinden daha etkili ve yayılması daha kolaydı. Böylelikle 1849 yılına gelindiğinde Fransa, tek revizyonist güç değildi; diğer devletler de ona katılmıştı.⁴⁴⁵ İlan edilen cumhuriyet yönetiminin ilk cumhurbaşkanı ise III. Napoleon yani Louis Napoleon olmuştur. 1852 yılında ise imparatorluğunu ilan edecektir.⁴⁴⁶ 1848 devrimleri monarşinin zaferi gibi dursa da bu cumhuriyet rejimine duyulan isteğin Fransa'nın özüne işlemiş olduğunu göstermiştir. Fransa özelinde 1848 devrimlerinin uluslararası topluma etkisine bakacak olursak; devrimin ardından gelen III. Napoleon, 1815 Viyana düzeninin ona karşı kurulduğu Napoleon'un yeğeniydi bu da III. Napoleon'u içten içe düzenle hesaplaşmak için çalışmaya itecekti.

İngiltere'de ise devrimin başlangıç noktası Sanayi Devriminden sonra benimsediği emek sömürü sisteminde yatmaktaydı.⁴⁴⁷ İngiltere endüstrileşmiş bir ülke olarak 1830'lardaki işveren sınıfların merkezde olduğu devrimlerde büyük bir korkuya kapılmamıştı. Fakat İngiltere'nin asıl korkusu Batı Avrupa'da gerçekleşecek işçi merkezli bir devrimdi.⁴⁴⁸ İngiltere, bu korkusuyla 1848 devrimleri sırasında yüzleşmiştir. İngiltere işçilere çeşitli haklar vererek bu devrimi atlatmış böylece genel devrimci ritimden ayrılmıştır. İsviçre ise İngiltere'nin aksine iç savaşla karşı karşıya kalmıştır. İsviçre, 1815 Viyana düzeninden sonra çeşitli kantonlara ayrılmıştı ama bu kantonların arasında mezhepsel farklılıklar vardı. Katoliklik ve Protestanlık

⁴⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, 134.

⁴⁴⁵ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.110.

⁴⁴⁶ Stephen Lee, **a.g.e**, s.76.

⁴⁴⁷ Toktamış Ateş, **a.g.e**, s.240

⁴⁴⁸ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.138.

temelinde başlayan anlaşmazlıklar İsviçre’de ayaklanmaya sebep oldu.⁴⁴⁹ Bu ayaklanma sonucu İsviçre Federal Anayasa ile daha liberal bir görüntü elde etti. Yine 1848 devrimleri ile Hollanda meşruti monarşi, Danimarka çift meclisli parlamentoya geçmiştir bu da uluslararası toplumunun liberalleşmesi noktasını göz önüne çıkarmaktadır.

1848 yılında orta sınıf, 1815 Viyana Düzeninden duyduğu hoşnutsuzluk ve hanedan meşruiyeti sebebi ile başta Fransa, Almanya ve İtalya toprakları olmak üzere birçok Avrupa toplumunda devrimler başlattı.⁴⁵⁰ Elbette ki monarşiler böylesi bir devrim dalgasını her ne kadar bekliyorlarsa da yine de hazır değillerdi. Nitekim Avusturya, 1848 Devrimlerinde, 1815 Viyana Kongresinde aldığı sorumluluklar nedeniyle içte ve dışta birçok ayaklanma ile baş etmek zorunda kalmıştı. Macaristan, İtalya ve Almanya’daki devrimci dalga, yüzünü Viyana’ya dönmüştür.⁴⁵¹ Fakat başlangıçta sadece, İtalyanlar ve Macarlar tehditkâr konumda bulunuyorlardı. Polonya ve Sırp milliyetçiliği, monarşinin dışında, onunkinden daha büyük bir potansiyel tehlikeyi temsil ediyordu. Almanlar ise hala monarşiye bağlıydılar ve diğer etnik gruplar hala hareketsizdi.⁴⁵² İlk olarak İtalya ve Almanya üzerinde duracağız. Sonrasında tez konumuzla ilgisinden dolayı Macar Ayaklanmasından bahsedeceğiz.

İtalya, 1830 devrimleri ile aynı amacı taşıyordu yani tek bir devlet için birlik kurmaya çalışıyordu. Aslında 1815 sonrası İtalya ve Almanya sorunları Avrupa politikası için kronik temalar haline gelmişlerdi. İtalyan teması 1840’lı yıllarda temelde değişmeden devam etti: Avusturya’nın liderliğinin azalması ve bağımsızlık hareketinin büyümesi, bağımsızlıkla birlikte İtalyan birliğinin sağlanması idi. Fakat kaderi 1830 ile aynı olacaktı ve Avusturya tarafından bu ayaklanmada bastırılacaktı. Bu ihtilalle birlikte İtalya’da sağlanması istenen birlik için Avusturya’yı saf dışı etme gereksinimi kesinleşmiştir.⁴⁵³ 1830 devrimleriyle yine paralel bir amaç taşıyan Almanya’da birlik için ayaklanmıştır; Prusya ise bu birliğe öncülük etmek istemiştir. Fakat Almanya’nın birleşmesi hususunda karşısında Avusturya’yı bulmuştur.

⁴⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, 133

⁴⁵⁰ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.244

⁴⁵¹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.107.

⁴⁵² Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.776.

⁴⁵³ Toktamış Ateş, **a.g.e**, 234-235.

Rusya'nın desteğini alan Avusturya, Olmütz Antlaşması ile Prusya'yı bu amacından vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Prusya'da, Almanya'da var olacak bir birliğin Avusturya'yı saf dışı etmeden olmayacağını anlamıştır, her iki devrimde gelecek için Avusturya'yı hedef haline getirmiştir.

1848 Devrimlerinin bu tez için en önemli kısmı şüphesiz Macar ayaklanmasıdır. İmparatorluğun girdiği uzun savaşların masraflarının Macaristan'a getirdiği yük, II. Joseph dönemindeki merkezîyetçi reformlar, diğer yandan Macaristan'da sanayi devriminin etkilerinin hissedilmesi ile ortaya çıkan Macar burjuvazisinin kendi ihtiyacını karşılayabilmesi gibi nedenler Macaristan'ın Avusturya'dan ayrılma isteğinin nedenleri olarak söylenebilir.⁴⁵⁴ İtalya ve Almanya'da ki ayaklanmalardan farklı olarak Macaristan, Avusturya toprak bütünlüğü için bir tehditti ve başarıya en yakın ayaklanmaydı. Metternich'in Macaristan için uyguladığı politikalar ise büyük başarısızlıklar ile sonuçlandı çünkü bu politikalar gerçekten güçlenmiş Macar halkı için oldukça yetersizdi. Avusturya için en kötü darbe Macaristan'dan geldi, aynı ay içinde Avusturya'nın otoritesi neredeyse tamamen ortadan kayboldu ve Kossuth yönetimindeki ulusal hükümet ve güçlü ordular, yenilmez generaller ortaya çıktı.⁴⁵⁵ Viyana'ya karşı gerçekleştirilen devrimin lideri Kossuth art arda zaferler kazanıyordu; Metternich istifa etmişti, Macaristan ise artık bağımsızdı. Bu Avusturya'yı ve uluslararası toplumu derinden sarsmıştı. Ama aynı zamanda Macaristan için sonun başlangıcı olmuştu, Macaristan'ın meydana getirdiği bu oluşum yalnızca imparatorluğun merkezi yapısını restore etmekle kalmıyordu; aynı zamanda Macarları daha en baştan Avrupa'nın yarattığı ahengin dışına itiyordu.⁴⁵⁶ Çünkü Avusturya'yı güçsüz duruma düşürmüştü bu da Avusturya'nın 1815 sonrası oluşan uluslararası toplumun dengeleyicisi rolüne büyük bir darbe indirmişti.

Macaristan'ın bağımsızlığının ardından Hırvatistan'da aynı şekilde Macaristan'dan kopup bağımsız olmak için Macaristan'a karşı ayaklanmıştı.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.143.

⁴⁵⁵ R.B. Mowat, **a.g.e**, s.96.

⁴⁵⁶ Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.147.

⁴⁵⁷ Jonathan Sperber, **The European Revolutions, 1848-1851**, Cambridge, Cambridge University Press, 2 bs, s.100.

Avusturya, Hırvatistan'ı destekliyordu çünkü Macaristan'ın güçsüzlüğü onu tekrar topraklarına katmak anlamına geliyordu. Fakat bunu tek başına yapamayacak kadar güçsüzdü bu nedenle Rusya'dan Kutsal İttifakın bir üyesi olarak ve Münchengrätz Anlaşmasını da hatırlatarak Macar ayaklanmasını bastırmak için yardım etmesini istedi. Rusya'da, Avusturya'nın güçsüz duruma düşmesinden etkileneceğinden dolayı Avusturya lehine müdahalede bulundu. Rusya'nın müdahalesi sayesinde Avusturya İmparatorluğu, prestiji bakımından son derece önemli olan kesin bir zafer kazandı.⁴⁵⁸ Her ne kadar Rusya'nın topraklarını ele geçirmesinden çekinse de korktuğu gibi olmamıştı; Rusya ayaklanmayı bastırmış ardından Avusturya topraklarını terk etmişti. Avusturya'nın tamamen iyileşmesi, 1849–51 yıllarının en önemli gelişmesiydi. Elbette ki bu Rus askeri ve diplomatik yardımı olmadan ulaşılamazdı.

Bakıldığında İngiltere'de Macaristan'ın bağımsızlık kazanmasına ve Avusturya'nın güçsüz durumuna düşmesine karşıydı. Uluslararası toplum için bu konu çok önemliydi, çünkü Avusturya'nın güçsüzleşmesi tüm dengeleri alt-üst eder, 1815 düzeninin yok edilmesi riskini yaratabilirdi. Bu nedenle Macaristan konusunda iki büyük güçte aynı tarafta savaştılar.⁴⁵⁹ Bu da uluslararası toplumun hala hayatta olduğunu gösteriyordu. Macar ayaklanması yanlış zamanda yanlış yerde meydana gelmiş ve uluslararası toplumun etkin bir biçimde işlediğini bizlere ispatlamıştır.⁴⁶⁰

Macar ayaklanmasının bir diğer önemli yanı ise Rus ordularından kaçan Macar isyancılarının Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması ile birlikte başlayan süreçtir. Bu süreçte Rusya, Osmanlı'dan mültecileri istemiş hatta bunun için nota vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu mültecileri geri vermemiş mültecilerden Müslüman olanların kalmasına izin verirken, diğerlerini ise yine Rusya'ya teslim etmeyerek imparatorluk dışına göndermiştir.⁴⁶¹ Bu durum Osmanlı'nın, İngiltere ve Fransa kamuoyunda prestijini oldukça arttırmıştır. Daha spesifik olmak gerekirse, 1840'ların uluslararası olayları, Viyana sistemine eşit güçle saldıran devrimlerin

⁴⁵⁸ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.434.

⁴⁵⁹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.108.

⁴⁶⁰ Burak Samih Gülboy, **a.g.e**, s.149.

⁴⁶¹ S. Adolphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul, İstanbul Askeri Matbaa, 1943, s. 41-42.

neden Viyana sistemini aşağıya çekmeyi başarabileceğini anlamamıza yardımcı olmuş.⁴⁶² Avusturya'nın kilit konumunu hatırlatmıştır. Avusturya'nın zor durumda kalması ile Avrupa düzeninin çöküş tehdidiyle yüz yüze getiren kriz, katılımcıların bu gelişmelere ve onların etkilerine direnmelerine, bu etkilere karşı birlikte hareket etmelerine neden olmuştur.⁴⁶³

1815'ten beri barışı korumak için birlikte hareket eden devletler, 1848 devrimlerinde de aynı motivasyonla hareket etmiş, barışı ve düzeni korumuşlardır. Devrimci dalganın yarattığı krizi fırsata çevirme yoluna sapmayan Avrupalı devletler birbirleri aleyhine çalışmayarak, 1848'i de kolektif bir biçimde atlatmıştır. Bakıldığında Avrupa uluslararası toplumu, milletler-ötesi devrimsel parçalanmaya oldukça açıktı.⁴⁶⁴ Fakat uluslararası toplum bu tehlikeyi de başarılı bir biçimde atlatmıştır.

İlk döneminde Beşli İttifak belli bir meşruiyet kazandı; düzeni ve barışı korumak için yeterli bir şekilde işlev gördü. İkinci döneminde ise değişim güçleri ve milliyetçi bağımsızlıktan kurtulma arzusu kolektif otoriteyi gevşetti. Fakat uluslararası toplumun beş üyesi toplu hegemonyanın kazandığı meşruiyet mantosunu kullanarak ittifakın zayıflamasına engel oldu.⁴⁶⁵

⁴⁶² Paul W. Schroeder, **a.g.e**, s.764-765.

⁴⁶³ William Doyle, **a.g.e**, s.378.

⁴⁶⁴ Martin Wight, **a.g.e**, 1977, s.35.

⁴⁶⁵ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.255.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI VE ULUSLARARASI TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT'TAN ISLAHAT'A ORTAK DEĞERİN PAYLAŞIMI

İngiliz okulunun uluslararası toplum anlayışına bakıldığında, kuşkusuz, modern Avrupa politik, felsefi ve yasal geleneklerinin yanı sıra Avrupa diplomasisinin deneyimi de derinlemesine kök salmıştır.⁴⁶⁶ 1815 sonrası Avrupa merkezli bu uluslararası toplum ve onun diplomasi anlayışı Osmanlı İmparatorluğu'nun yetişmesi ve özümsemesi gereken bir unsurdur. Böylelikle bu toplumun sınırları genişlerken Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası toplumun düzeni ve devamı için önemli bir hale gelebilecekti.

İngiliz Okulu'nu ilgilendiren unsur, uluslararası toplumdaki düzenin devam etmesiydi. Devletlerin düzeni yönetmelerini sağlamak için evrimleşen yapılar uluslararası hukuk ve diplomasi gibi kurumlar, teori veya felsefe olmaktan ziyade uygulama odaklı yapılarıdır.⁴⁶⁷ Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kurumları benimsemesi ve onlara ayak uydurması on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen önemli olaylardandır. Her ne kadar Avrupa güçler dengesinin bir parçası olsa da, Avrupa merkezli uluslararası toplumunun üyesi olmayan Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa ile ilişkisini eşit iki güç ilişkisi olarak tanımlamamıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa sisteminin tam bir üyesi haline gelmiş ve Avrupa'dan oldukça etkilenmiştir.⁴⁶⁸

Osmanlı imparatorluğu geçmişten beri Avrupa ile etkileşimde bulunmuş ve daha sonra Avrupa uluslararası topluluğunun Vestfalya kurumları olarak bilinen güç dengesi, savaş, diplomasi, uluslararası hukuk ve büyük güç yönetiminin oluşumunda

⁴⁶⁶ Xiaoming Zhang, "China in the conception of international society: the English School's engagements with China," **Review of International Studies**, C:XXXVII, No: 2, 2011, s.785.

⁴⁶⁷ Tim Dunne ve Richard Devetak, "Civilising statecraft: Andrew Linklater and comparative sociologies of states-systems," **Review of International Studies**, C:XLIII, No:4, 2017, s.691.

⁴⁶⁸ Nuri Yurdusev, "The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society", Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez ed., **International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level**, London, Palgrave Macmillan, 2009, s.89.

büyük rol oynamıştır.⁴⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu bu kurumların oluşmasında katkıda bulunmasının yanı sıra zamanla bu kurumları içselleştirmiştir. Osmanlılar ayrıca Avrupa diplomasisinin araçlarını kullanarak onları bazı açılardan şekillendirmeye yardım etmişlerdir.⁴⁷⁰ Bu şekillendirme ve ortak değer paylaşımı, Osmanlı İmparatorluğu'na uluslararası toplumun kapılarını açmıştır. Keza, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sürtüşmede İngiltere ve Fransa, Ortodoks Rusya yerine Müslüman ama ortak değerlerini özümseyen Osmanlı İmparatorluğunu desteklemiştir.

1.1. REFORM DÖNEMİNİN BAŞLANGICI: ASKERİ REFORMLAR

17. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgileri oldukça yıkıcıydı. 1683 yılında başlayan ve 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile son bulan yıpratıcı savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemekte olduğunu ilk belirtiyordu.⁴⁷¹ Karlofça Antlaşması ile kaybettiklerini kazanmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu ardından 1715-1718 yılında Avusturyalılarla savaşmış ve Pasarofça Antlaşması ile yine ezici bir yenilgi almıştır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'dan askeri geri kalmışlığın bu yenilgilerde etken olduğunu düşünmüş ve askeri reformlar yapmaya başlamıştır. Bu reformlara, 1740 yılında başlanmış ve reformların içeriği daha çok yeni silahlar edinme ve topçu birliğini yeniden kurma merkezli olmuştur.⁴⁷²

İlk askeri reformlar istenilen ilerlemeyi sağlayamamıştır ve görünüşte yenilmez, büyük güç Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, askeri yenilgiler almaya devam etmiştir. İlk olarak, Kırım, 1774 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rusya'ya yenilgisinin ardından imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu kaybedilmiştir. Böylelikle Kırım bağımsızlık elde etmişti. Yine 1788-1791 yılları arasında Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlarda Osmanlı

⁴⁶⁹ Nuri Yurdusev, **a.g.e.**, s.70–79.

⁴⁷⁰ Adam Watson, **a.g.e.**, s.218

⁴⁷¹ Avigdor Levy, “Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century”, **Middle Eastern Studies**, C:XVIII, No: 3, 1982, s.231.

⁴⁷² Odile Moreau, **Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914**, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.2.

İmparatorluğu'nun yenilgisi ile sonuçlanmıştır. III. Selim bu yenilgilerin ardından 1792 yılında, yetmiş iki maddeden oluşan "Nizam-ı Cedit" başlığı altında askeri alanda yapacağı yenilikleri açıkladığı reform programını hazırlamıştır.⁴⁷³ Bu programa göre yeniçeri ordusu kaldırılmadan Nizam-ı Cedit adında bir ordu kurulacaktı ve Nizam-ı Cedit ordusu yeniçeri ordusundan farklı olarak modern teknikleri benimseyecekti. III. Selim, Osmanlı İmparatorluğunun askeri yapısını düzenlemeyi sürdürürken, 1798 yılında Napoleon, Mısır seferini gerçekleştirmişti. Her ne kadar III. Selim, Napoleon'u bir kâfir tiran olarak göstermek üzerine harekete geçse de Napoleon, Mısır seferinde başarıya ulaşmıştır.⁴⁷⁴ Sorun diğer büyük güçlerin müdahalesi ile kontrol altına alınmış olsa da III. Selim yenilgiler ve kayıplar ardından daha köklü askeri reformlar yapmak için harekete geçmiştir. Fakat Nizam-ı Cedit ordusu yeniçerilerin ve yeniçerilerin taraftarlarının hoşnutsuzluğu ile karşılaşmış, yeniçeriler sonlarının yaklaştığını anlamış ve III. Selim tahtından olmuştur. III. Selim'in (1789-1807) askeri reformları göreceli olarak başarısızlıkla sonuçlanmış ve devleti, parçalanmanın eşiğine getirmiştir.⁴⁷⁵

III. Selim ardından tahta çıkan II. Mahmut 1839 yılına kadar hüküm sürmüştür. II. Mahmut, III. Selim'den çok daha güçlü ve çok daha başarılı bir reformcu olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁶ Elbette ki III. Selim ve II. Mahmut saltanatları arasında birçok bağlantı da mevcuttur. Her ikisi de İmparatorluk içindeki düzensizlik ve anarşi sorununu çözmek istemekteydi.⁴⁷⁷ Çünkü bu düzensizlik ve anarşi imparatorluğun sonu olabilirdi. II. Mahmut, III. Selim'in zayıflığının ve kararsızlığının sonuçlarına da tanık olmuş bunun yanı sıra Nizam-ı Cedit programında kurulan sınırlı reformların bile ne kadar başarılı olduğunu görmüştür. Saltanatının başlarında II. Mahmut şunları fark etmiştir: başarılı olmak için reformlar sadece birkaç askeri unsuru değil, Osmanlı kurumlarının ve toplumunun bütün

⁴⁷³ Oya Şenyurt, "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", **Bilig**, C: CXIX, Sayı: 78, 2016, s.202.

⁴⁷⁴ Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", **The American Historical Review**, C:CVII, NO:3, 2002, s.778.

⁴⁷⁵ Avigdor Levy, **a.g.e**, s.231.

⁴⁷⁶ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, C: 11, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s.1.

⁴⁷⁷ Şerif Mardin, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish**, New York, Syracuse University Press, 6.bs, 2000, s.147.

alanını kapsamak zorundaydı; reform gerçekleştirilen kurumların işleyebilmesinin tek yolu, değiştirdikleri kurumların imha edilmesi idi, böylece yerine kurulan kurumların faaliyetlerini engelleyemezdi; reformlar dikkatlice planlanmalı ve denenmeden önce güvence altına alınmalıydı.⁴⁷⁸ Bu düşünceler, daha sonraki yıllarda II. Mahmut'un reform politikasının temeli olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim III. Selim'in yeniçerileri kaldırmadan Nizam-ı Cedit ordusunu kurma hatasını II. Mahmut yenilemedi ve 1826 yılında yeniçerileri kaldırarak askeri reformları arzu edilen yere getirdi. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, esas olarak, tek başına olmasa da, bir askeri reformlar meselesi olan Türk modernleşmesi aşaması sona erdi.⁴⁷⁹ Yeniçeri ocağının kaldırılması reformların uygulanması önündeki engeli kaldırdı ve Osmanlı İmparatorluğunu uzun zamandır tehdit eden düzensizlik ve anarşi sorununu çözdü. Osmanlı İmparatorluğunu korumak isteyen Osmanlı sultanı ise iddialı bir modernleşme ve reformlar çağını başlatmak üzereydi.⁴⁸⁰

1.2. ORTAK DEĞERİN PAYLAŞIMI: TANZİMAT DÖNEMİ

Askeri reformların sona ermesi ile birlikte II. Mahmut, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok alanda köklü reformlar meydana getirmiştir. Tezimiz için önemli olan kısım ise II. Mahmut döneminde dönüşen Hariciye Nezareti ve değişen diplomatik alışkanlıklar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile paylaştığı ortak değerlerdir. İngiliz Okulu'nun ayırt edici yönlerinden biride aslında kaba gücün yeterli olmaması ve diplomasiinin de önemli olmasıdır. Bu perspektiften bakıldığında savaş ve diplomasi uluslararası toplumdaki düzeni devam ettiren unsurlardandır.

Diplomasi, devletlerarasında her türlü barışçıl etkileşim, iletişimi içerir. Bu iletişim, uluslararası toplumun devamında merkezi bir rol oynar.⁴⁸¹ Uluslararası toplumun kilit rolünü oynayan diplomasi, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içinde önemli bir kavram haline gelmiştir. Çünkü Avrupa'nın diğer

⁴⁷⁸ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁷⁹ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.147.

⁴⁸⁰ Paul W. Schroeder, **a.g.e.**, s.726.

⁴⁸¹ Alan James, "System or Society?", **Review of International Studies**, C:XIX, 1993, s.275.

büyük devletleri ile karşılaştırıldığında, imparatorluğun güçsüzlüğü nedeniyle, toprakların ve devletin çıkarlarının korunması, silahlı güçlerin kullanımından daha çok diplomasi ve uzlaşma arayışlarına bağlı hale gelmişti.⁴⁸²

Diplomasi mekanizmasının Osmanlı İmparatorluğu için önem kazanması bir bakıma 1789 Fransız Devrimi ardından Napoleonik savaşların bıraktığı izlerin etkisiydi. Şüphesiz çok uluslu imparatorluklar için milliyetçilik ideolojisinin görünürlük kazanması bir dezavantajdı. Bu sırada Avrupa büyük depremler atlatmış ve çağdaş dünyaya adım atmış uluslararası toplum gibi bir yapıyı oluşturmuşken; Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzeysel reformlardan daha ciddi ıslahatlar gerçekleştirmesi artık bir bakıma zorunluydu.⁴⁸³ Çünkü milliyetçi hareketlerin yayılması; ilk olarak 1804 yılında Sırp isyanı ardından 1821 yılında Yunan isyanı ile görünürlük kazanması Osmanlı İmparatorluğu için oldukça yeni bir tehditti. Bu isyanlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun artık daha ciddi sorunları vardı. İmparatorluk, bu ve diğer krizlere karşılık olarak, kendisini Osmanlı yöneticileri ve özneler arasındaki emperyal ilişkiyi yeniden tanımlayan hızlı bir modernleşme çağına başlayacaktı.⁴⁸⁴

Modernleşmenin ilk ayağı, 1821 Yunan ayaklanması sonucu bürokraside gerçekleşecekti. Çünkü Yunan ayaklanması öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu Rum tercümanlar kullanmaktaydı fakat bu ayaklanma Rum tercümanlara olan güvenin sarsılmasına neden oldu.⁴⁸⁵ Rum tercümanlara güvenin yok olmasının ardından 1821 yılında Tercüme Odası kurularak yabancı dil öğretimi yaygınlaştırılmıştı. Tercüme Odasının başlangıçtaki amacı Yunanlıların yerine geçen Osmanlı gençleri yetiştirmektir.⁴⁸⁶ Fakat kurum yeni tip bürokratların Osmanlı İmparatorluğunda varlık göstermesinin merkezi olacaktı. Bu kurum Mustafa Reşit de dâhil, gelecek

⁴⁸² Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesi", çev. Hayrettin Pınar, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu ed., **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Phonix Yayınevi, 2006, s.189.

⁴⁸³ Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Uluslararası Durum", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler**, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.6.

⁴⁸⁴ Ussama Makdisi, **a.g.e.**, s.778.

⁴⁸⁵ Danold Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Bs, 2005, s.106.

⁴⁸⁶ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **a.g.e.**, s.38-39.

dönemin önemli devlet adamlarının da içerisinde yer aldığı çok saygın ve önemli bir kurumdur. 1830'larda başlamış, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonrası Rusya ile ittifak sağlayan bürokratlar bu kurumun yetiştirdiği bürokratlardır. Dahası bu bürokratlar Rusya ile ittifakın Avrupa'nın soruna eğilmesini sağlayacağını düşünerek 1833 yılı Hünkâr İskelesi Antlaşmasını düzenlemiştir. Bu bürokratlar dış politikada farklı bir bakış açısına sahip, dil bilen kimselerdir. Dil bilmeleri ve yabancı dil hâkimiyetleri diplomatik katılımı öğrenmelerinin önemli bir parçasıydı.⁴⁸⁷ Her ne kadar daimi elçilikler III. Selim zamanında açılmış ve yabancı dil öğrenimine önem verilmişse de Avrupa'nın iyi yetişmiş diplomatları ile başa çıkmada yetersiz kalmıştır.⁴⁸⁸ III. Selim döneminin büyükelçilerinin başarısızlıklarının arkasında dil bilmemeleri sonucu güvenilirliği kuşkulu tercümanlarla işi yürütmeleri, İstanbul ile iletişimde yaşanan aksaklıklar vardı. III. Selim döneminde yurtdışına gönderilen elçiler, bu olayı bir çeşit sürgün, ceza, yükselmelerini engelleyen bir durum olarak görüyorlardı.⁴⁸⁹ II. Mahmut bu bakış açısını yıkmış ve bu sorunu çözmüştür. Çünkü Avrupa uluslararası toplumunun bir kuruluşu olarak diplomasi, yerleşik elçilikler, protokol kuralları, karşılıklılık, elçilerin hak ve dokunulmazlıklarını, çok taraflı konferansları ve arabuluculuğu içermekteydi.⁴⁹⁰ Şüphesiz II. Mahmut buna adapte olmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı için önemi konusunda oldukça bilinçliydi.

II. Mahmut hem ülke içinde hem de dışında etkinlik kazanmak için çalışmıştır. 1831 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi gazetesi olan Takvîm-i Vekâyî gazetesini Fransızca, Rumca, Ermenice ve Arapça yayınlamış ve dış dünyayla iletişim kurma süreci başlamıştır.⁴⁹¹ Dış dünyayla kurulan iletişimin yanı sıra dış ilişkileri yürütmek için önemli bir adım atılmış 1836 yılında Hariciye Nezareti kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası topluma uyum sağlamak için adımlar atmıştır. Çünkü diplomasi uluslararası toplum için oldukça önemlidir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Linda Quayle, "Bridging the gap: an 'English School' perspective on ASEAN and regional civil society." *The Pacific Review*, C:II, No.2, 2012, s.210.

⁴⁸⁸ Bernard Lewis, "The impact of the French Revolution on Turkey." *Cahiers d'Histoire Mondiale. Journal of World History. Cuadernos de Historia Mundial*, C:I, No:1, 1953, s.111.

⁴⁸⁹ Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s.352-353.

⁴⁹⁰ Nuri Yurdusev, *a.g.e.*, 2009, s. 75.

⁴⁹¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw: *a.g.e.*, s.35.

⁴⁹² Hedley Bull, *a.g.e.*, 2002, s.161.

Diplomasinin yanı sıra II. Mahmut, Avrupa değerlerinden devletle halk arasındaki ilişkilerin eşitliğe dayanması hususunda da düşünmekteydi. Bu eşitliğin sağlanması Avrupa uygarlığına girmek için zarardan çok fayda sağlayabilirdi; bu olanlar aracılığıyla Avrupa devletlerinin genel hukukuna bağlanmış olma isteklerini belirtmiş olacaktı.⁴⁹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun öne çıkan yeni tip bürokratlarından biri hiç şüphesiz Mustafa Reşit Paşa'dır. Özellikle "diplomasi topluluğu" olarak adlandırılan, uluslararası toplumun var olup olmadığı sorusunun formüle edilmesi yerleşik elçilere ait bir sistem olarak bilinen bir ilişki ağı olarak tanımlanabilir olmasına bağlıdır.⁴⁹⁴ O dönem Mustafa Reşit Paşa'nın, İngiliz elçisi Lord Stratford Canning ile kurduğu dostluk uluslararası topluma yaklaşan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu ilişki ağının bir sonucudur. İlk başta Lord Stratford Canning'in Osmanlı İmparatorluğu için beslediği düşünceler pek olumlu olmasa da Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği saldırgan politikaları gördükçe değişmiştir.⁴⁹⁵ Keza Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanını fırsat bilen Rusya, uluslararası topluma aykırı olarak Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli ayrıcalıklar elde etmeye çalışmıştır. Lord Stratford Canning'in düşüncelerini olumsuzdan olumluya döndürmekte şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni diplomasi anlayışının bir başarısıydı. Çünkü diplomasi pes etmemekle de ilgilidir ve devletler için her zaman başarılı olacağına dair bir garantisi mevcut değildir.⁴⁹⁶ Lord Stratford Canning'in yanı sıra İngiltere'nin de Osmanlı İmparatorluğu için politikasını değiştirmiş ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasının uluslararası toplumun devamı açısından önemli olduğuna kanaat getirmiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Reşit Paşa elçiliğinden itibaren Avrupa kamuoyunda, Osmanlı İmparatorluğu için takınılan olumsuz tavırları olumluya dönüştürmeye uğraşmıştır. II. Mahmut ve Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açısının değişimi için yeni hamleler planlamıştır.

⁴⁹³ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", **Belleten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, 1964, s.595.

⁴⁹⁴ Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s.92.

⁴⁹⁵ Ahmet Dönmez, **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s.73.

⁴⁹⁶ Linda Quayle, **a.g.e.**, s.211.

Yeni stratejilerden en önemlisi Tanzimat Fermanı'nın da belkemiğini oluşturacak eşitlik düşüncesinin yerleşmesi ve kabul görmesidir. Osmanlı İmparatorluğu o zamana dek Hristiyan ve diğer gayrimüslimlere tolerans gösteren ama asla eşit olarak kabul etmeyen, devlet ile İslam arasındaki güçlü ilişki ağı ile örülmüş bir devlettir.⁴⁹⁷ Osmanlıların bu İslam dini ile örülmüş rejimi "millet sistemi" olarak nitelenir. Burada kullanılan "millet" sözcüğü Osmanlıların kullandığı "cemaat" sözcüğü ile eş anlamdadır ve günümüzdeki anlamı ile oldukça farklıdır.⁴⁹⁸ Osmanlı'daki millet sisteminin temelinde dinsel inançlar vardı ve kimlik tanımlamaları da bunun üzerinden yapılır. Ön plânda Müslüman ve Hristiyan olmak üzere, iki bölüme ayrılmış olan halk, bundan sonra ve bilhassa ikinci bölümde cemaatler halinde teşkilatlanmıştı. Milli kimlikler var olsa da onun üstünde herkes kendini Osmanlı vatandaşı olarak hissetmekteydi. Bunun yanı sıra asıl tanımlamalar ve ayrımlar bir dine ve dinin mezhebine göre Katolik, Protestan, Ortodoks, Gregoryen Ermeni, Musevi ya da Müslüman mantığı ile yapıldı. Ama dinler ve mezhepler kendi arasında hiyerarşik bir sistem oluşturuyordu. İmparatorluk Müslümanlar tarafından yönetiliyordu; yasaları İslam dininin yasalarına dayanıyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu Avrupa nezdinde yeni ve çağdaş bir imaj yaratmak istiyordu.

1839 yılında meydana gelen bir olay bunda etkili olmuş ve yenilikleri kaçınılmaz hale sokmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tekrar ayaklanması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ayrıca büyük güçlerden Fransa'nın reformist olarak adlandırdığı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı desteklemesi Osmanlı reformlarına hız kazandırmıştır.⁴⁹⁹ II. Mahmut ve Mustafa Reşit Paşa bu düşüncelerin tersine çevrileceğine inanmışlardır. Nitekim Mustafa Reşit Paşa, 1839 yılında bütün elçileri saraya topladığında II. Mahmut *"Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi*

⁴⁹⁷ Selim Deringil, "There Is No Compulsion in Religion": On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire, 1839-1856," **Comparative Studies in Society and History**, C:XLII, 2000, s.547-75

⁴⁹⁸ Cevdet Küçük, Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler**, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, s.14

⁴⁹⁹ A.D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politidaki Boyutları" çev. Darhan Hıdıralı, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, C:V, İstanbul, 1997, s.279.

hakkındaki muhabbet ve adaletim aynıdır ve hepsi evladımdır” demiştir.⁵⁰⁰ Bu sözler Tanzimat Fermanı’nın habercisi olmuştur. Fakat II. Mahmut’un ömrü bu fermanı ilan etmeye yetmemiştir. Yine de II. Mahmut ardından tahta çıkan Abdülmecid’in de aynı amaçları paylaşıyor olması, Mustafa Reşit Paşa’nın uzun yıllardır büyük uğraş verdiği Tanzimat Fermanı’nın ilanını kolaylaştırmıştır. II. Mahmut’un reformlarıyla birlikte bu dönüşüm Tanzimat Fermanı’nın ilanından önce başlamış ve Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile somutlaşmıştır.

Bir Osmanlı eliti ve vergi ödeyenler yani Müslüman ve gayrimüslim diğer bir bakış açısıyla merkez ile çevre arasında dokunulmaz bir farka dayanan uzun süredir devam eden emperyal tutum terk edilmiştir.⁵⁰¹ Tanzimat Fermanı sadece halk arasındaki değil Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetiminde de güç dengesini değiştirmiştir. Padişahın merkezi otoritesi yerine, II. Mahmut döneminden gelen yeni tip bürokratlar karar mekanizmasında görünürlük kazanmıştır. Ana hükümleri ve birçok hükmü doğrudan vergilendirmeye ilgili olan Tanzimat Fermanı, eşitlik ile ilgili ilkeleri de barındırmaktaydı. Bu fermanla, din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeksizin, Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namusunun korunması padişah tarafından garanti altına alınıyordu.⁵⁰² Bu hakların korunması içinde bir ceza kanunnamesi hazırlanacağı belirtilmiş; merkezileşme amacı güdülerek vergilerin toplanmasındaki sistem değiştirilmiş ve askerlik ömür boyu olmaktan çıkarılarak dört beş senelik bir zamana indirilmiştir. Özetle, Tanzimat Fermanı, gelenekçi kalıplara ve İslam hukukuna saygı göstermekle birlikte, devletin idaresinde modern kavramlar getirmekte ve idareyi yeni baştan düzenleme amacı taşımaktaydı.⁵⁰³

Bu önemli gelişmeler, Avrupa’nın dikkatini çekmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu’nun modernizasyon süreci için Tanzimat Fermanı önemli bir adımdı. Pek çok Avrupalıya göre, padişah, aniden, eski monarşi yasasını revize ederek çağdaş bir eğilimine girmiş gibi görünüyordu.⁵⁰⁴ Avrupa’nın, Tanzimat Fermanı’nın

⁵⁰⁰ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bs, 1985, s.100.

⁵⁰¹ Ussama Makdisi, **a.g.e**, s.780.

⁵⁰² Reşat Kaynar, **a.g.e**, s.176-179.

⁵⁰³ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Belleten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, 1964, s.622.

⁵⁰⁴ Şerif Mardin, **a.g.e**, s.155.

ilanı sonrası tepkileri genellikle olumluydu. İngiltere ve Fransa kamuoyunda büyük ilgiyle karşılanan Tanzimat Fermanı, Avusturya’da da görünürde takdir ediliyordu fakat gerçekte ilerici ilkelerini eleştirmekteydi; Rusya ise olumsuz karşılamıştı çünkü bu İngiltere ve Fransa ile Osmanlı’nın yakınlaşmasına neden olabilirdi.⁵⁰⁵ Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa’nın yakınlaşması, Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu üstündeki çıkarlarını etkileyecekti. O nedenle Osmanlı İmparatorluğu’nun ortak değerlere daha fazla yönelmesi gerekti.

Tanzimat dönemi, 1839 ile 1876 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nu modernleştiren, yönetimin daha fazla merkezileştirilmesine katkıda bulunan ve Osmanlı toplumuna devlet katılımını artıran sürdürülebilir bir mevzuat ve reform dönemi idi.⁵⁰⁶ Tanzimat dönemi, bürokrasinin yükselişinin ve diplomasinin etkisinin arttığı bir devir olacaktı. Reformların uygulanmasından en fazla sorumlu olanlar, padişah ile işbirliği içinde hareket eden, daha fazla ve daha hızlı reform için baskı yapan, Osmanlı sivil bürokrasisinin olağandışı yetenekli üyelerinden oluşan küçük bir gruptu.⁵⁰⁷ Tanzimat’ın diplomasi kurumları modern devletin ihtiyaçlarına göre uzmanlaşırken, gelişen diplomasi anlayışı imparatorluğun ömrünü uzatacaktı. Bu dönemde yetişen bürokratlar 1840 Lübnan Krizi’ni çözüme kavuşturmuş sonrasında yaşanan Macar mülteciler sorununu akıllıca çözerek İngiltere ve Fransa’nın sempatisini kazanmışlardır. 1847 yılında ise kutsal yerler sorunu yaşandığında Osmanlı diplomatik hamleleri aynı soğukkanlılığını ve başarılı hamlelerini korumuştur.

Nitekim olaya Rusya ve Fransa’nın dâhil olmasını engellemek üzere sorunu çözücü fermanlar yayınlamışlardır. Fakat Kudüs’te ve civarında bulunan Ortodoks ve Katolik mezhepleri için önem taşıyan kutsal yerlerde başlayan sorun, Fransa’nın Katolikler aracılığıyla, Rusya’nın ise Ortodokslar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu’na müdahalede bulunma çabasıydı. Aslında daha da temelde olan gizli gündem Rusya’nın uzun zamandır Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarının

⁵⁰⁵ A.D. Novıçev, “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politidaki Boyutları” çev. Darhan Hıdıralı, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, C:V, İstanbul, 1997, s.285.

⁵⁰⁶ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **a.g.e**, s.55

⁵⁰⁷ Walter F. Weiker, “The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform”, *Administrative Science Quarterly*, **Special Issue on Organizations and Social Development**, C: XIII, No: 3, 1968, s.454.

artık dizginlenemez oluşuydu.⁵⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşında Rusya ile savaşmış ve savaşın sonlarında 1856 yılında Paris Antlaşmasından önce, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine tekrar müdahalesini engellemek amacıyla Islahat Fermanını düzenlemiş ve ilan etmiştir.

Islahat Fermanı'na bakıldığında, Tanzimat Fermanı'nın eşitlik hükümlerinin genişletilmiş halidir. Tanzimat Fermanı ile ilan edilen yeniliklerin uygulanacağını güvencesini vermiştir. Bunun yanı sıra Müslüman ve diğer dinler arasındaki ayrım ortadan kaldırılmış ve bu padişahın güvencesi altında yapılmıştır. Din, dil veya ırk gerekçesiyle Osmanlı vatandaşlarının sınıflandırılıp, bir sınıfın diğerinden aşağı olmayacağına, aşağı görülmesinin cezalandırılacağına değinilmiştir; Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki miras hukuku, ceza hukuku düzenlenmiştir, askerlik görevi herkes için var olsa da vekil gönderme ve bedelli askerlik kabulü ilan edilmiştir.⁵⁰⁹ Daha öncesinde can, mal ve namuslarının korunması bakımından Müslümanlarla eşitlik güvencesi verilen gayrimüslimlere, Islahat Fermanı ile birçok konuda eşitlik verilmiştir. Örneğin, gayrimüslimlerin daha öncesinde yüksek memuriyetlere gelme, silahlı kuvvetlerde bulunma olanakları yoktu ve bundan dolayı ödedikleri bir vergi mevcuttu; ayrıca bir Müslüman mahkemesinde, gayrimüslimlerin yaptığı şahitlik kabul edilmiyordu. Bakıldığında on dokuzuncu yüzyıl öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda eşit haklar ve yükümlülükler içeren vatandaşlık ne kavramsal olarak ne de uygulamada mevcut değildi.⁵¹⁰

Fakat, Reşit Paşa ve ardılları Ali Paşa, Fuat Paşa ve Mithat Paşa gibi yeni tip bürokratlar, Osmanlılığı canlandırmak istiyorlardı, Müslüman ve gayrimüslimleri kapsayacak bir üst kimlik yaratacaklardı. Avrupa'nın eşitlik kavramını süzgeçlerinden geçirmişlerdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşların eşitliği dinsel ayrımları ortadan kaldırarak, gayrimüslimlerin eşitliği şeklinde kendini göstermiştir ve hiç şüphesiz kaynağını Avrupa'dan alan bu düşünce Tanzimat

⁵⁰⁸ John Sweetman, **The Crimean War**, Oxford, Osprey Publishing, 2001, s.90.

⁵⁰⁹ Bernard Camille Collas, **1864'te Türkiye: Tanzimat sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların tam metni**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2005, s.347-352.

⁵¹⁰ Roderic Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004, s.165-166.

bürokratlarının devleti laikleştirme alanında attığı ilk adım olmuştur.⁵¹¹ Bu laikleştirme geçmişte gayrimüslimlerle yapılan savaşlarda, Müslüman olmayanlara karşı verilen savaşın kutsal olduğu algısını da değiştirecekti. Geçmişte gayrimüslimlerle yapılan savaşlar kutsal bir nitelik taşıyor bu savaş için cihat çağrısı yapılıyordu. Fakat Tanzimat döneminde yaşanan modernleşme süreci dini referansları ortadan kaldırdı. Bu dönem ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa merkezli uluslararası toplumun üyesi olacak ve Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa ile ittifak halinde savaşacaktı.⁵¹² Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform söyleminin kendisi yeni olmasa da, on dokuzuncu yüzyıl reformu daha geniş bir modernite kültürünün parçasıydı. Bu kültürde, Osmanlı İmparatorluğu, kendisini dünyadaki bir medeniyet sahnesinde eşit bir oyuncu olarak tanımlamaya çalışmıştır.⁵¹³

Diplomatik mekanizmalar on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Avrupa, devletlerin eşitliği doktrinine inanmış ve bunun için tutarlı olan diplomatik tavırlar geliştirme konusunda anlaşmış ve on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu da buna dâhil etmiştir.⁵¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun bu mekanizmaya dâhil edilmesi diplomasi mekanizmasının önemini kavraması ve onu başarılı bir şekilde kullanması ile ilgiliydi. Bakıldığında uluslararası toplumun temel kurumları olan diplomasi ve uluslararası hukuk, Avrupa devlet sistemi üzerinde medeniyet için önemli bir etkiye sahipti.⁵¹⁵ Medeniyet kavramının asıl içeriğini dolduran unsur Avrupa'nın değerleriydi. Bu konuda diplomasi büyük bir ilgi uyandırıyordu. Çünkü burada sadece işlemsel bir boyut olarak değil, aynı zamanda karşılıklı anlayış için vazgeçilmez olan ortak değerlerin kabulü de gerçekleşiyordu.⁵¹⁶ Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu diplomasinin önemli rolünü kavramış ve dış dünyanın beklentilerini karşılamak ve uyum sağlamak yani ortak değerlerin kabulü adına harekete geçmiştir. On dokuzuncu

⁵¹¹ Halil İnalcık, **a.g.e.**, s.621.

⁵¹² Odile Moreau, **Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914**, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.15.

⁵¹³ Ussama Makdisi, **a.g.e.**, s.778.

⁵¹⁴ Hedley Bull, **a.g.e.**, 2002, s.160.

⁵¹⁵ Tim Dunne, ve Richard Devetak. "Civilising statecraft: Andrew Linklater and comparative sociologies of states-systems." **Review of International Studies**, C:XLIII, No:4, 2017, s.689-690.

⁵¹⁶ Jacek Czaputowicz: "The English School of International Relations and Its Approach to European Integration", **Studies&Analyses**, C:II, No:2, 2003, s.16.

yüzyılın başlarından itibaren Avrupa dengesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun rolü kabul edilmiş bir gerçekliktir.⁵¹⁷

On dokuzuncu yüzyılın olayları Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik manevraları ile ustalıkla yönetilmiştir. Özetle, Avrupalılar ve Osmanlılar, günümüzün çok kültürlü dünyasının devletleri gibi, uluslararası hukuk, diplomasi ve genel uluslararası örgütlenme; belirli gümrük ve sözleşmeler üzerinde mutabık kalınmış prosedürlerin işleyişinde işbirliği yaptıkları için uluslararası bir toplum oluşturmuşlardır.⁵¹⁸

2. KIRIM SAVAŞI VE ULUSLARARASI TOPLUM

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dünya tarihi için önemli olaylar meydana gelmiş ve bu olaylar mevcut güç dengesini değiştirmiştir.⁵¹⁹ Özellikle Napoleon Savaşları'ndan sonra kurulan düzenin revizyonu yine on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. 1815 yılında uluslararası toplum Avrupa'nın yeniden inşasında uluslararası anarşiyi kontrol etmek ve devletlerin saldırgan eylemlerde bulunmasını ve uluslararası düzeni tehdit etmesini önlemek üzerine oluşturulmuş bir yapıydı.⁵²⁰ Uluslararası toplum ikinci bölümde bahsedildiği üzere birçok sınava maruz kalmış ve bunları kendi içinde çözümlenmiştir. Bakıldığında 1815 Viyana Kongresi ile oluşturulan uluslararası toplum büyük güçler için 1853 yılına kadar kısıtlayıcı bir işlev görmüştür.⁵²¹ 1815 yılının öne çıkan özelliği ise, büyük güçler arasındaki silahlı çatışmaları ortadan kaldıran düzeni yaratması ve revizyonist Fransa'nın uluslararası topluma dahil edilmesiyle bu düzenin pekiştirilmesiydi.

Kırım Savaşı hariç olmak üzere, 1815-1914 yılları arasındaki büyük güçlerin tümünü ya da çoğunu kapsayan sistem çapında çatışmalar yaşanmadı ve 1815-1853

⁵¹⁷ Nuri Yurdusev, **a.g.e.**, 2009, s. 73.

⁵¹⁸ Adam Watson, **a.g.e.**, s.218

⁵¹⁹ Herbert Butterfield, **Christianity and History**, New York, Charles Scribner's Sons, 1950, s.48

⁵²⁰ Norman Rich, **Why The Crimean War?: A Cautionary Tale**, Hanover and London, University Press of New England, 1985, s.202.

⁵²¹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **The Great Powers and The European States System 1814-1914**, s.9.

dönemi özellikle barışçıl olarak öne çıktı.⁵²² 1853 yılında başlayan savaşın sebebi ise 1815 ve 1853 yılları arası bir başka revizyonist gücün yükselişi idi. Bakıldığında Avrupa kıtasında bu yıllar arasında Rusya'nın yükselişini görmek mümkündür.⁵²³ Keza 1848-49 yılında Macar devrimini bastıran Rus askerlerinin gücü Avrupa'yı tedirgin hale getirmişti. Daha 1830'ların başlarında İngiliz hükümeti, Rusların, Avrupa barışına Fransa'dan daha büyük bir tehlike oluşturduğuna ikna olmuştu.⁵²⁴ Bu nedenle Kırım Savaşı sonucunda uluslararası toplum dönüşüm geçirerek genişledi ve dengeler değişti. Bu savaş büyük güçlerin yanı sıra büyük güçlerin çıkarlarının yoğunlaştığı orta ölçekli güçlerinde uluslararası topluma dâhil edilmesini sağladı.

2.1. ULUSLARARASI TOPLUMDA ANLAŞMAZLIK: KUTSAL YERLER SORUNU

Kırım Savaşı öncesi uluslararası toplumda çeşitli sorunlar mevcuttu. 1848 Devrimleri sırasında Macar ayaklanmalarını bastıran Rusya'nın tehditkâr tavrı ve Osmanlı İmparatorluğu için harekete geçme arzusu, okların Rusya'ya çevrilmesinde en büyük etkendi. 1833 yılında Münchengraetz'de Rusya, Avusturya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsetmiş üstelik onun için "hasta adam" tabirini kullanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerindeki niyetlerini açıkça belli etmişti.⁵²⁵ Rusya'nın revizyonist eğilimi uluslararası toplumun varlığında kabul edilemezdi. Her ne kadar on sekizinci yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü belirginleşmişse olsa kapsayıcı ve dengeleyici bir uluslararası toplumun varlığı inkâr edilemezdi.⁵²⁶ Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde elde edeceği nüfuz uluslararası toplumun var olan düzenini ve güç dengesini bozarak, uluslararası topluma zarar vermekle kalmayıp onu yok edebilecek bir konuydu.

1850'ye kadar Rusya ekonomik ve teknolojik geri kalmışlığını henüz aşmamıştı, ancak Avrupa Devletleri arasındaki görece olarak gücünün arttığı

⁵²² Kyle Lascurettes, "The Concert of Europe and Great Power Governance Today: What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?" California, **RAND National Defense Research Institute**, 2017, s.11.

⁵²³ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.296.

⁵²⁴ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.94.

⁵²⁵ Candan Badem, **Kırım Savaşı ve Osmanlılar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.66.

⁵²⁶ Nuri Yurdusev, **a.g.e.**, 2009, s. 79.

anlaşılyordu.⁵²⁷ Rusya, gücüne güvenerek 1833 yılında Avusturya'ya bahsettiği Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini bu sefer 1853 yılında İngiltere'ye açmış hatta bir adım ileri götürerek Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını önermiştir. Bu pazarlığa göre Boğdan, Eflâk, Sırbistan ve Bulgaristan, Rusya'nın, Mısır ve Girit Adası ise İngiltere'nin himayesine girecekti.⁵²⁸ Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hususunda diğer devletlerin nereleri alması gerektiğini bile belirlemişti. Açıkça görülüyor ki Rusya'nın büyümesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artan baskı altında kalması anlamına geliyordu.⁵²⁹ Yani, Kırım Savaşı'na giden sürece bakıldığında bu savaşın Rusya tarafı on yıllar öncesinden öngörülebilir durumdaydı. Rusya'nın, 1815 yılında uluslararası toplumun sınırları belirlenirken Osmanlı İmparatorluğu'nun katılmasına karşı çıkması tesadüf değildi. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu toprakları için uzun yıllardır çeşitli planlar yapmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu görece olarak güç kaybederken, Rusya'nın da planlarını hayata geçirmeye çalışması olası bir ihtimaldi.

Rusya'nın bu tavırlarının yanı sıra savaşın başlamasında bir diğer aktör olan Fransa'nın da incelenmesi gerekir. Özellikle 1815 düzeninin Napoleon'a karşı kurulduğunu bilen yeğeni III. Napoleon'un uluslararası toplumun revizesinde etken olması şaşırtıcı değildir. 1853'te, III. Napoleon unvanını alan yeni imparator, amcasının mirasçısı olarak kendisini haklı çıkarmak adına 1815 uluslararası toplumunu revize etmek ve Fransa'yı Avrupa'nın en büyük gücü haline getirme amaçlarının yanı sıra İtalya'yı Avusturya kontrolünden kurtarmak ve genel olarak milliyetçi hareketlerin yükünü yüklenmişti.⁵³⁰ III. Napoleon'un amacı da aslında Ren sınırı için savaşmaktı fakat 1815'e giden süreçte Napoleon'un yaptığı hataları tekrar etmek istemiyordu. Rusya ise Napoleon'un yeğeni olması nedeniyle III. Napoleon'un varlığını tanımakta gecikmiş ve III. Napoleon'un hedefi haline gelmişti. Bu nedenle Rusya ile savaşarak, İngiltere'nin desteğini yanına çekme amacındaydı. Bunu da

⁵²⁷ Norman Rich, **a.g.e**, 1985, s.2.

⁵²⁸ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e**, s.442-444..

⁵²⁹ Cornelia Navari, ve Daniel Green, ed., **a.g.e**, s.92

⁵³⁰ Adam Watson, **a.g.e**, 1992, s.246.

ancak Rusya'nın uzun zamandır ilgili olduğu Osmanlı İmparatorluğu üzerinden yapabilirdi. Bu ise ancak Kudüs sorunu ile mümkündü.⁵³¹

Arka plana bakıldığında, 1847 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan Beytullahim'deki Kutsal Doğum Kilisesi sebebiyle Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında çıkan tartışmanın hem Rusya hem de Fransa tarafından ilgi ile karşılanması şaşırtıcı değildir. Her ne kadar daha sonra ilgiyi üzerinden kaybetse de savaşın başlangıç sebebi aslında kutsal yerler sorunu idi. Kutsal yerler denilen aslında Kamame Kilisesi ile Kudüs ve civarında bulunan önemli erken dönem Hristiyanlık mekânlarıdır.⁵³² Kutsal yerler sorunu 1847 yılında başlamış olsa da, 1848 devrimleri sebebiyle Fransa'nın ve Rusya'nın soruna eğilmesi daha geç bir zamanda olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunu iken kutsal yerler meselesi Rusya ve Fransa'nın müdahalesi ile uluslararası bir soruna oradan da uluslararası bir savaşa neden olmuştur.

Kutsal yerler çok uzun zamandır Ortodoks ve Katolik mezheplerinin mücadele alanı idi. Bu sorun 1840 yılında iyice belirgin bir hal aldı ve Ortodoks karşıtı Katolik propaganda sebebiyle Kudüslü Katoliklerin tavırları giderek değişti.⁵³³ 1846 yılında ise Paskalya, Katolik ve Ortodoks takvimlerinde aynı tarihe denk gelmesi atmosferin gerginleşmesine etken olmuştu. Son yıllarda Katoliklerin ve Ortodoksların arasındaki rekabet, Kudüs'teki Osmanlı valisi Mehmet Paşa'nın, düzeni korumak için kilisenin içinde ve dışında önlemler almasına neden oldu fakat bu bile kavgaları engelleyemedi.⁵³⁴ Yine aynı tarih aralığına bakıldığında 1842 ve 1847 yılları arasında Kudüs'te birçok değişim mevcuttu. Anglikanların bir piskoposluk kurması; Avusturyalıların bir matbaa kurmaları; Fransızların Kudüs'te bir konsolosluk açmalarının yanı sıra Katolikler için okullara ve kiliselere maddi destek vermeleri; Rusların ise, Rus hacıların artan sayılarını desteklemek için bir konukevi, hastane, şapel, okul ve pazar yeri kurması bu değişimi gözler önüne serebilir.⁵³⁵ On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarına bakıldığında ise, Rus Ortodoks Kilisesi, Kudüs'e

⁵³¹ S. Adolphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul, İstanbul Askeri Matbaa, 1943, s.46-47.

⁵³² Candan Badem, **a.g.e**, s.62.

⁵³³ Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **Diplomatic Study on the Crimean War I, (1852 to 1856)**, London, W.H Allen & Co, 1882, s.127.

⁵³⁴ Orlando Figes, **The Crimean War: A History**, New York, Metropolitan Books, 2010, s.10.

⁵³⁵ Orlando Figes, **a.g.e**, s.12.

Hristiyanlığın diğer mezheplerinden daha fazla hacı adayı göndermiştir. Bazı yönlerden Rusya, Kutsal Toprakları ruhsal anavatanlarının bir uzantısı olarak görmeye başlamışlardı.

1853 yılına götüren olayların başlangıcı ise Latin ve Rum din adamlarının Beytüllahim'deki kilisenin anahtarlarına sahip olmak istemesi ve Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nde ayin yapma önceliğini elde etme arzusu idi.⁵³⁶ Kurallar gereği Beytüllahim'deki Büyük Kilisenin ana giriş kapısının anahtarlarına Ermeni ve Ortodokslar sahipti, Katolik mezhebinin böyle bir imtiyazı yoktu. Bu nedenle de kilisenin üzerinde bulunan ve üzeri Latince yazılı bir gümüş yıldızın kaybolması büyük bir zıtlasmaya neden olmuştu.⁵³⁷ Anahtar imtiyazı bulunmayan Katolikler, Ortodoks din adamlarını suçlamışlar ve haklarının savunulması için Fransa'dan destek istemişlerdir. Ortodokslar ise Rusya'dan destek beklemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu adeta iki devletin isteklerinin arasında kalacaktı. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek vatandaşlarının eşitliğini amaçlamış olsa da Rusya ve Fransa için, Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasındaki uzlaşmazlığa müdahale etmeleri konusunda caydırıcı bir etken olmamıştı.⁵³⁸

Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Katoliklerin kilisenin onarma hakkına sahip olmasını talep etmekteydi. Fransa bu sorunu 1740 yılında I. Mahmut'un, Fransa lehine bazı mübarek makamları Katoliklere vermiş olmasını kullanarak, Katolikler lehine ayrıcalık isteyecekti.⁵³⁹ Rusya ise 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşmasını öne sürecekti. Söz konusu antlaşmanın 7. maddesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun, Hristiyan dininin ve kiliselerinin devamlılığını korunmasını güvence altına aldığını ve 14. maddesinde ise İstanbul'da Rusya'nın da bir kilise inşa edeceğini; bu kilisenin ise Rus elçisine bağlı olacağını belirtmiştir.⁵⁴⁰ Rusya bu maddeler uyarınca, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ortodoks halkın hamisi

⁵³⁶ Clive Ponting, **Kırım Savaşı: Efsanenin Arkasındaki Hakikat**, çev. Hakan Abacı, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2015, s.22.

⁵³⁷ S. Adolphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul, İstanbul Askeri Matbaa, 1943, s.50.

⁵³⁸ Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s.421.

⁵³⁹ Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **Diplomatic Study on the Crimean War I**, s.124.

⁵⁴⁰ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e.**, s.50.

olduğunu iddia etmiştir. Oysa metinde Ortodoksların himayesi üzerine bir madde bulunmamaktadır.⁵⁴¹ Kısaca, Rusya'ya göre, Kutsal Yerler sorunu için düzenleme gerekliydi. Doğu Kiliselerinin durumu açıkça Küçük Kaynarca Antlaşması'nda belirtilmişti ve gerekli cevap orada aranmalıydı. Antlaşma aynı zamanda Rusya'nın yorumuna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Ortodoks halkının temsili için geniş hak ve yetkiler veriyordu.⁵⁴² Bu nedenle Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tüm Ortodoks halkının korumasını istemekteydi. Bununda hak ve ayrıcalıklarını bildiren bağlayıcılık unsuru olan bir antlaşma ile güvence altına alınması, taleplerinin arasında bulunuyordu.⁵⁴³ Nitekim bu istekler, Menşikov'un görevlendirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesiyle iyice belirginleşecekti.

Bu zamana kadar gerçekleşen ise Fransa ve Rusya'nın beklediği karmaşanın vücut bulması ve kutsal yerler sorunu ile Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emellerini gerçekleştirecek olmalarıdır. Özetlendiğinde şuan için iki devletin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurmasına sebep olan sorun: Katoliklerin anahtar imtiyazına sahip olma isteği, kaybolan yıldızın onarım hakkının hangi mezhebe verileceği gibi konular idi.⁵⁴⁴ Bu gerginlik üzerine Osmanlı İmparatorluğu var olan anlaşmazlığı çözmeye ve adım adım gidilen savaşı önlemeye çalışacaktı.

2.2. MENŞİKOV MİSYONU VE ULUSLARARASI TOPLUMDA RUSYA ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

Osmanlı İmparatorluğu kutsal yerler sorunu için çözüm aramaktaydı. Bakıldığında 1852 yılının başlarında Fransız hükümeti, Osmanlı hükümetinin Kudüs'teki ve etrafındaki Kutsal Yerlerin anahtarlarını Katolik rahiplere teslim etmesini talep etti ve böylece Ortodoks keşişleri birkaç yıldır uyguladıkları koruyucu rolü reddettiler.⁵⁴⁵ Yılsonunda ise Osmanlı İmparatorluğu anahtar imtiyazına Katolikleri dâhil eden bir ferman yayınladı. Ayrıca Katolikler ayinlerini Ortodoks ve Ermeni ayinlerinden sonra doksan dakika yapacaklardı; kilise kubbesini ise Osmanlı

⁵⁴¹ Namık Sinan Turan, **a.g.e**, s. 278.

⁵⁴² Orlando Figes, **The Crimean War: A History**, New York, Metropolitan Books, 2010, s.19.

⁵⁴³ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e**, s.447.

⁵⁴⁴ S. Adolphus Slade, **a.g.e**, s.50.

⁵⁴⁵ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.115.

İmparatorluğu onaracaktı iki mezhebe de üstünlük verilmeyecekti.⁵⁴⁶ Ayrıca her iki mezhep için önemli olan yerlerde hizmet günleri hususunda eşitlik sağlandı. Son olarak Kudüs'ün Katolik Patriğine, Beytullahim Kilisesi yakınında ev inşa etme yetkisi verildi.⁵⁴⁷ Görüldüğü üzere kutsal yerler sorunu bir çözüme kavuşmuştu. Fakat Rusya bundan hoşnut olmadı ve Katolik mezhebi lehine kararlar verildiğini iddia etti. Rusya, Ortodoksların haklarının Rusya tarafından korunması için Osmanlı İmparatorluğu'na antlaşma talep ediyordu fakat bu sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmek için kullanılacak bir araçtı. Ayrıca yeni bir kriz yükseliyordu. Rusya'nın kendini hamisi olarak gördüğü Karadağ'daki kriz, Ortodoks koruyuculuğu rolü Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde daha fazla baskı kurmasına yol açacaktı. Nitekim Rusya, 19 Ocak 1853 tarihli bir mutabakatta askeri danışmanlarına her an Osmanlı İmparatorluğu ile bir kırılma beklediğini bildirmişti.⁵⁴⁸

Rusya, taleplerini iletmek ve isteklerini elde etmek amacıyla askeri gücü ile desteklediği Prens Menşikov'u İstanbul'a gönderdi. Menşikov'un misyonu, uluslararası toplumdaki Rus algısının dönüşmesine sebep oldu. Menşikov'un görevinin başlangıç noktası Kudüs'te bulunan Ortodoksların haklarını Katoliklerin, Fransa aracılığıyla yaptıkları ataklardan korumaktı.⁵⁴⁹ Menşikov aslında talepleriyle İstanbul'a geldiğinde uluslararası toplumda dengeler değişecek ve devletlerin tavrı değişecekti. Buna Menşikov'un tehditkâr tavrı etken olacaktı.⁵⁵⁰ Prens Menşikov ilk üç gün kimseyle görüşmemişti. Ardından sivil kıyafetler ile saray ziyaretini gerçekleştirmiş bunun yanı sıra Hariciye Nazırı, Fuad Efendi'nin 1848 devriminin ardından Macar mültecileri muhafaza ettiği gerekçesiyle görüşmek istememiş ve yok saymıştır. Tüm bu davranışlar Osmanlı İmparatorluğu için şüphesiz hakaretti.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Clive Ponting, **a.g.e.**, s.34.

⁵⁴⁷ Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **a.g.e.**, Vol:1, 1882, s.143.

⁵⁴⁸ Norman Rich, **a.g.e.**, 1985, s.27.

⁵⁴⁹ Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **a.g.e.**, Vol:1, s.148.

⁵⁵⁰ John Sweetman, **The Crimean War**, Oxford, Osprey Publishing, 2001, s.19.

⁵⁵¹ S. Adolphus Slade, **a.g.e.**, s.51-53.

Osmanlı İmparatorluğu'na saygısız tavrının yanı sıra Menşikov'un talepleri de uluslararası toplumda dikkatleri Rusya üzerine kaydıracaktı.⁵⁵²

Rus hükümeti, profesyonel bir asker olan kibirli Menşikov'u seçtiği için eleştirildi.⁵⁵³ Çünkü bu hassas bir görevdi ve deneyimli bir diplomat yerine kişisel özellikleri bu göreve uymayacak birinin gönderilmesi dikkat çekiciydi. Menşikov'un seçilmesi eleştiri ile karşılanmış olsa da Avrupalı güçler müdahil olmamış ve müdahil olmaktan kaçınmışlardı çünkü sorunun diplomatik yollardan çözüme kavuşacağını inancını taşımaktaydılar. Özellikle Rusya amaçlarının sınırlı olduğunu açıkça ortaya koyduğu sürece, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya veya İstanbul'u ele geçirmeye teşebbüs etmediği için itiraz etmeyeceklerdi.⁵⁵⁴

Menşikov'un isteklerini iletmesi ile birlikte önce Fransız ve İngiliz elçileri ardından da Avrupa duruma müdahil olacaktı. Menşikov'un amacı Hünkâr İskelesi antlaşmasını yani Osmanlı-Rus ittifakını yenilemek ve Ortodoks kilisesine ve patriğine geniş imtiyazlar vermektir. Bu imtiyazlardan biri de patrik vatana hainlik etmedikçe görevinden uzaklaştırılamayacaktı; ayrıca bu suçu işlemiş bile olsa Rusya'nın oyu alınmadan karar verilmeyecekti.⁵⁵⁵ Bu antlaşmaya Fransa'nın tepki göstereceğini biliyordu ve bu konuda da gizli bir anlaşma önerdi. Ayrıca geçmişte söyledikleri nedeniyle Fuad Efendi'nin işten çıkarılması ve gelecekte Ortodoks kilisesinin haklarının bir antlaşma ile Rusya lehine garanti edilmesini istedi.⁵⁵⁶ Ancak Menşikov'un baskıcı tutumunun devam etmesi, Rusya'nın taleplerinin yerine getirilmediği sürece Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini koparacağı hususunda tehdidi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bakanlarını da yabancılaştırmış ve İngiliz, Fransız elçilerinin yorumlarına açık hale getirmiştir. İngiliz elçi Stratford Canning zeki biriydi; Fransız elçi General Baraguay d'Hilliers de seçkin bir asker ve iyi huylu bir adamdı.⁵⁵⁷ İki ülkenin elçisi de Rusya'nın keskin tavrını ve isteklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına tehdit olarak algılamaya başlamışlardı. Osmanlı'yı

⁵⁵² Yusuf Sarıncay v.d.: **Osmanlı belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 84, 2006, s.35.

⁵⁵³ Norman Rich, **a.g.e**, 1985, s.34.

⁵⁵⁴ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.74.

⁵⁵⁵ S. Adolphus Slade, **a.g.e**, s.53.

⁵⁵⁶ Aleksandr Genrikhovich Zhomin, **a.g.e**, C:I, s.151.

⁵⁵⁷ James Henry Skene, **With Lord Stratford in The Crimean War**, London, Richard Bentley And Son, 1883, s.14.

Rusya'nın saldırısına karşı savunmaları ve filolarını Ege'ye çağırımları gerekebilirdi.

558

Birkaç gün sonra Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na isteklerine karşı direnmemesi için nota vermiştir. Aynı zamanda, Avrupalı devletlerin bakış açısında Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na sunduğu isteklerin kabul edilmesi durumunda adeta ikinci bir Osmanlı hükümdarı konumuna gelecekti.⁵⁵⁹ Bu nedenle Rusya'nın tavrı karşısında İngiliz elçi Lord Stratford Canning geri kalan üç büyük Avrupa devletinin temsilcilerini topladı. Rus elçisinin tavrı ve taleplerinin uluslararası toplumda yaratacağı etki İngiliz elçinin, Rusya'nın tekliflerinin reddedilmesi hususunda görüşlerini bildirmesine ve Avrupa devletlerini uyarmasına yol açtı.⁵⁶⁰ Böylece sorun uluslararası topluma nüfuz etmeye başlamıştı. Menşikov ise 21 Mayıs 1853 yılında İstanbul'dan ayrıldı ve İstanbul'dan dönerken kızgındı; Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler ise kopmuştu.⁵⁶¹ Fransa başlangıçta takındığı düşmanca tavrı değiştirse de Rusya giderek agresif bir hal almaya başlamıştı. 1815 Avrupa düzeninden tek farkı, Fransa'nın işbirlikçi rolü takınmasına karşılık Rusya'nın gittikçe uzlaşmadan uzak tavrı benimsemesidir.

Rus işgalinin tehdit edici doğası, Avrupa güçleri için bir sürü güvenlik kaygısını gündeme getirdi; Avrupa güçlerinden hiçbiri Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalara ayırırken izlemeyi göze alamazdı. Avrupalı güçler; özellikle savaşın çıkmasından büyük zarar görecektir. Avusturya, Menşikov notasını Avrupa düzenine daha çok uyumlu olabilecek Viyana Notasına dönüştürerek bir hamle yaptı. Viyana Konferansı savaştan önce savaşı engellemek için son adımdı.⁵⁶² Viyana Notası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Küçük Kaynarca Antlaşması'na uymasının gerekliliğini ve Hristiyan vatandaşları konusunda hassas davranması gerektiğini vurguluyordu. Ortodoks kilisesinin hak ve ayrıcalıklarına ilişkin statüsü konusunda ısrar eden bu notayı Rusya hemen kabul edecekti.⁵⁶³ Fakat Osmanlı İmparatorluğu bu şekilde

⁵⁵⁸ Orlando Figes, **a.g.e.**, s.91.

⁵⁵⁹ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.447.

⁵⁶⁰ James Henry Skene, **a.g.e.**, s.2-3.

⁵⁶¹ J. A. S. Grenville, **Europe Reshaped 1848-1878**, Sussex, The Harvester Press, 1976, s.193.

⁵⁶² Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **Diplomatic Study on the Crimean War II (1852 to 1856)**, London, W.H Allen & Co, **a.g.e.**, 1882, s.2.

⁵⁶³ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.451-452.

Viyana Notasını kabul edemezdi ve bazı değişiklikler önerdi. Bu değişiklikler ile Osmanlı İmparatorluğu, Ortodoks halka tanınan haklar ile imtiyazların herhangi bir antlaşmanın sonucu olmayıp Osmanlı İmparatoru'nun kendi iradesi ile bağışlandıklarını, dolayısıyla da Rusya'nın yaptırımına tabi olmadığını belirtiyordu.⁵⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu, Viyana Notasının üzerinde açıkça Osmanlı hükümlerini koruyacak değişiklikler yapmıştı. İngiltere ise resmi olarak bu notayı ilk haliyle kabul etmesi gerektiğini söylerken, gayri-resmi olarak reddetmesi taraftarıydı.⁵⁶⁵ Avrupa devletleri bir ikilemin içinde kalmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, Viyana notasını kabule zorlanamazdı ama kabul etmedikleri için cezalandırılıp, Rusya karşısında yalnız bırakılamazdı.⁵⁶⁶ Rusya ise Viyana Notasını Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı değişikliklerle kabul etmeyecekti.

Menşikov, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkilerin kesildiğini açıklayarak, 21 Mayıs 1853 günü İstanbul'dan Odesa'ya hareket etmişti. Aslında Rusya, Avrupalı güçlerin müdahalesinden korkuyordu, ama şimdi Ortodokslar nezdinde itibarını korumak için savaş tehdidini kullanmaya, Osmanlı İmparatorluğunun temellerini sallama yolunu bulmaya ve Rusya'nın antlaşma sonucu hakları olarak gördükleri şeyi uygulatmak için zorlamaya hazırdı.⁵⁶⁷ Menşikov misyonunun başarısızlığı, Rusya'yı askeri araçlara başvurması gerektiğine ikna etti ve politikasını daha da agresifleştirdi. Genel duruşa bakıldığında Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanındaydı ve 1833 yılındaki Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile birlikte oluşan Rusya'nın olumsuz algısı pekişmişti. Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemesi isteği de bunu haklı çıkardı.⁵⁶⁸ 2 Temmuz 1853 yılında Rusya, Prut nehrinden araçlarını geçirip, Eflak ve Boğdan'ı işgal etmişti, böylelikle savaş başlamıştı.

2.3. ULUSLARARASI TOPLUMDA SAVAŞ VE BARIŞ

1853 yılında başlayan savaşın arka planına bakıldığında savaşın doğal olarak bölünme dönemleri şunlardı: Kutsal Mekânlar meselesi, Karadağ Krizi ve Yunan

⁵⁶⁴ Candan Badem, **a.g.e**, 2017, s.79.

⁵⁶⁵ S. Adolphus Slade, **a.g.e**, s.69.

⁵⁶⁶ Clive Ponting, **a.g.e**, s.42.

⁵⁶⁷ Orlando Figes, **a.g.e**, s.95.

⁵⁶⁸ Candan Badem, **a.g.e**, s.83.

Kilisesi himayesi meselesi son olarak da Viyana Konferansıdır.⁵⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana Notasını değiştirerek kabul etmesi ardından, Rusya reddetmiş savaş ise kaçınılmaz hale gelmiştir. Rusya, uluslararası toplumun araçları olan Viyana düzeni ve Kutsal İttifak ile Osmanlı İmparatorluğu çıkarları konusunda sınırlandırılmış olsa da bu uzun süre Rusya'nın revizyonist politikasına engelleyememiş ve hatta Rusya'nın bu tutumu Avrupa'nın da savaşta bir taraf olmasına neden olmuştur. Savaş, 1853'te, bugünkü Romanya'nın toprakları olan Tuna Prenslikleri Eflak ve Boğdan'da Osmanlı ve Rus kuvvetleri arasında başlamış ve ardından Kafkasya'ya ve Karadeniz'in diğer bölgelerine yayılmıştır. Özellikle Rus-Osmanlı savaşlarında iki bölge hayati önem taşıyordu; Tuna deltası ve Karadeniz'in kuzey sahili (Kırım yarımadası dâhil) Kırım Savaşı'nın iki ana tiyatrosu olacaktı.

570

Kırım Hanlığı, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış, ancak Osmanlı padişahı dini otorite olarak mevcudiyetini korumuştur. Eskiden beri Osmanlı İmparatorluğu, Kırım'ın Rusya tarafından işgal edileceği ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı üs olarak kullanılacağı endişesi taşıyordu.⁵⁷¹ Nitekim 1783'te Kırım, Rusya'nın işgaline uğramıştı. O dönem İngiltere ve Fransa, Amerika bağımsızlık savaşı ile ilgilenmekteydi. Tarihsel olarak bakıldığında Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu çıkar alanı olarak tanımlaya ve onun aleyhine genişlemeye Kırım Savaşı'ndan çok önce başlamıştı. Fakat 1815 itibarıyla yeni bir düzen kurulmuştu. Avrupa, uluslararası toplumu oluşturmuş ve bunu korumak için çeşitli araçlar kullanmış, çeşitli kurallar belirlemiş ve bunlar da Viyana Kongresi ardından Avrupa barış ve istikrarının temel bir bileşenini oluşturmuştur. 1815 yılında kurulan uluslararası toplum, uluslararası ilişkilerin işleyen ve gelecek vaat eden bir sistemiydi, on sekizinci yüzyılın güç dengesi siyasetinden ve yirminci yüzyılın ilk

⁵⁶⁹ R.B. Mowat, **a.g.e.**, s.86.

⁵⁷⁰ Orlando Figes, **a.g.e.**, s.7-17.

⁵⁷¹ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – III: Köprülüler Devri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 2.Bs, s.287.

yarısının toplam savaşlarından oldukça radikal bir şekilde farklı olan bir yapıydı.⁵⁷² Kırım Savaşı böyle bir yapının içerisinde meydana gelmişti.

Rusya'nın askerleri Eflak ve Boğdan'da hâlihazırda mevzilenmişti. Rusların amacı Tuna'yı geçmek değildi fakat Kars, Ardahan ve Bayezid'i almak için Kafkaslarda da savaşacaklardı.⁵⁷³ Geniş nehirleri ve zararlı bataklıkları ile Tuna deltası, İstanbul'u Rusya'nın kara saldırısından koruyan önemli bir tampon bölgeydi ve her iki taraf için de yiyecek malzemeleri için gerekli bir yerdi. Bu nedenle Rusya, köylülerin Ortodoks mezhebindeki kesimine hitap ederek Müslüman yönetimine karşı bir kurtuluş savaşı için onları desteğe çağırma girişiminde bulundu; fakat açlık ve hastalık, ilerleyen Rusları tekrar tekrar yenilgiye uğrattı; çünkü onlar, geri çekilen Osmanlı askerleri tarafından mahsulleri tahrip edilmiş olan Tuna'ya yürüdüler.⁵⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu, Tuna'da zafer kazanırken, 30 Kasım 1853'te Rusya'da Sinop'ta Osmanlı filosuna büyük ölçüde zarar vermişti. Sinop'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz gücüne büyük bir darbe vurulmuş; İngiltere ve Fransa bu olayı katliam olarak adlandırmıştı.⁵⁷⁵ Rusya, Karadeniz'de üstünlüğü ele geçirmiş olmasının yanı sıra İstanbul büyük bir tehdit altındaydı. Sinop savaşı, Avrupa güçler dengesini bozmuş ve onları Rusya'nın, Osmanlı toprakları üzerinde yayılcı politika izlediğine ikna etmiştir.⁵⁷⁶ Rusya'nın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmaktı. Her ne pahasına olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı desteklenmeli ve güçlendirilmeliydi, bu izlenebilecek en açık politikaydı.⁵⁷⁷ İngiltere ve Fransa, her iki devlete de barış için müdahalede bulunuyor fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun barışçıl tavrına karşılık Rusya saldırgan tutumunu değiştirmiyordu. Rusya'nın bu tavrı, İngiltere ve Fransa'ya olaya müdahale etmekten başka yol bırakmamıştı. 4 Ocak 1854 tarihinde İngiliz ve Fransız gemileri,

⁵⁷² Richard B. Elrod, "The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System", **World Politics**, C:XXVIII, No:2, 1976, s.160.

⁵⁷³ Clive Ponting, **a.g.e**, s.44.

⁵⁷⁴ Orlando Figes, **a.g.e**, s.17.

⁵⁷⁵ Clive Ponting, **a.g.e**, s.45.

⁵⁷⁶ Candan Badem, **a.g.e**, s.133.

⁵⁷⁷ Eric Hobsbawm, **a.g.e**, s.118.

Karadeniz’de boy göstermeye başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu’nu Rusya’nın tehdidine karşı koruyacaklarını bildirmişlerdir.⁵⁷⁸

İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleyen tavrını gören Rusya, destek almak için Kont Orlov’u, Avusturya’ya göndermiştir. Fakat Kont Orlov’un görevinin başarısızlığı yani Avusturya ve Rusya ittifakının kurulmamış olması sadece Yakın Doğu krizinde değil, aynı zamanda Avrupa tarihinde de bir dönüm noktasıydı: 30 yıl boyunca Doğu ve Orta Avrupa’da büyük bir noktası olan Kutsal İttifak’ın çöküşünü doğrulamıştı.⁵⁷⁹ Ortak kültürün mirası artık yoktu ve Avusturya, tarafsızlığını koruyacaktı. Avusturya’yı ikna edemeyen Rusya, ittifak amacı ile Prusya’ya yanaşacaktır. Fakat 1850 yılında, Avusturya ve Prusya arasında çıkan Hesse krizinde Rusya, Avusturya’yı savunmuş ve Prusya’nın rencide olmasına neden olmuştur. Bu nedenle kriz sonucu yapılan Olmütz Antlaşması, Prusya için Olmütz aşağılanmasına dönüşmüştür. Rusya, Prusya’nın desteğini beklese de Prusya da tarafsızlığını korumuştur. Avusturya ve Prusya bir bakıma Rusya’nın safında bulunarak, Rusya’nın genişlemesi için İngiltere ve Fransa’yı karşılarına almak istememekteydiler.⁵⁸⁰ Çünkü Rusya’nın genişlemesi yani uluslararası toplumda bir gücün dengeyi kendi lehine bozarak diğerlerinden görünür biçimde ayrışması en nihayetinde onları da tehdit edecekti.

Bir diğer yandan ise Kırım Savaşı boyunca, Rusya, İngiliz birliklerinin Kırım’dan ayrılmasını sağlamak için Orta Asya üzerinden Kandahar ve Hindistan’a saldırmayı düşündü. Her ne kadar bu planların pratikte olmadığı belirlenmiş olsa da, bir Rus işgali söylentileri yaygın bir şekilde dolaştırıldı ve Hindistan’da dağıtılan broşürler ile Müslümanlara ve Hindulara, Kırım’da İngilizlerin tükenmesine karşı çıkmaları için çağrıda bulunuldu.⁵⁸¹ Bu savaş artık Yakın Doğu’daki büyük iktisadi ve stratejik çıkarlar adına bir savaştı. Tüm düşünceler Rusya’nın korkusu başlığı altında toplanabilirdi, 1853 yılının sonunda Rusya, artık Avrupalı güçlerin çıkarları için

⁵⁷⁸ Vladimir Potyemkin, v.d: **a.g.e**, s.453.

⁵⁷⁹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.117.

⁵⁸⁰ Aleksandr Genrikhovich Zhomini, **a.g.e**, Vol II, 1882, s.12.

⁵⁸¹ Orlando Figes, **a.g.e**, s.356.

birincil tehdit olarak görülüyordu.⁵⁸² Bu nedenle bilinçli ve ortak önlemler alarak güç dengesini düzenlemeye çalışmışlardı.

İlk olarak, İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı göstermesi bunun için Eflak ve Boğdan'dan çekilmesi ve Ortodokslar üzerinde iddia ettiği haklardan vazgeçmesi için Rusya'ya ultimatoma verdiler. Eflak ve Boğdan'ın Rus orduları tarafından boşaltılması istenecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakları muhafaza edilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı dört Avrupa devleti tarafından garanti edilecekti.⁵⁸³ Fakat Rusya bu ultimatoma uymadı. Fransa ve İngiltere, Rusya'nın savaşı bitirmemesi ve bitirecek gibi durmaması üzerine felaketin büyümesini önlemek amacıyla 27 Mart ve 28 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan ettiler. Böylelikle Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na iç müdahalede bulunmaya teşebbüsü nedeniyle dış müdahale yönetimini kullandılar. Martin Wight'a göre iç müdahale, başka bir devletin içişlerine müdahale iken; dış müdahale, iki veya daha fazla başka güçten oluşan, genellikle düşmanca olan ilişkilere müdahaledir.⁵⁸⁴ Osmanlı ve Rusya'nın ilişki modeli apaçık düşmancaydı bunun büyük bir savaşa dönüşmesi istenmiyordu fakat artık başka bir yol kalmamıştı. Böylelikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Kırım Savaşındaydı. Osmanlı İmparatorluğu, birçok cephede bu savaşı yürütmekteydi. Tuna prensliklerinden, Sinop'a, Sivastopol'a, Kars'a, Kafkasya'ya kadar kuzey yayı tamamlanmıştı.⁵⁸⁵ Savaş yayılmıştı ve giderek büyüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki anlaşmazlık, 1854 yılı ile birlikte büyük güç savaşına dönüşmüştü.⁵⁸⁶ 1854 yılı Avrupa için aynı zamanda koleradan büyük kayıplar verilen bir yıldır. Özellikle İngiltere, bu sorun ile meşguldü. Bu nedenle Rusya'ya karşı daha fazla desteğe ihtiyaçları vardı. 10 Nisan 1854'te Piyemonte-Sardinya krallığını ittifaka dâhil eden İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya karşı bir tarafken, Avusturya ve Prusya kenarda geziniyorlar

⁵⁸² Norman Rich, **a.g.e.**, 1992, s.103.

⁵⁸³ S. Adolphus Slade, **a.g.e.**, s.100.

⁵⁸⁴ Martin Wight, **a.g.e.**, 1966, s.112

⁵⁸⁵ Virginia H. Aksan, **a.g.e.**, s.477.

⁵⁸⁶ William Moul, "Dangerous balances, 1816–1989: a simple theory with longitudinal evidence" **Review of International Studies**, C: XXVIII, s. 667.

ve taraflarını belli etmiyorlardı.⁵⁸⁷ Yine de Kutsal İttifak üyeleri savaş başladığında Rusya'ya beklediği desteği göstermemişti. Ama Avusturya ve Prusya, Rusya'ya karşı oluşacak bir ittifaka katılacak gibi de durmuyorlardı.⁵⁸⁸

İngiltere ve Fransa ise Avusturya'yı ittifaka çekmek için diplomatik uğraş göstermekteydi. Fransa ve İngiltere, Avusturya'nın savaşa girme tehdidini kullanarak Rusya'ya karşı caydırıcı olunabileceğini savunuyordu aynı zamanda Avusturya'yı da Rusya'nın ilerleyişi konusunda uyarıyordu. Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın diplomatik uğraşı sonucunda tarafsızlığını İngiltere ve Fransa lehine bozdu.⁵⁸⁹ Ama Avusturya'nın, İngiltere ve Fransa ile ittifakı yeterli değildi. Rusya'nın ilerleyişinin önüne geçmek için Avusturya, 14 Haziran 1854 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile de bir antlaşma imzaladı.⁵⁹⁰ Avusturya, Eflak ve Boğdan'ı koruma altına alarak Rusya'nın, Avusturya aleyhine ilerlemesini önledi. Aynı zamanda yalnız kalmak istemeyen Avusturya, Prusya ile de 20 Nisan 1854'te ittifak kurarak sınırlarını güvence altına aldı.

26 Ocak 1855 tarihinde Sardinya-Piyemonte Kralı II. Victor Emmanuel ile ittifak kurulmuş ve askerleri Sivastopol'e doğru harekete geçirilmişti.⁵⁹¹ İngiltere ve Fransa'nın Sardinya-Piyemonte Krallığı ile ittifakının yanı sıra Sardinya-Piyemonte Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu da 15 Mart 1855 yılında ittifak imzaladı. Sardinya-Piyemonte Krallığının uluslararası toplumda görünürlük kazanması, Avusturya'nın aleyhine olacaktı, çünkü bu küçük devlet, İtalyan Birliği'ni sağlama amacı taşıyordu ve İtalyan Birliği Avusturya'nın hassas konularındandı. Avusturya barış amacıyla harekete geçti ve dört noktanın kabulü için 15 Mart 1855'te Viyana Konferansını düzenledi.⁵⁹² Bu noktalardan ilki Rusya'nın Sırbistan ve Tuna Beyliklerinden çekilmesi ve bunların Osmanlı İmparatorluğu ile ortak güvence altına alınan topraklar olması idi. İkincisi ise Tuna Nehri ağzından tüm ülkelerin serbest geçiş hakkının bulunması, üçüncüsü 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi'nin revizyonu ve sonuncusu ise Rusya'nın imparatorluktaki Ortodoks Hristiyanlara karşı resmi bir

⁵⁸⁷ John Sweetman, **a.g.e.**, s.9.

⁵⁸⁸ James Henry Skene, **a.g.e.**, s.165.

⁵⁸⁹ Sarınoy, Yusuf v.d.: **a.g.e.**, s. 83-87.

⁵⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.242-245.

⁵⁹¹ Vladimir Potyemkin, v.d, **a.g.e.**, s.460-463.

⁵⁹² Hüner Tuncer, **Kırım Savaşı ve Diplomasi** (1853-1856), İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015, s.95-96.

korumaya yönelik bütün iddialarından vazgeçmesi ve tüm bunların büyük güçler tarafından garantisini kabul etmesi idi.⁵⁹³ Bu protokol İngiltere, Avusturya ve Fransa arasında bir ittifaka dönüştürüldü fakat savaş durdurulamamıştı. Nihayetinde görünürde de olsa artık Avusturya'da ittifakın bir parçasıydı.

İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu, Sivastopol'u kuşatarak, Rusya'yı güçsüz bırakmayı deneyecekti. Kuşatma uzun sürdü ve 12 Eylül 1855 yılında Sivastopol ele geçirildi. Sonuç başarılı olsa da, Rusya'da Kars'ı işgal etmişti ve Kars 27 Kasım 1855 tarihinde Rusya'ya teslim olmuştu. Bu şartlar altında Rusya barışa yanaşmıyordu. Artık geç kalmış barışın gelmesi gerektiğine inanan Avusturya, 28 Aralık 1855 yılında Rusya'ya dört noktayı içeren barış görüşmelerini kabul etmemesi halinde İngiltere ve Fransa safında savaşa katılacağını içeren ültimatomu verdi.⁵⁹⁴ Avusturya, 1815 yılındaki arabulucu rolünü oynuyordu. Çünkü bu aşamada savaşın sonu getirilmezse, Kırım Savaşı bir dünya savaşına dönebilirdi.⁵⁹⁵ Avusturya'nın savaş girmesinden çekinen Rusya, zor da olsa Avusturya'nın ültimatomunu kabul etti. Böylelikle savaş sona ermişti.

Prusya, Amerika, Hindistan, Sardinya-Piyemonte Krallığı; hepsi Kırım Savaşına ve olaylara dirsek teması ile de olsa katkıda bulunmuşlardır.⁵⁹⁶ Bakıldığında, Rusya haricinde diğer güçler uluslararası toplumun yaşaması ve ortak bir payda da çözüm bulunması için hemfikir şekilde hareket etmiştir. Avusturya, İngiltere, Fransa ve diğer devletler bu yükümlülüğü üstlenerek Kırım Savaşı'nı sonuçlandırmışlardı çünkü belirgin bir şekilde görülmüyordu ki ortak çıkarları tehlike altındaydı. Nitekim ortak çıkar düşüncesi, ortak yükümlülük fikrinin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte ve bunların ayrılması söz konusu olamazdı.⁵⁹⁷ Ortak yükümlülük yapısı kırılgan olan uluslararası toplum için hayati bir önem taşıyordu. Çünkü uluslararası toplumun sürdürülebilir ve başarılı olması onun üyelerinin onu yaşatma ve devam etme isteğine

⁵⁹³ J. A. S. Grenville, **Europe Reshaped 1848-1878**, Sussex, The Harvester Press, 1976, s.212.

⁵⁹⁴ Candan Badem, **a.g.e**, s.271.

⁵⁹⁵ Clive Ponting, **a.g.e**, s.487.

⁵⁹⁶ James Henry Skene, **With Lord Stratford in The Crimean War**, London, Richard Bentley and Son, 1883, s.1.

⁵⁹⁷ Martin Wight, **Power Politics a.g.e**, 1946, s.62

bağlıydı.⁵⁹⁸ Kırım savaşı ise bu isteğin görünürlük kazanması sonucunda yaşanmıştı. Kırım Savaşı ile birlikte güç dengesi hareket etmiş ve o döneme bakıldığında oldukça büyük çaplı olan bu savaş Paris Antlaşmasında yeni bir üyenin katılımı ile son bulmuştur.

2.3.1. AVRUPA’NIN ORTAK ÇIKARI VE PARİS ANTLAŞMASI

1856 yılında Kırım Savaşı bitmiş; Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, Sardinya-Piyemonte Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Paris Antlaşması ile sonuçlanmıştı. Bu antlaşma hiç şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası topluma katılımının gerçekleştiği belgeydi. Çünkü Rusya’nın revizyonist tutumu nedeniyle başlayan Kırım Savaşı en nihayetinde uluslararası toplumun varlığı ile ters düşen bir hareketti. Uluslararası toplumun ayırt edici özelliklerinden olan büyük güçlerin küçük düşürülmemesi yanı sıra hayati çıkarlarına veya prestij ve onurlarına meydan okunmaması gerekliliğinin ihlali idi. Uluslararası toplumda büyük güçler, revizyonist ya da saldırgan devletleri kısıtlamanın ve Avrupa’nın karşılaştığı güçlükleri barışçıl yollarla çözme görevini üstlenmişti.⁵⁹⁹ Bu görev kapsamında ortak çıkarları tehdit eden Rusya, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması kapsamında sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Paris Antlaşması ilk maddeleri uyarınca işgal edilen yerler karşılıklı olarak boşaltılacak, iade edilecek ve savaş esirleri için karşılıklı af çıkarılacaktı. Kars, Osmanlı İmparatorluğu’na iade edilirken, Sivastopol, Balaklava, Kamış gibi işgal edilmiş kentler Rusya’ya iade edilecekti.⁶⁰⁰ Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü konu eden 7. ve 8. madde ardından, 9. Madde ilan edilen Islahat Fermanını ve Osmanlı İmparatorluğunun iyi niyetinden bahsetmekteydi. 10. Madde ise 1841 Boğazlar sözleşmesinin gözden geçirilmesinin kabulünü içermekteydi. Boğazlar sözleşmesinin revize edilmesi konusunu kapsayan ardıl maddeler Karadeniz’in tarafsızlaştırılması ile sonuçlanmıştı. Karadeniz’in tarafsızlaştırılması, her ne kadar Osmanlı

⁵⁹⁸ Onur Ağkaya, İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C:LXXI, No:4, 2016, s.1061.

⁵⁹⁹ Richard B. Elrod, **a.g.e.**, s.166.

⁶⁰⁰ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, 112.

İmparatorluğu'nun Karadeniz'de ki konumunu sarsmış olsa da aslında Rusya'nın dikkatinin Karadeniz'den uzaklaştırılması hedeflenmiştir.⁶⁰¹ Yanı sıra Prusya sadece 1841 Boğazlar Sözleşmesinin revizyonunda kongreye dâhil edilmiştir. Rusya'ya karşı savaşa katılmayı ya da Avusturya ultimatoyla ilişkilendirilmeyi kararlılıkla reddetmiş olan Prusya sadece imza sahibi olduğu 1841 Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesi hususunda kongreye davet edilmiştir.⁶⁰²

Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ardını takip eden maddelerde Karadeniz gibi Tuna'da da her devletin ticaret gemilerine açık olacağı belirtilmekteydi. Tuna ağzı ve civarının temizlenmesi hususunda Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, Sardinya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katılacağı bir komisyon görevlendirilmiş; Tuna beyliğinin sorumluluğunu ise Avusturya, Bavyera, Osmanlı İmparatorluğu ve Würtemberg delegelerinden oluşan komisyona devredilmiş; beyliklerin ataması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun onayına bırakılmıştı.⁶⁰³ Bu komisyonların kurulması ile birlikte Tuna, Rusya'nın himayesinden kurtarılmıştı. Rusya işgalinin ilk başladığı yerler olan Eflak ve Boğdan beylikleri ise Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine bırakılmış ve herhangi bir gücün bu beyliklerin iç işlerine karışması da engellenmiştir.⁶⁰⁴

Tezimiz açısından Paris Antlaşmasının en önemli maddesi 7. maddesidir. Bu maddeyi doğrudan aktaracak olursak:

Madde 7 “... Avrupa genel hukukunun ve birliğinin nimetlerinden Osmanlı Devleti'nin de yararlanacağını ilan ederler. Haşmetlilerin her biri kendisi açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler ve hep birlikte bu taahhüde katı biçimde uyulmasını güvence altına alırlar ve bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğüne yönelik her harekete ortak çıkarlara yönelik bir sorun olarak bakacaklardır.”⁶⁰⁵

⁶⁰¹ F. R. Bridge ve Roger Bullen, **a.g.e**, s.124.

⁶⁰² Norman Rich, **a.g.e**, 1985, s.184.

⁶⁰³ Fuat Andıç ve Süphan Andıç, **a.g.e**, s.85.

⁶⁰⁴ Candan Badem, **a.g.e**, s.273.

⁶⁰⁵ Bernard Camille Collas, **a.g.e**, s.363-364.

Paris Antlaşması'nın 7. maddesi açıktır ki Osmanlı İmparatorluğu ortak çıkarlar gerektirdiği için uluslararası toplumun bir üyesi olmuştur. Bu ilkenin mantığı Napoleon Savaşlarından sonra, neredeyse çeyrek asırlık bir devrim ve savaşla sarsılmış olan Avrupa'nın liderlerinin, diplomasislerinin temel amacının uluslararası barış ve istikrarın korunması olması gerektiğine inanmalarında yatmaktaydı.⁶⁰⁶ Napoleonik savaşların ardından mevcut güç dengesi, uluslararası düzen ile ilgili olarak çeşitli işlevleri yerine getirmekteydi. Hedley Bull'un bahsettiği bu işlevlerden ilki, devlet sisteminin fetih tarafından evrensel bir imparatorluğa dönüştürülmesini engellemek; ikincisi egemen güçlerin bağımsızlıklarını büyük güçler tarafından emilmesinden ya da tahakkümden korunmasını sağlamak; sonuncusu ise dengelerin işler halde olduğu ve uluslararası düzenin bağlı olduğu diğer kurumların faaliyet gösterebileceği koşulları sağlamaktır.⁶⁰⁷ Keza bu perspektif sonucu uluslararası hukuk, diplomatik sistem, savaş ve uluslararası sistemin büyük güçler tarafından idare edilmesi, kimsenin gücünün baskın olmadığı bir durumu varsayar ve bir devletin kuralları ihlal etmesi durumunda başkalarının karşılıklı eylemde bulunma ihtimalini doğurur. 1815 yılında olduğu gibi Kırım Savaşı da ortak çıkarların korunması için karşılıklı eylemin ortaya çıkışından başka bir şey değildir. Çünkü uluslararası toplumun işleyişi ve devamı bu ortak çıkarlar doğrultusunda ortaya konan kolektif eyleme bağlıdır.⁶⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Paris Antlaşması ile uluslararası topluma kabulü ve topraklarının ortak garanti altına alınmasının bir diğer anlamı da dine ya da ırka karşı ayırım yapmadan uluslararası toplumun iyileştirildiğini göstermiştir.⁶⁰⁹ Bu önemli bir harekettir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu açıkça Latin Hristiyan kültürünün bir parçası değildir.⁶¹⁰ Islahat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ortak değeri paylaşması ve uluslararası toplumun ortak çıkar merkezinde bu iyileşmeyi yapması şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası topluma üyeliğini kolaylaştırmıştır. Ortodoks Rusya'ya karşı, Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulması uluslararası toplumun, farklı ideolojileri ve kültürleri

⁶⁰⁶ Norman Rich, **a.g.e**, 1985,s.1.

⁶⁰⁷ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.112-113.

⁶⁰⁸ Onur Ağkaya, **a.g.e**, s.1075.

⁶⁰⁹ Robert Phillmore, **a.g.e**, 3.Cilt, s.4

⁶¹⁰ Cornelia Navari ve Daniel Green ed, **a.g.e**, s.99

barındırma potansiyeline sahip olduğunun ispatıdır; çünkü uluslararası toplumun adil ve eşit bir şekilde genişlemesi için farklı kültürlerle karşı hoşgörü barındırması gerekmektedir.⁶¹¹

1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası toplumun bir parçası olarak resmen kabul edilmiş ve büyük güçler çemberinin bir üyesi olmuştur. 1856 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar, Osmanlı İmparatorluğu; büyük güç çemberine kabul edilmesinin bir sonucu olarak her genel konferansa delegeler göndermeye de davet edilmiştir.⁶¹² Bakıldığında uluslararası toplumda, savaş ve barış düzeni sürdürmek kullanılan araçlardır. Bu bağlamda barış, uluslararası toplum tarafından, devlet sisteminin korunmasının emrine bağlı bir hedef olarak görülmüş; savaş ise egemenliğin korunmasına ya da bireysel devletlerin bağımsızlığı, kendi kendini savunma ve diğer hakların korunması hususunda etken bir araç olarak kullanılmıştır.⁶¹³ Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması da bu araçların görünürlük kazanmasından başka bir şey değildir.

⁶¹¹ Onur Ağkaya, **a.g.e**, s.1080-1081.

⁶¹² Nuri Yurdusev, **a.g.e**, 2009, s. 77.

⁶¹³ Hedley Bull, **a.g.e**, 2002, s.17.

SONUÇ

Öncelikle bu tezin temel amacı uluslararası toplumun oluşumunda etken rolü oynayan unsurun Martin Wight'ın bahsettiği ortak kültürün paylaşımı mı yoksa Hedley Bull'un ortak değer ile perçinlenen ortak çıkarın paylaşımı mı sorularını Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması üzerinden analiz etmeyi denemek ve bu soruların cevaplarını somutlaştırmaktır. Bu nedenle ilk bölümde öncelikle İngiliz Okulu'nun dayandığı rasyonalist geleneğin uluslararası hukuk, diplomasi, büyük güçlerin ilişkisi, güç dengesi ve savaş gibi kavramları temel alarak kurduğu “uluslararası toplum” açıklanmıştır. Ayrıca “uluslararası toplum” kavramsal olarak realizmin anarşik ve savaş merkezli “uluslararası sisteminden”, devrimciliğin kozmopolit ve barışçıl “dünya toplumundan” ayrılmış ve uluslararası toplum teriminin kullanımı ile bahsedilmek istenen unsurlar açıklanmıştır.

Martin Wight'ın teoriye kazandırdığı üç gelenek tartışması ardından Hedley Bull'un uluslararası toplumun varlığını sürdürmesi için düzenin mi adaletin mi öncelenmesi gerektiği hususunda başlattığı çoğulculuk ve dayanışmacılık tartışmasına değinilmiştir. Hedley Bull'un zamanla değişen algısı tartışılmış aslında son zamanlarda da yaygınlık kazanan çoğulculuk ve dayanışmacılığın birbirine zıt iki unsur olmadığı aksine dayanışmacılığın, çoğulcu düşüncenin küreselleşen dünyaya eklemlenmesi olarak görüleceğinden bahsedilmiştir. Çünkü tezimizde somut örnek olarak seçtiğimiz olay, zaman bakımından çoğulcu perspektifin önce çıkardığı kavramların üstüne kuruludur. Bu nedenle sıkça bu kavramlar kullanılmıştır. Her iki düşünürün katkılarının incelenmesinin ardından da, tezimizin iki ana aktörü olmaları nedeniyle Martin Wight'a ve Hedley Bull'a daha yakın bir perspektiften bakılmış ve onların bakış açıları anlaşılmaya çalışılmıştır. Martin Wight ve Hedley Bull'un kavramları ekseninde de tez ilerleyişini sürdürmüştür.

İkinci bölümde 1856 yılında kurulan yeni düzeni anlayabilmek için yeni düzen öncesi süreç incelenmiştir. Bu bölüm 1789 Fransız Devrimi'nden başlayarak 1853 yılına kadar olan tezimiz açısından önem atfedilebilecek olayları incelemiştir. Çünkü bakıldığında aslında 1789 Fransız Devrimi ile birlikte o tarihe kadar var olan Vestfalyan düzen temelli uluslararası sistem darbe almıştır. Genellikle devletlerin

kalıcı ittifaklar yerine geçici koalisyonlar kurduğu güvensizlik ve güç maksimizasyonu yönlü realist paradigma yansıması bu sistem Napoleonik savaşlarla tamamen işlevsiz hale gelmiştir. Napoleon'un kullandığı yeni askeri taktiklerin yanı sıra ona karşı oluşturulan zayıf koalisyonlarında Napoleon'un, Avrupa haritasını tek elle dönüştürmesine neden olmuştur. Buna istinaden devletler yeni bir yapıya ihtiyaç duymuş ve çeşitli kurallar dâhilinde 1815 yılında birkaç devletten oluşan bir uluslararası toplum meydana getirmişlerdir. Oluşturulan uluslararası toplumda İngiliz Okulu'nun çoğulcu kanadının vurguladığı savaş ardından oluşabilecek uzlaşmazlıkları ve savaşları önlemek için diplomasi ağı kurulmuştur. Günümüz uluslararası hukuku çekirdeğini oluşturan Grotious'un bakış açısı temelli olan bu yapı, devletlerarasında sınırlı kurallar oluşturmuş ve güç dengesi böylelikle büyük güçler kontrolü ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Tezimizde 1815 yılında kurulan uluslararası toplum ve onun destekleyici yapılardan olan Kutsal İttifak'a bakıldığında Martin Wight'ın "ortak kültür" söyleminden beslenen bir yapı görmektediriz. Her ne kadar 1815 yapısı Fransa'ya karşı oluşturulmuş olsa da 1818 yılında Aix-La-Chapelle ile Fransa'da bu düzene katılmıştır. 1815 yılında yaratılan uluslararası toplumun temel amacı var olan düzeni korumak, bu düzeni korumak içinde bu yapı içinde bulunan devletlerin bireysel çıkarlardan vazgeçmesi kolektif çıkarlara yönelmesini sağlamaktır. Kuruluş amacına bakıldığında Hedley Bull'un "ortak çıkar" ve "ortak değer" kavramlarını hatırlatsa da 1856 yılında revize edilen uluslararası toplumun farkını ortaya koymak için tezimiz 1815 uluslararası toplumunun Martin Wight'ın çizgisine yakın olduğunu savunmuştur. Keza Martin Wight'ın uluslararası toplumun oluşumunda temel saydığı "ortak kültürün" paylaşılması özellikle Hristiyan öğretisinin ve değerlerinin varlığını ifade etmekteydi. Hristiyan pasifizmi temelinde kurulacak uluslararası toplum ile savaşlar önlenecek ve diplomasi, uluslararası hukuk gibi unsurlar ön plana çıkacaktı.

İkinci bölüm 1789-1815 yılları ve 1815-1856 yılları arası olarak incelenmiştir. 1815-1856 yılları arası ise uluslararası toplumun karşılaştığı hem iç hem de dış olaylar anlatılmıştır. Dış olaylar anlatılırken tezimizin çekirdeğine ulaşabilmek için Osmanlı İmparatorluğu merkeze alınmıştır. Bu dönemi incelerken Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu iki yönlü incelenmiştir. Avrupa'nın yaydığı

değerlerden etkilenen Osmanlı İmparatorluğu üzerinde, öncelikle 1789 Fransız Devrimi'nin etkisi tartışılmıştır. Böylelikle aslında Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılıklı birbirlerini etkilediği olaylar diziliminden bahsedilerek bağımsız ve birbirine etkisiz aktörler olmadıkları savunulmuştur. Keza çok uluslu her imparatorluk gibi Osmanlı İmparatorluğu da 1789 Fransız Devrimi'nin yaydığı düşüncelerden etkilenmiştir. İlk olarak Sırp ayaklanması ardından uluslararası toplumun müdahil olacağı Yunan ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu için yıpratıcı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu toprakları, özellikle tarihsel geçmişe de referans verildiğinde her zaman Rusya'nın da çıkarlarının bulunduğu alanlar olmuştur. O nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nu güçsüzleştirecek ve Rusya'nın bu topraklarda imtiyaz elde etmesine sebep olacak her kriz Rusya tarafından değerlendirilmiştir. Fakat uluslararası toplum denilen yapı 1815 yılında bireysel çıkardan vazgeçilerek kolektif çıkarlara yönelim sağlanması sayesinde etkin bir yapı halini almıştır ve Napoleon'un tarihsel izi ardından bu yapı aslında bir gücün tek başına diğerlerine orantısız bir biçimde güçlenmemesi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Rusya'nın hem Yunan ayaklanmasında hem de bu olayla bağlantılı olarak yaşanan Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanmasında çıkar elde etme düşüncelerine uluslararası toplumun diğer üyeleri gereken tepkiyi göstermiştir. Bakıldığında 1815 sonrası yaşanan iç ve dış krizler uluslararası toplumu revize etmeden var olan düzeni korumak için başarı ile çözülmüş ve her kriz sonrası devletler ortak çıkarları doğrultusunda buluşmuştur.

Fakat tezimizin son bölümünde ortaya konduğu üzere iki devlet ortak çıkar düzleminden çıkmış ve bireysel çıkarlarına yönelmişlerdir. Uluslararası toplumun iki agresifleşen gücü Fransa ve Rusya'dır. Fransa'da gerçekleşen iktidar değişikliği ile başa gelen III. Napoleon amcası Napoleon'a karşı kurulan uluslararası toplum ile içten içe hesaplaşmak istemiştir. Bunun yanı sıra Rusya'nın, Napoleon ile akrabalık bağı olması sebebiyle III. Napoleon'u tanımakta gecikmesi, III. Napoleon için Rusya'yı hedef haline getirmiştir. Ayrıca III. Napoleon'un uluslararası tanınırlık ve meşruiyet ihtiyacı da yadsınamazdı. Bu düzlemde bakıldığında, 1849 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda baş gösteren kutsal yerler sorunu Fransa için adeta

biçilmiş bir kaftandı. Rusya içinse Osmanlı İmparatorluğu üzerinde imtiyaz elde etmek yüzyıllardır süregelen bir konuydu. Yani her iki güç içinde aslında Osmanlı İmparatorluğu iç sorunu olan kutsal yerler sorunu büyütülerek uluslararası arenada bir hesaplaşma ve bir güç savaşına dönüştürülecekti. Ama rasyonel düşünce temelli uluslararası toplum mekanizmaları her zaman var olan düzeni koruma ve sürdürme refleksi göstereceklerdi. Bu nedenle Rusya ve Fransa'nın agresif bir hal alarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinden yarattıkları karışıklık Osmanlı İmparatorluğu'nun geliştirdiği diplomasi ağı ile uluslararası topluma aktarılmıştır.

Son bölümde gördüğümüz üzere başta Fransa ve Rusya olarak iki aktör ile başlayan olaylar silsilesi, Fransa'nın İngiltere'yi yanına çekmesi ve Rusya'yı yalnızlaştırması ile Fransa'nın istediğini elde etmesi ile sonuçlanmıştır. Böylelikle Fransa agresif hareketi bırakırken, Rusya bu planları görmeyerek uluslararası toplum için kabul edilmesi zor hareketler sergilemiştir. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu diplomatik açıdan dışlayarak deneyimsiz bir diplomat olan Menşikov'u görevlendirmiştir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu etkisiz bir aktör olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın hayal ettiği gibi edilgen bir güç değildir. O döneme kadar Hedley Bull'un özellikle uluslararası topluma eklemlenmek açısından altını çizdiği ortak değeri, Osmanlı İmparatorluğu, 1839 yılında başlayan Tanzimat Devri ile benimsemiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik ve sosyal reformları yadsınamaz bir etkileye sahiptir. Bu nedenle ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşümü ortaya konmuştur. Fakat Rusya, bunu analiz etmede başarısız olmuştur.

Rusya'nın beklentileri ve öne sürdüğü unsurlar, Osmanlı İmparatorluğu için kabul edilemezdi. Özellikle Rusya'nın istediği Ortodoks hamiliği konusu kendi toprakları üzerinde egemen bir aktör olan Osmanlı İmparatorluğu'nun verebileceği bir ayrıcalık değildi. Çünkü Rusya'nın Ortodoksların hamisi olması Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi toprakları üzerindeki egemenliğini sarsıyordu. Kutsal yerler sorununda Osmanlı İmparatorluğu orta yolu bulmak için oldukça çabalamış, fakat Rusya için tatmin edici olmamıştır. Bu nedenle Rusya, uluslararası toplumun aktörleri tarafından yalnızlaştırılmış ve dışlanmıştır. Kutsal İttifak birliği bozulmuş, Prusya tarafsızlığını savaş sonuna kadar korumuş, Avusturya savaşı bitirecek

hamleyi yaparak Rusya'ya karşı tavır almıştır. Çünkü Avusturya'da Osmanlı İmparatorluğu gibi içinde birçok ulusu barındırıyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının parçalanması, Avusturya'nın varlığını da tehlikeye sokacaktı. Sadece Avusturya'yı değil uluslararası toplumun tüm aktörlerini miras kavgasına düşürecek olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanı uluslararası topluma 1856 Paris Antlaşması ile dâhil edilmiştir. Uluslararası toplumun güç dengesini sağlamak ve düzeni yeniden inşa etmek için bireysel çıkarların merkezi haline gelen Osmanlı İmparatorluğu toprakları uluslararası topluma dâhil edilmiş ve uluslararası toplumun sınırları ve yapısı revize edilmiştir.

Elbette tezimizin kilit noktası olan üçüncü bölümde aslında bireysel çıkarlara yönelen aktörlerin uluslararası toplumu Kırım Savaşı gibi adeta I. Dünya Savaşı'nın bir provası olan uzun soluklu bir çatışmaya sürüklemesi tartışılmıştır. Bireysel çıkarlara yönelişin uluslararası topluma ne denli zarar verdiği görülmüş, bu savaş sonunda Müslüman Osmanlı İmparatorluğu, 1815 “ortak kültür” paylaşımı yani Hristiyan öğretisi unsurlarıyla perçinlendiği varsayılan uluslararası topluma dâhil edilmiştir. 1856 yılında uluslararası toplumun hangi temelle kurulduğu hiç şüphesiz 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nın 7. Maddesi ile gözler önüne serilmiştir. Ortak çıkar düzleminde Osmanlı İmparatorluğu da dâhil edilerek revize edilen uluslararası toplumda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Dönemi ile birlikte bir takım ortak değerleri kabul etmesi de yadsınamaz bir etkiye sahip olmuştur. Hedley Bull'un ortak değerler ile anlatmak istediği Avrupa'nın eşitlik anlayışı gibi Avrupa'da doğmuş ama diğer devletlerinde benimseyebileceği yani din temelli ortak kültür kavramından daha yumuşak olan unsurlardır. 1815 düzeni Martin Wight'ın çizgisinde kurulmuşken zamanla mevcut düzenin devam etmesi için uluslararası toplum revizyona ihtiyaç duymuş ve 1856 yılı ile birlikte bu revizyon gerçekleşmiştir.

Kırım Savaşı sonucunda Kutsal İttifak dağılmış Rusya, Prusya ve Avusturya birliği sonlanmıştır. Avusturya'nın Kırım Savaşı'nda Rusya'yı yalnız bırakması, Avusturya'nın da milliyetçi tehditlere karşı yalnız kalmasına etken olmuştur. Nitekim Avusturya, 1867 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna dönüşmüş aynı zamanda ilk önce İtalya ardından Almanya uzun zamandır özlemini çektiği

birleşmeyi sağlamışlardır. Uluslararası toplum çok-uluslu imparatorlukların aktör oldukları bir yapıdan ulus-devletlerin aktör sayıldığı bir yapıya dönüşmüştür. Yine Kırım Savaşı ardından Osmanlı İmparatorluğu büyük mali sıkıntılara sürüklenmiş aynı zamanda büyük güçler Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde 1856 yılı Paris Antlaşması ile uyguladığı politikalardan da vazgeçmişlerdir. 1878 yılında Berlin Kongresi ve Antlaşması, dönüşen politikalarının adeta kanıtı niteliğindedir. Bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası toplum üyeleriyle eşit güçte olmaması ve diğer üyelerin Osmanlı topraklarından pay alma isteği bireysel çıkarlarının gitgide ortak çıkarın önüne geçmesine sebep olmuştur. Nitekim 1861 ve 1871 de Alman ve İtalyan Birliklerinin kurulması uluslararası toplumu revize etse de aslında I. Dünya Savaşı ile birlikte 1856 düzeni yıkılmıştır. Daha gelişmiş ve iyileştirilmiş şekliyle Milletler Cemiyeti kurulmuş, II. Dünya Savaşı ile bu düzende revize edilerek günümüz Birleşmiş Milletler düzeninin yarattığı uluslararası topluma kadar bu evrim gerçekleşmiştir. Elbette ki savaş ve diplomasi yoluyla uluslararası toplum her zaman genişlemeye ve gelişmeye devam edecektir.

Son sözlerimizi toparlayacak olursak bu tezin çıktılarını teoriye ve tariheye olan katkıları bakımından iki ana başlık altında toplayabiliriz. İlk olarak bu çalışmanın teoriye katkısı literatürde sıkça analizlerine rastladığımız ana akım teoriler⁶¹⁴ yerine İngiliz Okulu'nun üzerinden yaptığı analiz denemesidir. İngiliz Okulu'nun kavramsal zenginliğini gözler önüne çıkaran bu çalışma aynı zamanda uluslararası ilişkilerde dönüm sayılabilecek noktaları analiz ederken bu kavramların kullanılabilir olmasına da dikkat çekmiştir. İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilere kazandırdığı uluslararası toplumun realist temelli uluslararası sistemden farkını detaylandıran bu çalışma bir adım daha ileri giderek uluslararası sistemin tarihin belli bir noktasında yok olduğunu iddia etmiştir. Yok oluş iddiası ile birlikte teorik tartışmalara yeni bir soluk getirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra Martin Wight ve Hedley Bull'un uluslararası topluma farklı yollardan ulaşmasındaki çatışma ön plana çıkarılmış, her iki düşünürün anlatısı da tarihsel örneklerle somutlaştırılmıştır. Yani bu çalışma merkezinde ortak kültür ile de kurulan bir uluslararası toplum

⁶¹⁴ Tezimizde ana akım teoriler ifadesiyle çalışmalarda sıkça karşılaşılan uluslararası ilişkiler kuramlarından Realizm ve Liberalizme atıf yapılmıştır.

mmkn iken ortak çıkarın varlığı ve ortak değerin benimsenmesi ile de uluslararası toplum kurulması mmkndr. Fakat farklı yollarla kurulan uluslararası toplumun dayanıklılığı başka tartışmalara konu edilebilecek türdendir. Bu alışma sadece bu örnekleri göz önüne çıkar mıştır.

İkinci başlığımızın altında ise bu çalışmanın tarihçeye olan katkısı vardır. 1789 yılından 1856 yılına kadar çok aktörlü tarihsel bir kesiti anlatan bu çalışma hiç şüphesiz düz bir tarih anlatısı yerine teori ile i içe bir anlatış tarzı benimsemesi bakımından zgndr. Nitekim tarihsel kesiti incelerken İngiliz Okulu düşünürlerinin çalışmalarına yer verilebilir olması, İngiliz Okulu düşünürlerinin tarihsel olayları dışlamadan teorik analiz sunmaları sayesinde dir. Çalışmamızı İngiliz Okulu tipi çalışmalardan ayıran tek özelliği ise tarihsel anlatıya daha detaylı yer vermesi ve olayları daha detaylı incelemesidir. Yine de bu detaylandırma düz tarihsel anlatı yapan metinlerden oldukça farklıdır. Tarihsel akış sunulurken teorik analizden uzaklaşmamak çalışma boyunca dikkat edilen hususlardan olmuştur.

Elbette ki İngiliz Okulu'nun çatısı altında toplanmış birçok düşünür ve uluslararası toplumun geçirdiği birçok dönüşüm mevcuttur. Dünya bugünkü yapıya gelene kadar sistemsel olarak aktör bazlı incelendiğinde birden fazla dönüşüm geçirmiştir. Ama tezimiz sadece uluslararası toplumun oluşumunu ve 1856 Kırım Savaşı ile yaşadığı dönüşümün bir kesitini Martin Wight ve Hedley Bull düzleminde analiz etmeye çalışmıştır. Bakış açısının ve analiz biçiminin diğer çalışmalara örnek olması bu tezin temel amaçlarından olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali ed.: **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 4.bs, 2013.
- Ağkaya, Onur: "İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, LXXI, NO:4, 2016.
- Aksan, Virginia H: **Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Akşin, Sina: "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Uluslararası Durum", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Almeida, Joao Marques De: "Pluralists Solidarists and the Issues of Diversity, Justice and Humanitarianism in World Politics." **The International Journal of Human Rights**, C:VII, No:2, 2003.
- Altundağ, Şinasi: **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Altundağ, Şinasi: "Münchengrätz Muahedesi", **Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C:I, No:4, 2018.
- Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4 bs, 2012.
- Badem, Candan: **Kırım Savaşı ve Osmanlılar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

- Bain, William: “One Order, Two Laws: Recovering the ‘Normative’ in English School Theory.” **Review of International Studies**, C:XXXIII, No:4, 2007.
- Bain, William: “Rival Traditions of Natural Law: Martin Wight and the Theory of International Society”, **The International History Review**, C:XXXVI, No:5, 2014.
- Baker, James v.d.: **Australian Realism: The Systematic Philosophy of John Anderson**, Cambridge University Press, 1986.
- Bell, Coral ve Thatcher, Meredith ed: **Remembering Hedley**, The Australian National University, ANU E Press, 2008.
- Bridge, F. R. ve Bullen, Roger: **The Great Powers and The European States System 1814-1914**, 2 bs, Pearson Longman, 2005.
- Brown, Chris: Brown, Chris: “International theory and international society: the viability of the middle way?”, **Review of International Studies**, C: XXI, 1995.
- Bull, Hedley: “The Revolt Against the West” Coral Bell, ve Meredith Thatcher ed: **Remembering Hedley**, The Australian National University, ANU E Press, 2008.
- Bull, Hedley: “Martin Wight and the Theory of International Relations: The Second Martin Wight Memorial Lecture”, Cambridge, Cambridge University Press, **British Journal of International Studies**, C:II, No:2 1976.
- Bull, Hedley: **The Anarchical Society: A Study of Order**

- in World Politics**, 3 bs, New York, Palgrave Macmillan, 2002.
- Bull, Hedley, Kingsbury, Benedict ve Roberts, Adam: **Hugo Grotious ve Uluslararası İlişkiler**, çev. Burç Beşgöl, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015.
- Bull, Hedley: “The Grotian Conception of International Society” Martin Wight, Herbert Sir Butterfield ed. **Diplomatic investigations: Essays in the theory of international politics**, Harvard University Press, 1966.
- Bull, Hedley: Bull, Hedley: “International Relations as an Academic Pursuit” , **The Australian Outlook**, C:XXVI, No:3, 1972.
- Bull, Hedley: “International Theory: The Case for a Classical Approach”, **World Politics**, C:XVIII, No: 3, 1966.
- Bull, Hedley: ”Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)”, **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000.
- Bull, Hedley: “The European International Order”, **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000.
- Bull, Hedley: “Natural Law and International Relations”, **Hedley Bull on International Society**, ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell, London, Macmillan, 2000.
- Burchill, Scott v.d.: **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 3 bs, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.

- Butterfield, Herbert: **Christianity and History**, New York, Charles Scribner's Sons, 1950.
- Buzan, Barry: "From international system to international society: structural realism and regime theory meet the English school", **International Organization**, C: XLVII, No:3, 1993.
- Buzan, Barry: **Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu**, çev. Haluk Özdemir, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015.
- Carr, Edward H.: **Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939**, çev. Can Cemgil, 2 bs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Cochran, Molly: "Charting the Ethics of the English School: What "Good" is There in a Middle- Ground Ethics?." **International Studies Quarterly**, C:LIII, No:1, 2009.
- Collas, Bernard Camille: **1864'te Türkiye: Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2005.
- Corbett, Percy E.: **Law and Society In the Relations of States**, New York, Harcourt, Brace, 1951.
- Charmley, John: Castlereagh and France, **Diplomacy & Statecraft**, C: XVII, No: 4, 2006.
- Czaputowicz, Jacek: "The English School of International Relations and Its Approach to European Integration", **Studies&Analyses**, C:II, No:2, 2003.
- Davies, Norman: **Avrupa Tarihi**, çev. ed. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.
- Davison, Roderic: "Tanzimat Döneminde Osmanlı

- Diplomasinin Modernleşmesi”, çev. Hayrettin Pınar, Halil Inalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu: **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Phonix Yayınevi, 2006.
- Davison, Roderic: **Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923**, çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004.
- Deringil, Selim: "There Is No Compulsion in Religion: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire 1839-1856" **Comparative Studies in Society and History**, C:XXXII, 2000.
- Devetak, Richard, Dunne, Tim ve Nurhayati, Ririn Tri: "Bandung 60 years on: revolt and resilience in international society." **Australian Journal of International Affairs**, C:LLX, No:4, 2016.
- Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür: “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”, **Uluslararası İlişkiler**, C:VII, No: 25, 2016.
- Doyle, William: **The Old European Order 1660-1800**, 2 bs, Oxford, Oxford University Press, 1992.
- Dönmez, Ahmet: **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.
- Dunne, Tim ve Devetak., Richard: "Civilising statecraft: Andrew Linklater and comparative sociologies of states-systems." **Review of International Studies**, C:XXXIII, No:4, 2017.
- Dunne,Tim, Kurki, Mijla ve Smith, Steve: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik**, çev. Özge Kelekçi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016.

- Dunne, Tim: **Inventing International Society: A History of the English School**, London, Macmillan Press, 1998.
- Dunne, Tim: "System, State and Society: How Does It All Hang Together?", **Millennium: Journal of International Studies**, C:XXXIV, No:1, 2005.
- Dwyer, G. Philip: "Self –Interest versus the Common Cause: Austria, Prussia and Russia against Napoleon" **The Journal of Strategic Studies**, 2008, C: XXXI, No:4.
- Elrod, Richard B.: "The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System", **World Politics**, C:XXVIII, No:2, 1976.
- Figes, Orlando: **The Crimean War: A History**, New York, Metropolitan Books, 2010.
- Gallagher, Adrian: "Conceptualizing humanity in the English School." **International Theory**, C: VIII, No:2, 2016.
- Giddens, Anthony: **The Nation-State and Violence**, Cambridge, Polity Press, 1985.
- Goldstein, Joshua S. ve Pevehouse, Jon C.: **Uluslararası İlişkiler**, çev. Haluk Özdemir, BB101 yayınları, 2015.
- Gözen, Ramazan: **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Grenville, J. A. S.: **Europe Reshaped 1848-1878**, Sussex, The Harvester Press, 1976.
- Gülboy, Burak Samih: "Avrupa Ahenginin İşleyişi Çerçevesinde Macar Ayaklanmasının Analizi", ed. Yeliz Okay, **Macar Kardeşler**, 2012.
- Hall, Ian: **The International Thought of Martin**

- Hobbes, Thomas: **Wight**, Palgrave Macmillan, 2006.
- Hobsbawm, Eric: **Leviathan**, çev. Semih Lim, 6 bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Hourani, Albert: **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, 3 bs, 2003.
- Ikkenbery, John G.: **Arap Halkları Tarihi**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- İnalçık, Halil: **After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and The Rebuilding of Order After Major Wars**, Princeton, Princeton University Press, 2001.
- İnalçık, Halil: "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, 1964.
- İnalçık, Halil: **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – III: Köprülüler Devri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Bs, 2015.
- Howland, Douglas: "An Alternative Mode of International Order: The international administrative union in the nineteenth century." **Review of International Studies**, C:41, No:1, 2015.
- James, Alan: System or Society?, **Review of International Studies**, C:19, 1993.
- Jeffery, Renée: "Australian Realism and International Relations: John Anderson and Hedley Bull on ethics, religion and society." **International Politics**, C:XLV, No:1, 2008.
- Johnston, Robert Matteson: **The Nation-State and Violence** çev. Uğur Yılmaz, İzmir, İlya İzmir Yayınevi, 3 bs, 2012.

- Kai, Alderson ve Hurrell, Andrew ed.: **Hedley Bull on International Society**, New York, St Martin's Press, 1999.
- Kant, Immanuel: **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 113-95, **Dış Münasebetler Yayınları Enstitüsü Yayınları**, No: 14, 1960.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Karal, Enver Ziya: "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", **Belleten**, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, 1964.
- Kardaş, Şaban ve Balcı, Ali: **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.
- Kaynar, Reşat: **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bs, 1985.
- Kış, Salih: Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekatı ve Konya Muharebesi, Selçuk Üniversitesi, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C: XXIII, 2010,
- Kissinger, Henry A.: **Dünya Düzeni**, çev. Sinem Sultan Gül, İstanbul, Boyner Yayınları, 2016.
- Kissinger, Henry: **Diplomasi**, çev. İbrahim H Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Knudsen, Tonny Brems: "International Society and International Solidarity: Recapturing the Solidarist Origins of the English School", **International Relations in Europe: Concepts, Schools and Institutions**, 28th Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, 14-19 April 2000,

- Copenhagen, Denmark.
- Kocaoğlu, Mehmet: Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı 1831-1841, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, C:VI, No:6, 1995.
- Kropotkin, Peter: “The Great French Revolution and Its Lesson”, **The Nineteenth Century: A Monthly Review**, London, Henry S. King, C: XXV, No: 148, 1889.
- Kutsal Kitap: **Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- Kuzucu, Serhat: Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon’a Karşı Ortak Mücadele, **Karadeniz Araştırmaları**, C: XXXVIII, 2013.
- Küçük, Cevdet: “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri”, **Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Lascurettes, Kyle: “The Concert of Europe and Great Power Governance Today: What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?” California, **RAND National Defense Research Institute**, 2017.
- Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, çev. Ertürk Demirel, 3.bs, 2009.
- Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789- 1980**, çev. Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2 bs, 2004.
- Levy, Avigdor: “Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the

- Eighteenth Century”, **Middle Eastern Studies**, Vol:XVIII, No: 3 , 1982.
- Lewis, Bernard: ““The impact of the French Revolution on Turkey." Cahiers d'Histoire Mondiale. Journal of World History. Cuadernos de Historia Mundial, C:I, No:1, 1953.
- Linklater, Andrew: **Siyasal Topluluğun Dönüşümü**, çev. Halit Burç Aka, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015.
- Linklater, Andrew: **Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations**, London, Macmillan, 1990.
- Linklater, Andrew: **Violence and Civilization in the Western States-Systems**, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Locke, John: **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, çev. Fahri Bakırcı, 4 bs, Ankara, Tarcan Matbası, 2018.
- Machiavelli, Niccolo: **Hükümdar**, Çev. Necdet Adabağ, 8 bs, İstanbul, Kültür Yayınları, 2014.
- Mackinnon, Donald M.: Power Politics and Religious Faith: The Fifth Martin Wight Memorial Lecture, **British Journal of International Studies**, C:VI, No:1, 1980.
- Makdisi, Ussama: “Ottoman Orientalism”, **The American Historical Review**, C:CVII, No:3, 2002.
- Makinda, , Samuel.M.: "Hedley Bull and global governance: A note on IR theory." **Australian Journal of International Affairs**, C:LVI, No:3, 2002.
- Mansfield, Peter: **Ortadoğu Tarihi**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal,

- İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Mardin, Şerif: **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish**, New York, Syracuse University Press, 6.bs, 2000.
- Martí-Henneberg, Jordi: “The Map of Europe: Continuity and Change in Administrative Boundaries 1850–2000”, **Geopolitics**, C:X, No:4, 2005.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich: **Komünist Manifesto**, çev. Celal Üster ve Nur Deriş, 16 bs, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2013.
- Mayall, James: **World Politics: Progress and Its Limits, Polity**, Cambridge, Polity Press, 2000.
- Mayall, James: "Non-intervention, self-determination and the new world order" **International Affairs**, C:LXVII, No:3, 1991.
- Merriman, John: **A History Modern Europe: Volume Two From The French Revolution to the Present**, New York, W.W. Norton & Company, 1996.
- Mill, John Stuart: “A few words on non-intervention” **New England Review (1990-)**, C:XXVII, No:3, 2006.
- Miller, Benjamin: “International Systems and Regional security: From Competition to Cooperation, Dominance or Disengagement?”, **Journal of Strategic Studies**, C:, XVIII, No:2 1995.
- Miller, J.D.B. ve R.J. Vincent ed.: **Order and Violence: Hedley Bull and International Relations**, Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Mingst, Karen: **Essentials of Internationals Relations**,

- Norton, 2001.
- Moreau, Odile: **Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914**, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.2.
- Moul, William: Moul, William: “Dangerous balances, 1816–1989: A Simple Theory with Longitudinal Evidence,” **Review of International Studies**, C: XXVIII, 2002.
- Mowat, R.B.: **A History of European Diplomacy 1815-1914**, London, Edward Arnold & Co, 1922.
- Navari, Cornelia, ve Green, Daniel ed: **Guide to the English School in International Studies**, Chichester, John Wiley & Sons, 2014.
- Noviçev, A.D: “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları” çev. Darhan Hıdıralı, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, C:V, İstanbul, 1997.
- Phillimore, Robert: **Commentaries on International Law**, 1. Cilt, Philadelphia, T and JW Johnson 1854.
- Pilbeam, Pamela: “Bourgeois Society”, Stefan Berger ed.: **A Companion to Nineteenth Century Europe 1789-1914**, Oxford, Blackwell Publishing, 2006.
- Ponting, Clive: **Kırım Savaşı: Efsanenin Arkasındaki Hakikat**, çev. Hakan Abacı, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2015.
- Potyemkin, Vladimir v.d: **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi**, çev. Attila Tokatlı. İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009.

- Quataert, Danold: **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Bs, 2005.
- Quayle, Linda: "Bridging the gap: an 'English School' perspective on ASEAN and regional civil society." **The Pacific Review**, C:XXV, No:2, 2012.
- Rich, Norman: **Great Power Diplomacy 1814-1914**, New York, McGraw-Hill, 1992.
- Rich, Norman: **Why The Crimean War?: A Cautionary Tale**, Hanover and London, University Press of New England, 1985.
- Roberts, J.M.: **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi, 26 bs, 2013.
- Sander, Oral: **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1987.
- Sarınay, Yusuf v.d.: **Osmanlı belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 84, 2006.
- Schneid, Frederick C.: "Kings, Client and Satellites in the Napoleonic Imperium", **The Journal of Strategic Studies**, C: XXXI, No:4, 2008.
- Schofield, Philip: British Politicians and French Arms: The Ideological War of 1793–1795, **History**, C:LXXII, No: 250, 1992.
- Schroeder, Paul W.: **The Transformation of European Politics**

- Schulze, Hagen: **1763-1848**, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Seaman, L.C.B.: **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005
- Shaw, Stanford J. Ve Shaw, Ezel Kural: **From Vienna to Versailles**, London, Methuen & Co, 1955.
- Shaw, Stanford J. Ve Shaw, Ezel Kural: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Skene, James Henry: **With Lord Stratford in The Crimean War**, London, Richard Bentley And Son, 1883.
- Slade, Adulphus S.: **Türkiye ve Kırım Harbi**, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul, İstanbul Askeri Matbaa, 1943.
- Soboul, Albert: **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, çev. Şerif Hulûsi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969.
- Sperber, Jonathan: **The European Revolutions 1848-1851**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Sweetman, John: **The Crimean War**, Oxford, Osprey Publishing, 2001.
- Şenyurt, Oya: "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", **Bilig**, C: CXCIX, Sayı:78, 2016.
- Thomas, Scott M.: "Faith, history and Martin Wight: the role of religion in the historical sociology of the English School of International Relations." **International Affairs**, C:LXXVII, No:4, 2001.
- Thomas, Scott M.: 'Taking religious and cultural pluralism

- seriously: the global resurgence of religion and the transformation of international society', **Millennium**, C:XXIX, No:3, 2000.
- Thompson, Kenneth: "Moralism and Morality in Politics and Diplomacy: The Credibility of Institutions, Policies and Leadership", **Univ Pr of Amer**, C:I, 1985.
- Turan, Namık Sinan: **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yalvaç, Faruk: **Rousseau ve Uluslararası İlişkiler**, 3 bs, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008,
- Yurdusev, Nuri: "Thomas Hobbes and international relations: from realism to rationalism" **Australian Journal of International Affairs**, C:LX, No:2, 2000.
- Yurdusev, Nuri: "The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society", Barry Buzan ve Ana Gonzalez-Pelaez ed.: **International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level**, London, Palgrave Macmillan, 2009.
- Watson, Adam: Systems of States, **Review of International Studies**, C:XVI, No:2, 1990.
- Watson, Adam: "The Evolution of International Society" **A Comparative Historical Analysis**, London, Routledge, 1992.
- Watson, Adam: **Hegemony and History**, New York, Routledge, 2007.
- Weiker, Walter F.: "The Ottoman Bureaucracy: Modernization

- and Reform", *Administrative Science Quarterly*, **Special Issue on Organizations and Social Development**, C: XIII, No: 3, 1968.
- Weinert, Matthew S.: "Reframing the Pluralist—Solidarist Debate" **Millennium**, C:XL, No:1, 2011.
- Wheeler, Nicholas J. ve Dunne, Timothy: "Hedley Bull's Pluralism of the Intellect and Solidarism of the Will." **International Affairs**, C:LXXII, No:1, 1996.
- Wheeler, Nicholas J.: "Pluralist or solidarist conceptions of international society: Bull and Vincent on humanitarian intervention" **Millennium**, C:XXI, No:3, 1992.
- Williams, John: "Pluralism, solidarism and the Emergence of World Society in English School theory." **International Relations**, C:XIX, No:1, 2005.
- Wight, Martin: "Christian Pacifism." **Theology: A Monthly Journal of Historic Christianity**, C:XXXIII, 1936.
- Wight, Martin: "The Church, Russia and the West." **The Ecumenical Review**, C:I, No:1, 1948.
- Wight, Martin: **Power Politics**, Hedley Bull and Carsten Holbraad ed., London, **Royal Institute of International Affairs**, 1978.
- Wight, Martin: **Power Politics, Royal Institute of International Affairs**, Oxford, Oxford University Press, 1946.
- Wight, Martin: **International Theory: The Three Traditions**, Edited by Gabriele Wight and Brian Porter, New York, Holmes & Meier

- Publishers, 1992.
- Wight, Martin: "Western Values in International Relations", Martin Wight ve Herbert Sir Butterfield ed. **Diplomatic investigations: Essays in the theory of international politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1966.
- Wight, Martin ve Butterfield Herbert Sir ed.: **Diplomatic investigations: Essays in the theory of international politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1966.
- Wight, Martin: **Four Seminal Thinkers In Internaitonal Theory: Machiavelli, Grotious, Kant ve Mazzini**, ed. Gabriele Wight ve Brian Porter, Oxford University Press, 2005.
- Wight, Martin: "The States-System of Hellas," **Systems of States**, Leicester University Press, 1977.
- Wight, Martin: **Systems of States**, UK: Leicester University Press, 1977.
- Zhang, Xiaoming: "China in the conception of international society: the English School's engagements with China." **Review of International Studies**, C:XXXVII, No:2, 2011.
- Zhomini, Aleksandr Genrikhovich: **Diplomatic Study on the Crimean War I**, (1852 to 1856), London, W.H Allen & Co, 1882.
- Zhomini, Aleksandr Genrikhovich: **Diplomatic Study on the Crimean War II**, (1852 to 1856), London, W.H Allen & Co, 1882.